BENARES SANSKRIT SERIES;
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS
EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT COLLEGE
UNDER THE SUPERINTENDENCE OF
G. THIBAUT, PH D, C I E &c.
No 152

ज्योतिषसिद्धान्तसंग्रहः ।

तत्र

सोमसिद्धान्तः, ब्रह्मसिद्धान्तश्च ।

वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयपुस्तकालयाध्यक्षेण पण्डितविन्ध्येश्वरीप्रसादद्विवेदिना संस्कृतः ।

JYAUTISHA SIDDHÁNTA SANGRAHA;

A COLLECTION OF
ANCIENT HINDU ASTRONOMICAL WORKS.

SOMASIDDHÁNTA & BRAHMASIDDHÁNTA

EDITED BY
PANDIT VINDHYESVARÍ PRASÁD DVIVEDI,
LIBRARIAN, GOVT SANSKRIT COLLEGE BENARES

Fasciculus I

BENARES
PUBLISHED BY BRAJ BHUSHAN DAS & Co,
C K 40/5 Thatheri Bazar, Near the Chauk
Subject matter printed by KRISHNA DAS GUPTA at the Benares Printing Press
AND COVER
Printed by GAURI SHANKER LAL, at Chandraprabha Press, Benares

1912

Formerly the publishers name was put down in the abstract form BRAJ Co., but now the full name is given i e BRAJ BHUSHAN DAS & Co Customers are requested not to take it as another firm altogether

ॐ नमः परमात्मने ।

ज्योतिषसिद्धान्तसंग्रहस्य

भूमिका ।

पाणिनीयशिक्षायाम् ।

"छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते ।
शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् ॥
ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ।
तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥"

वेदाङ्गज्योतिषे च ।

"वेदा हि यज्ञार्थमभिप्रवृत्ताः कालानुपूर्वा विहिताश्च यज्ञाः ।
तस्मादिदं कालविधानशास्त्रं यो ज्योतिषं वेद स वेद यज्ञान् ॥
यथा शिखा मयूराणां नागानां मणयो यथा ।
तद्वद् वेदाङ्गशास्त्राणां ज्योतिषं मूर्धनि स्थितम् ॥"

ऋग्वेदीयचरणव्यूहपरिशिष्टे शौनकेनोक्तम् ।

"लक्षं तु चतुरो वेदा लक्षमेकं तु भारतम् ।
लक्षं व्याकरणं प्रोक्तं चतुर्लक्षं तु ज्योतिषम् ॥"

इत्यनेन वेदाङ्गेषु चतुर्लक्षश्लोकात्मकज्योतिषशास्त्रस्य प्राधान्यात् तदन्वेषणे प्रवृत्तेन मया नारदसंहितारत्नं दृष्टम् ।

"ब्रह्माऽऽचार्यो वसिष्ठोऽत्रिर्मनु पौलस्त्यलोमशौ ।
मरीचिरङ्गिरा व्यासो नारद शौनको भृगु ॥
च्यवनो यवनो गर्ग कश्यपोऽथ पराशर ।
अष्टादशैते गम्भीरा ज्योति शास्त्रप्रवर्तका ॥
सिद्धान्तसहिताहोरारूपस्कन्धत्रयात्मकम् ।
वेदस्य निर्मल चक्षुर्ज्योति शास्त्रमिहोच्यते ॥
अस्य शास्त्रस्य सम्बन्धो वेदाङ्ग इति धात्रत ।
अभिधेय च जगत शुभाशुभनिरूपणम् ॥" इति ।

तथा काश्यपेनोक्तम् ।

"सूर्यं पितामहो व्यासो वसिष्ठोऽत्रि पराशर ।
काश्यपो नारदो गर्गो मरीचिर्मनुरङ्गिरा ॥
लोमश पौलिशश्चैव च्यवनो यवनो भृगु ।
शौनकोऽष्टादशाश्चैते ज्योति शास्त्रप्रवर्तका ॥" इति ॥

एव पराशरेणाप्युक्तम् ।

"विश्वसृङ्नारदो व्यासो वसिष्ठोऽत्रि पराशर ।
लोमशो यवन सूर्यश्च्यवन कश्यपो भृगु ॥
पुलस्त्यो मनुराचार्य पौलिश शौनकोऽङ्गिरा ।
गर्गो मरीचिरित्येते ज्ञेया ज्योति प्रवर्तका ॥" इति ॥

अत्र नारदवचनेषु "ब्रह्माऽऽचार्य" इत्यनेन ब्रह्मा पितामहो ग्राह्य "ब्रह्मात्मभू सुरज्येष्ठ परमेष्ठी पितामह "इत्यमरकोशात् । आचार्यपदेन च बृहस्पति ।

"देवाचार्य सुराचार्यो नीतिज्ञो नीतिकारक ।
गुरुर्जीवोऽथ वागीशो वेदवेदाङ्गपारग ॥
सौम्यमूर्त्ति सुधादृष्टि पीतवासा बृहस्पति ॥"

इति पुराणाद् बृहस्पतिसंहितोपलम्भाच्च। तस्मादष्टादशा एव ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति सिद्धम् ॥

काश्यपवचनेषु पौलिशशब्देन नारदोक्तपुलस्त्यस्य ग्रहणान्नाष्टादशत्वव्याघातः किन्तु निर्दिष्टनारदवचनेषु सूर्यस्यानुक्तत्वाद् ब्रह्मा सूर्यो वसिष्ठोऽत्रिरिति पाठान्तरं वदन्ति केचित् तच्चिन्त्यम् ॥

पराशरवचनेष्वपि आचार्यपदोपादानात् पूर्वोक्तरीत्या बृहस्पतिरेव एवं विश्वसृग् ब्रह्मैव "ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पितामहः।—विधाता विश्वसृड् विधिः" इत्यमरकोशाद् अत्र सूर्यस्योपादानात् पुलस्त्यपौलिशयोः पार्थक्येनोपादानाच्च विंशतिराचार्या ज्योतिःशास्त्रप्रवर्तका इति निष्पन्नं भवति इदं च मतान्तरमिति सर्वं समञ्जसम् ॥

तत्र च सिद्धान्त—संहिता—होरा—रूपस्कन्धत्रयात्मके(१) ज्योतिःशास्त्रे सूर्यसिद्धान्त—सोमसिद्धान्त—ब्रह्मसिद्धान्त(२)—वसिष्ठसिद्धान्त(३)—लोमशसिद्धान्त(४)—व्याससिद्धान्त—भृगुसिद्धान्त—पराशरसिद्धान्त—पुस्तकानि प्राप्तानि। अपि च ब्रह्मसं-

(१) सिद्धान्तलक्षणं संहितालक्षणं होरालक्षणं च आर्यभटीयलघुसिद्धान्ते प्रतिपादितम्।

(२) ब्रह्मसिद्धान्तस्त्रिविधः प्रथमस्त्वयमेव मुद्रितः। द्वितीयस्तु पितामहसिद्धान्तनाम्ना विष्णुधर्मोत्तरपुराणे प्रतिपादितः स चानुपदमेव प्रकाशितो भविष्यति यश्च सिद्धान्ततत्त्वविवेके कमलाकरभट्टेन भृशमुपपादितः। तृतीयस्तु ब्रह्मगुप्तकृतः। अयमपि द्विविधः। प्रथमो ब्रह्मस्फुटसिद्धान्तश्चतुर्वेदाचार्यपृथूदकस्वामिकृतटीकासहितो द्वितीयः खण्डनखण्डखाद्यनाम्ना प्रसिद्धो भट्टोत्पलकृतटीकासहितः। उभयमपि यथावकाशं प्रकाशितं भविष्यति।

(३) वसिष्ठसिद्धान्तोऽपि लघुवृद्धभेदेन द्विविधः।

(४) लोमशसिद्धान्तो रोमकसिद्धान्तश्चैक एवेति वृद्धाः। गणकतरङ्गिण्यामाद्ये २ पृष्ठेऽवलोकनीयम्॥

हिता—बृहस्पतिसंहिता—वसिष्ठसंहिता—लोमशसंहिता—नारदसंहिता—भृगुसंहिता(१)—गर्गसंहिता(२)—पुस्तकान्यपि लब्धानीत्येतेषां पुस्तकानां मुद्रणद्वारा प्रकाशनाय ज्यौतिषसिद्धान्तसंग्रहनाम्ना तानि सकलय्याधाहं तेषां प्रकाशने प्रवृत्त ॥

तत्रेदानीं पठनपाठनादिषु प्रचलितोऽनेकविधभाष्यटीकासहित सूर्यसिद्धान्तो नारदपुराणान्तर्गत (३) यानि च वचनानि सूर्यसिद्धान्तनाम्ना भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तान्यस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते नोपलभ्यन्ते। उपलभ्यन्ते चापरस्मिन् सूर्यसिद्धान्ते स चायोध्याधिपतिश्रीमानसिंहमहाराजानां पुस्तकालये विद्यमानो दृष्टो महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदिभिरिति स एवोपात्तविंशतिसिद्धान्तान्तर्गत इति। किञ्चिदानीं तस्य दुर्लभत्वात तन्मुद्रणमुपेक्षितम् ॥

ततश्च सोमसिद्धान्तस्य मुद्रणाय वाराणसीस्थसुप्रसिद्धज्योतिर्विदां श्रीमयूरभट्टानां पुस्तकं प्रथमादर्शत्वेन कल्पितम्। द्वितीयत्वेन च वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयं यस्यान्ते लिपिकाल एव लिखित ॥

---

(१) उपलभ्यमाना जगत्प्रसिद्धा भृगुसंहिता तु होरालक्षणाकान्तत्वात् संहितापदवाच्या भवत्यात् पादोनकोटिश्लोकात्मकत्वात् चतुर्लक्षज्यौतिषान्तर्गतत्वम्। वारतनीया भृगुसंहिता तु श्लोकानां षट्साहस्री वसिष्ठादिसंहितासमाना वर्तते।

(२) गर्गसंहिता विषयमतीव प्रामाणिकी भट्टोत्पलेन बृहत्संहिताटीकायां समुद्धृतानि तद्वचनानि अत्र सर्वाण्युपलभ्यन्ते।

(३) नारदपुराणं चतुर्विधम्। एकं १८ महापुराणान्तर्गतम्। द्वितीयमाधुनिककर्पोरेनमपि १८ पुराणान्तर्गतं मन्यन्ते वैष्णवाः। तृतीयमुपपुराणान्तर्गतम्। चतुर्थं बृहन्नारदीयं पुराणम्।

"सप्ताग्नितिथ्युन्मितशाककाले १५२७
भवाभवे(१) कृष्ण इदं लिलेख ।
ब्रह्मोक्तशास्त्रं गणिताभिधं तु
यत्नेन धार्यं गणकैर्विचार्यम् ॥"

"पुस्तकमिदं नृसिंहदैवज्ञस्य" ।

सूर्यसिद्धान्तभाष्यस्य सिद्धान्तशिरोमणिवासनावार्त्तिकस्य च कर्तुर्नृसिंहदैवज्ञस्य(२) पुस्तकं तत्पित्रा भास्करीयबीजगणितटीकानवाङ्कुरादिकर्त्रा कृष्णदैवज्ञेन(३) लिखितं किन्तु अत्रत्याध्यायः यत्र दृष्टं वा दूरे गतमेका पङ्क्तिरपि परिष्कृता नोपलभ्यते परमाद्यंदोषादनेकेषु स्थानेषु विलुप्ताक्षररूपकाणि चिह्नान्येव वर्तन्त इत्याश्चर्यजनकम् । किन्तु पूर्वोक्तपुस्तकद्वयसंयोगेन याथातथ्येन संशोध्य पाठान्तराणि चाधोभागे सन्निवेश्य मुद्रितमिदं पुस्तकम् । अस्य संशोधने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालायां प्रधानज्यौतिषाध्यापकैरिदानीं परलोकवासिभिर्महामहोपाध्यायैः श्रीसुधाकरद्विवेदिभिर्महत् साहाय्यं कृतम् ॥

अमुमेव सोमसिद्धान्तं सोमः शौनकाय दत्तवान् शौनकः स्वशिष्यायेति शौनकसिद्धान्तनाम्ना व्यवहरन्ति केचित् ॥

ततश्चास्य ब्रह्मसिद्धान्तस्य मुद्रणे समुपक्रान्ते एकं पुरातनमस्मत्पुस्तकालये वर्तमानं पुस्तकं प्रथमत्वेन कल्पितम् द्वितीयत्वेन च वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयमशुद्धिबहुलम् किन्तु सो

---

(१) भवाब्दे कार्यम् । एतद्दर्शिता अनेके विद्वांसः क१५।मध्ये विधन्ता इति तत्तद्ग्रन्थेषु प्रतिपादितम् ॥

(२) महामहोपाध्यायश्रीसुधाकरद्विवेदिसङ्कलितायां गणकतरङ्गिण्यां ८२ पृष्ठेऽवलोकनीयम् ॥

(३) गणकतरङ्गिण्यां ६० पृष्ठेऽवलोकनीयम् ॥

मसिद्धान्तदर्शापर्यन्तमिति पूर्वरीत्यैव मुद्रितमिदं पुस्तकम्। अस्य संशोधने वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीयप्रधानज्योतिषाध्यापकैर्ज्योतिषाचार्यश्रीमुरलीधरशर्मभिर्महानायासः कृतस्तेन विनास्य मुद्रणं कथमपि मम साध्यं न भवेदिति ॥

एवं तेषु तेषु त्रिस्कन्धात्मकज्योतिषग्रन्थेषु मुद्रितेषु तत्तद्विषयवर्णनं तत्तत्र करिष्यामीति विज्ञापयामि। तदिदानीं मुद्रितग्रन्थान् दृष्टिपूतान् कृत्वा विद्वांसो मामकीनं परिश्रमं सफलयन्तु प्रसीदत्वनेन व्यापारेण परमात्मा श्रीविश्वेश्वर इति ॥

वाराणसीस्थराजकीयसंस्कृतपाठशालीय-
पुस्तकालये
३० मई १८१२
} विन्ध्येश्वरीप्रसाद्‌द्विवेदी

Printed by KRISHNA DAS GUPTA, *Proprietor*,
at the Benares Printing Press

सोमसिद्धान्तः।

श्रीगणेशाय नमः ।

बृहस्पतिसुतं शान्तं सुखासीनं प्रियेक्षणम् ।
अभिवन्द्य मुनिर्धीमान् शौनकः परिपृच्छति ॥ १ ॥
भगवन् सर्वशास्त्रज्ञ सर्वभूतहिते रत ।
कथं ग्रहस्थितिर्योवल्लग्नकालविधाः क्रमात् ॥ २ ॥
उपरागश्च खेटाना योगश्चारग्रहाः क्रमात् ।
ग्रहर्क्षोदयः पातस्तथापि ग्रहरूपिणः ॥ ३ ॥
शृङ्गोन्नतिर्जगत्सृष्टिस्थितिसंहृतयोऽपि च ।
एतन्मे संशयं छिन्धि भगवन्तोषधीपते ॥ ४ ॥
श्रुत्वा चैतत् त्रिलोकेशश्चन्द्रमाः शौनकोदितम् ।
प्रत्युवाच महाभाग इदं वचनमादरात् ॥ ५ ॥
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेतदशेषतः ।
शृणु शौनक वक्ष्यामि शास्त्रं परमदुर्लभम् ॥ ६ ॥
वेदाङ्गमखिलं श्रेष्ठं यत्पृष्टोऽहं त्वया मुने ।
दशगुर्वक्षरः प्राणः षड्भिः प्राणैर्विनाडिका ॥ ७ ॥
तत्षष्ट्या६० नाडिका प्रोक्ता नाडीषष्ट्या दिवानिशम्।
तत्त्रिंशताच्च मासः स्यात् सावनोऽर्कोदयैस्तथा ॥ ८ ॥
तथैन्दवस्तत्तिथिभिः सङ्क्रान्त्या सौर उच्यते ।

तथा द्वादशभिर्मासैर्दिननाडी विनाडिकाः ॥ ९ ॥
षष्टिर्मधुवसन्ताद्यैर्वत्सरास्तु ऋतुर्भवेत् (१) ।
सुरासुराणां तद्दिव्यमहोरात्रं विपर्ययात् ॥ १० ॥
तत्षष्टिः षड्गुणा दिव्यं वर्षमासुरमेव च ।
चतुस्त्रिद्व्येकगुणितं पूर्वोक्तं दिव्यसंख्यया ॥ ११ ॥
द्वादशाब्दसहस्रं तु युगवर्षमितिः क्रमात् ।
शतं तादृक्समं तेषामादौ सन्ध्याभिधीयते ॥ १२ ॥
सन्ध्यांशास्ते च तत्पूर्वापरधर्मे प्रवृत्तयः ।
सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ १३ ॥
कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।
चतुर्युगानां सैका स्यात् सप्तति७१र्मनुसम्भवः ॥ १४ ॥
सन्धीकृतमितस्तान्ते धात्रीमिश्रजलप्लवः ।
ससन्धयस्ते मनवः कल्पे ज्ञेयाश्चतुर्दश ॥ १५ ॥
कृतप्रमाणः कल्पादौ सन्धिः पञ्चदश स्मृतः ।
इत्थं युगसहस्रेण भूतसंहारकारकः ॥ १६ ॥
कल्पो ब्राह्ममहः प्रोक्तं शर्वरी तस्य तावती ।
परमायुः शतं तस्य तयाहोरात्रसंख्यया ॥ १७ ॥
सर्वेषामेव जीवानां शतमेवायुरुच्यते ।
तत्तच्छ्वासप्राणकालस्तमशेषविनिर्णयः ॥ १८ ॥
विकलानां कला षष्ठ्या तत्षष्ठ्या भाग उच्यते ।

---

(१) षड्भिर्मधुवसन्ताद्यैर्वत्सरो ऋतुभिर्भवेत् ॥
एतादृश पाठ साधु ।

तत्त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ॥ १९ ॥

प्राक्चरास्ते ग्रहास्तुङ्गाः पाताः प्रत्यक्चराः स्मृताः ।
प्रत्यक्चभगणस्तेषां पौष्णान्ते भगणस्तथा ॥ २० ॥

कुजार्किगुरुशीघ्राणां सूर्यज्ञोशनसां युगे ।
पूर्णाम्बरनभोव्योमरदवेदा ४३२०००० भसंख्य-
याः ॥ २१ ॥

रसाद्रिसुरबाणाद्रिशैलाशा. ५७७५३३७६
शीतगोस्तथा ।
दन्ताष्टरसनन्दाश्विनयनानि
२२९६८३२ कुजस्य च ॥ २२ ॥

ज्ञशीघ्रस्य नभस्तर्कवागत्र्यङ्कनगेन्दवः
१७९३७०६० ।
बृहस्पतेः खदस्राब्धिवेदषड्वह्नयस्तथा
३६४२२० ॥ २३ ॥

शुक्रशीघ्रस्य तर्काद्रिवह्न्याक्षतिनभोऽद्रयः ७०२२३७६।
शनेर्भुजङ्गषट्पञ्चतर्काब्धिसितरश्मयः१४६५६८॥२४॥

इन्दूच्चस्य विशत्यष्टभुजङ्गमपयोधयः ४८८२०३ ।
नागाग्नियमदस्रवह्निहस्ताः २३२२३८ पातस्य शीत-
गोः ॥ २५ ॥

भूसावनदिनार्कस्य उदयादुदयास्तथा ।
ष्टनेत्राष्टशैलेन्दुगोशैलाद्रिशरेन्दवः
१५७७९१७८२८ ॥ २६ ॥

भानामष्टाक्षिसप्ताद्रिविहिद्यष्टशरेन्दवः
१५८२२३७८२८ ॥
प्राग्यायिभगणोनास्ते युगे तस्योदयः स्मृतः ॥ २७ ॥
अधिमासा भवन्त्येव सूर्येन्दुभगणान्तरम् ।
चान्द्राः खाष्टखखव्योमखखाग्निव्योमषट्धराः
१६०३०००००८० ॥ २८ ॥
षड्वह्नित्रिहुताशाङ्कतिथयश्चा१५९३३३६धिमासकाः।
तिथिक्षया यमार्थाक्षिद्यष्टव्योमशराश्विनः
२५०८२२५२ ॥ २९ ॥
सहस्रगुणितं कल्पे तद्युगे(१) यत्प्रकीर्तितम् ।
सूर्यमन्दस्य भगणाः कल्पे सप्ताष्टवह्नयः ३८७ ॥३०॥
कौजस्याश्विनभोनेत्रा २०४ बौधस्याष्टर्तुवह्नयः३६८।
जैवस्य खखरन्ध्राणि ९०० शौक्रस्यार्थगुणेषवः
५३५ ॥ ३१ ॥
गोऽग्नयः ३९ शनिमन्दस्य पातानामथ कीर्त्यते ।
कौजस्य मनुनेत्राणि २१४ बौधस्याष्टाष्टसागराः
४८८ ॥ ३२ ॥
जैवस्य कृतशैलेन्दु १७४ शौक्रस्य त्रिनभोनव ९०३।
शनिपातस्य भगणाः कल्पे यमरसर्तवः ६६२ ॥ ३३ ॥
कल्पादौ खखवेदाद्रिकृते ४७४०० र्ग्रहदिव्यहायनैः ।
सृज्यते विधिना विश्वं तद्वेयादव्दसञ्चयात् ॥ ३४ ॥

---

(१) तद्युगे इति पाठः साधुः ।

गार्ग्यश्लोकः ।

अथ माहेश्वरासुश्यो*** ब्रह्मणोऽधुना (१) ।
सप्तमस्य मनोर्याता द्वापरान्ते गजाश्विनः २८ ॥ ३५ ॥
खचतुष्कभुजङ्गाष्टशररन्ध्रनिशाकराः १९५८८००००।
सृष्टेरतीताः सूर्याब्दा वर्तमानात् कलेरथ ॥ ३६ ॥
मासीकृताब्दाश्चैत्राद्यैर्गतमासैर्युताः पृथक् ।
अधिमासहताः सूर्यमासैर्लब्धाधिमासकैः ॥ ३७ ॥
युक्ता दिनीकृता युक्तास्तिथिभिर्निहताः पृथक् ।
क्षयाहैश्चन्द्रमासाप्ता विशोध्यावमवासराः ॥ ३८ ॥
सावनो द्युगणः सूर्योदित्यं योऽसौ नगैर्हृतः ।
सूर्याद्यो वासराधीशो लङ्कायामर्द्धरात्रिकः ॥ ३९ ॥
सिद्धपुर्यां तु मध्याह्ने यमकोट्यामिनोदये ।
वारप्रवृत्तिः सन्ध्यायां रोमकायामिति स्थितिः ॥ ४० ॥
राच्यर्द्धपरतो वाच्या प्रवृत्तिः पूर्वदेशजा ।
लङ्कायामन्यथा पश्चात्तद्देशान्तरकालतः ॥ ४१ ॥
वारप्रवृत्तेर्घटिका द्विघ्न्यो २ बाण ५ हृताः क्रमात् ।
पञ्चभिः स्वस्वदिनपात् क्षेपा वारादिभिः स्मृताः ॥४२॥
प्राक्पश्चाद्दृतशेषार्द्धं कालहोरेति नाडिकाः ।
द्युगणस्त्रिंशता षड्शपष्ध्या द्विविहृते फले ॥ ४३ ॥
सैके सप्तविशेषे ते मासवर्षपती क्रमात् ।

---

(१) अथ माहेश्वरायुष्य दिवसे ब्रह्मणोऽधुना ।
इति पाठः साधुः ।

यथा स्वभगणभाज्ञा भगणादिग्रहाः कहैः ॥ ४४ ॥
द्युगणो भगणाभ्यस्तो भगणादि कुवासरैः ।
भगणेभ्यस्तथा भुक्तिः पातश्चक्राद्विशोधिताः ॥ ४५ ॥
गुरोरतीतभगणा द्वादशघ्ना गृहैर्युताः ।
वर्तमानैर्गतेभ्योऽब्दा विजयाद्याः खषट्६०हृताः ॥४६॥
लङ्कामेर्वन्तराभ्यस्ताः काञ्ची लोहितकं सरः ।
अवन्तीवत्सगुल्मौ च तत्परीतेन्दुतेग्रहाः ॥ ४७ ॥
उन्मीलनाद्गतीताद्वा ह्यकसिद्धं गणितागतात् ।
यदा तदा मध्यगस्य स्वस्थानं प्रत्यगन्यथा ॥ ४८ ॥
देशान्तरघ्नाः पष्टिघ्नाः स्वभूपरिधिना हृताः ।
तन्नाडिका स्वात्तद्द्याप्ताश्च एव तदन्यथा ॥ ४९ ॥
तालवर्गो ४० महीकर्ण १६०० स्तद्वर्गोद्गताडितात् ।
मूलं भूपरिधिस्तोऽयं लम्बज्याघ्नस्त्रिभज्यया ॥ ५० ॥
भक्तः स्वकस्तेन भुक्तिर्देशान्तरहता हृता ।
लिप्तादि प्राग्रणं पश्चात् स्वङ्कहे स स्वकः स्मृतः ॥५१॥
स्वदेशजा ग्रहास्तेपि मध्यरात्रिभवाः स्वके ।
इष्टनाडीहता भुक्तिः पष्ट्या स्वर्णं गतैष्ययोः ॥ ५२ ॥
चक्रिणः फणिपाः पश्चात्प्राग्यायी व्योमगः स्वकः ॥५३॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे शौनकप्रश्ने मध्यमाधिकारः प्रथमः ॥

भचक्रात् पञ्चवत्यंशाः ९६ समभूया च सैव हि ।
आद्याग्रखण्डशीपार्द्धे पिण्डज्या तद्दलाभिधा ॥ १ ॥

प्रथमज्याप्तखण्डोनः खण्डः खण्डः परस्य च ।
अन्यापरज्योत्थखण्डा ज्याश्चतुर्विंशतिश्च हि ॥ २ ॥
उत्क्रमात् पिण्डकाः खण्डा उत्क्रमज्याप्तपिण्डकाः ।
यदोत्क्रमेण ज्योनान्त्या ज्यार्द्धपिण्डाः क्रमादमी ॥३॥
तत्त्वनेत्राणि गोभ्यब्धिस्तथारूपनगर्तवः ।
खाङ्काष्टौ बाणशून्येशाः शरचन्द्रगुणेन्दवः ॥ ४ ॥
धृतिबाणेन्दवो गोभूमहीधरहिमांशवः ।
दिगङ्कचन्द्रास्त्रिनवनखाः सप्तर्तुदस्रकराः ॥ ५ ॥
चन्द्रानलाब्धियमला बाणनागशराश्विनः ।
अष्टाश्विनगनेत्राणि नन्दपञ्चभगाश्विनः ॥ ६ ॥
नागाद्रिनवनेत्राणि शताष्टगगनानलाः ।
सप्तात्यष्टिगुणास्तर्कपञ्चनेत्रकृताशनाः ॥ ७ ॥
प्रकृतित्रिदशा नेत्रमुनिदेवा यथाक्रमाः ।
नवाम्बराब्धिमङ्गला रूपाग्निशतपावकाः ॥ ८ ॥
दृश्यविगलवस्याश्चोत्क्रमज्यां प्रब्रवीम्यथ ।
शैला नवाश्विनस्तर्करसा मुनिपिनाकिनः ॥ ९ ॥
द्विधृतिः क्ष्मोत्कृतिर्वेदार्थवि पूर्णरसाब्धयः ।
गोद्व्यर्थी दिक्नगाख्यर्थद्वीपाः शैलविषद्दिशः ॥१०॥
क्ष्मात्यष्टिचन्द्रा बाणाब्धिविश्वेऽष्टाश्विशरेन्दवः ।
धृतिधृत्यद्रिशशिनो धृतिनन्दनिशाकराः ॥ ११ ॥
त्रिहस्तशशिनेत्राणि देवपावकशाहवः ।
अष्टाब्धितत्त्वं शैलर्तुभान्यङ्काष्टनवाश्विनः ॥ १२ ॥

गुणचन्द्रद्विदृग्ना वसुविश्वततवह्नयः ।
ग्रहं स्वतुङ्गात् संशोध्योच्छिष्टं केन्द्रं पदे समे ॥ १३ ॥
गम्या दोर्ज्या गतात्कोटिरोजे पादेऽन्यथा भवेत् ।
लिप्ता हृता तत्त्वयमैः शिष्टजान्तरयोर्वधात् ॥ १४ ॥
तत्त्वाश्विभिः फलं योज्यं गतज्यायां कलादिकम् ।

संख्या	जीवा	ज्याखण्डा.	संख्या	उत्क्रमज्या	खण्डानि
१	२२५	२२४	१	७	२२
२	४४९	२२२	२	२९	३७
३	६७१	२१९	३	६६	५१
४	८९०	२१५	४	११७	६५
५	११०५	२१०	५	१८२	७९
६	१३१५	२०५	६	२६१	९३
७	१५२०	१९९	७	३५४	१०६
८	१७१९	१९१	८	४६०	११९
९	१९१०	१८३	९	५७९	१३१
१०	२०९३	१७४	१०	७१०	१४३
११	२२६७	१६४	११	८५३	१५४
१२	२४३१	१५४	१२	१००७	१६४
१३	२५८५	१४३	१३	११७१	१७४
१४	२७२८	१३१	१४	१३४५	१८३
१५	२८५९	११९	१५	१५२८	१९१
१६	२९७८	१०६	१६	१७१९	१९९
१७	३०८४	९३	१७	१९१८	२०५
१८	३१७७	७९	१८	२१२३	२१०
१९	३२५६	६५	१९	२३३३	२१५
२०	३३२१	५१	२०	२५४८	२१९
२१	३३७२	३७	२१	२७६७	२२२
२२	३४०९	२२	२२	२९८९	२२४
२३	३४३१	७	२३	३२१३	२२५
२४	३४३८	०	२४	३४३८	०

रवेर्मन्दपरिध्यंशा मनवो यमलाग्नयः ॥ १५ ॥
अर्थाद्र्यो वेदगुणाः सुराः सूर्या नवार्णवाः ।
कुजादीनामथो शैघ्र्या विषयानलदस्रकाः ॥ १६ ॥

मन्दपरिधयः ।							शीघ्रपरिधयः ।						
र	च	भौ	बु	बृ	शु	श	र	चं	भौ	बु	गु	शु	श
१४	३२	७५	३४	३२	१२	४८	०	०	२३५	१३३	७०	३६२	३९

गुणविश्वे खशैलाश्च द्युत्कृतिर्नवपावकाः ।
यमन्विन्दुहता दोर्ज्या ज्ञेया हृता कुजस्य तु ॥१७॥
अर्केन्द्वोर्मनुवह्न्यग्नयमाङ्कैश्च विभज्यया ।
अन्येषां त्र्योघमान्देऽथ शैघ्र्ये शुक्रे त्वभूभुवाम् ॥ १८ ॥
एकज्यया कृतां शैघ्र्ये जीवार्क्योस्तद्वनं भवेत् ।
स्फुटवृत्तहते बाहुकोटिज्ये भगणांशकैः ॥ १९ ॥
फलज्यो मन्दजो(१) चापं भुजात् फलकलाः स्मृताः ।
मृगकर्क्यादिजस्वर्णव्यासार्धे शीघ्रकोटितः ॥ २० ॥
फलज्यातो दोःफलज्या वर्गैक्याद्यत् पदं श्रुति. ।
दोःफलज्या त्रिजीवाघ्नी श्रुत्याप्तं स्यात्तु तद्धनुः ॥२१॥
शैघ्र्यं तद्दोःफलं प्रोक्तं चापानयनमुच्यते ।
आसन्नज्याथवा शिष्टं शिष्टं तत्त्वाश्विभिर्हतम् ॥२२॥
शुद्धाशुद्धज्यान्तराप्तं शुद्धज्यासंख्यया हतैः ।
तत्त्वाश्विभिः समायोज्यं धनुर्लिप्ताः प्रकीर्त्तिताः ॥२३॥

(१) फलज्या मन्दजा इति पाठः साधु ॥

स्वर्णं बाहुफलं केन्द्रे मेषजूकादिके ग्रहे ।
शीघ्रार्द्धमन्दार्द्धखगे फलार्द्धं कृतसञ्ज्ञकः ॥ २४ ॥
मध्ये शैघ्रफलस्यार्द्धं मान्दमर्द्धफलं तथा ।
शैघ्रार्द्धं मध्यगे मन्द्रे मान्दं शीघ्रफलैः क्रमात् ॥२५॥
भौमादीनामयं मार्गो मन्दकर्मैकमन्ययोः ।
भानुबाहुफलाभ्यस्ता ग्रहभुक्तिः समुद्धृता ॥ २६ ॥
लिप्ताभचक्रलिप्ताभिरर्कवत् खचरेऽपि तत् ।
नात्यन्तराद्ग्रहयोः षष्टिघ्नं शेषलिप्तिकाः(१) ॥२७॥
तद्युतं केन्द्रभुक्तोर्वा (२) ग्रहयन्मन्दकर्मणि ।
यत् फलं कर्किनक्रादौ स्वर्णं तज्ज्योतिषां गतौ ॥ २८ ॥
शीघ्रकेन्द्रगतिस्त्रिज्याघ्नुया कर्णोद्धृता ऋणम् ।
शीघ्रोच्चभुक्तः स्याद्भुक्तिर्वक्रभुक्तिर्विपर्यये ॥ २९ ॥
तदर्थं मध्यभुक्तिञ्च हित्वा शीघ्रोच्चभुक्तितः ।
शेषार्द्धमध्यभुक्त्यैक्यं शीघ्रार्द्धगतिरुच्यते ॥ ३० ॥
युगे च षट्शतैकत्वे भचक्रं प्राक् च लम्बते ।
तद्गुणो भूदिनैर्भक्तो द्युगणोऽयनखेचरः ॥ ३१ ॥
तच्छुद्धचक्रदोर्लिप्ता द्विशत्याप्तायनांशकाः ।
संस्कार्या जूकमेषादौ केन्द्रे स्वर्णं ग्रहे किल ॥ ३२ ॥
तत्संस्कृतग्रहात् क्रान्तिलग्नमध्युन्नतिः स्फुटा ।

---

(१) नात्यन्तर द्युग्रहयो षष्टिघ्न शेषलिप्तिका ॥ २७ ॥
(२) तद्युत. केन्द्रभुक्तेर्वा इति पाठः साधु ॥

हरिजकालभागाश्च लग्नं यस्तं तु साधयेत् (१) ॥ ३३ ॥
ग्रहदोर्ज्याद्रिगोविश्वैर्हता त्रिज्योद्धृता धनुः ।
तस्याः क्रान्तिवदग्याख्या तत्पूर्वापरभागजा ॥ ३४ ॥
क्रान्त्यन्तक्षेपमानेन ग्रहाणां सञ्चरं कियत् ।
तुलाभिन्नककुप्क्रान्तिक्षेपयोगान्तरं क्रमात् ॥ ३५ ॥
शुक्रज्ञपातयोर्मान्दं फलं मान्दं तृतीयकम् ।
चतुर्थं ग्रहवत्क्षेप्यं पातेष्वकाङ्किरोद्भजाम् ॥ ३६ ॥
पातान् ग्रहेभ्यः शीघ्रोच्चात् शोध्य दोर्ज्यां ज्ञशीतयोः ।
चन्द्रात् खतारकैः खाङ्कैः खार्कैः पथ्या खभास्करैः ॥३७॥
नभोर्कैस्ताडयेदन्यचलकर्णैः स्वकैर्भजेत् ।
त्रिज्ययेन्दोः फलधनुर्विक्षेपः क्रान्तिवत्ककुप् ॥
चं २७० भौ ९० बु.१२० बृ ९० शु १२० श.१२० ॥३८॥
क्रान्तिज्या विषुवद्भाघ्नी त्रिसप्तशरसंगुणा ।
क्रान्तेः कोटिज्यया भक्ता द्विघ्नं यातरदासवः (२) ॥३९॥
तद्वार्धं स्वदिनार्धाग्रे स्वर्णं याम्येऽन्ययोत्तरे ।
क्षेपा दिनार्द्धे क्रमशो भानामपि विजिस्त्वयम् (३) ॥४०॥
ग्रहोदयप्राणहता राशिलिप्ताहृता गतिः ।
स्वाहोरात्रासुभिः स्वर्णं चक्रासुर्ऋजुवक्रितः ॥ ४१ ॥
अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिथयो नखपर्वतैः ।

---

(१) हरिजान् कालभागांश्च लग्नं यस्तत्प्रसाधयेत् इति पाठः साधुः ॥
(२) द्विघ्ना चरजासव इति पाठः साधुः ॥
(३) क्षेपाद्दिनार्द्धं क्रमशो भानामपि विधिस्त्वयम् ॥

गतगम्या च यष्टिघ्ना नाड्यो गत्यन्तरोद्धृताः ॥ ४२ ॥
ध्रुवाणि शकुनं चैव चतुष्पान्नागमर्हतः ।
किंस्तुघ्नं कृष्णभूतायाश्चत्वारि करणानि च ॥ ४३ ॥
बवादीनां ततः सप्त चराख्यकरणानि तु ।
मासेऽष्टकृत्व एकैकं करणानां प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥
तिथ्यर्द्धभोगं सर्वेषां करणानां प्रकल्पयेत् ।
गतगम्यकलाराशेर्गत्या हानिस्तु संक्रमे ॥ ४५ ॥
संस्कृतायनभागार्कसंक्रमस्त्वयनं किल ।
स्नानदानादिषु श्रेष्ठं मध्यमं स्नानसंक्रमः ॥ ४६ ॥
ग्रहलिप्ताष्टभत्या भं गम्यागानिगतैष्यकम् ।
तथार्केन्दुयुतेर्योगो गत्यैकेन दिनानि तु ॥ ४७ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते स्पष्टाधिकारो द्वितीयः ॥

छाया वैषुवती या सा नाम माध्याह्निकी च सा ।
तथार्केण हिते त्रिज्ये (१) विषुवत्कर्णभाजिते ॥ १ ॥
अक्षज्यालम्बजीवे तथापे याम्येऽक्षलम्बने ।
शङ्कुच्छायाकृतियुतेर्मूलं कर्णोऽन्यथापि वा ॥ २ ॥
तुल्यभिन्नदिगक्षांशक्रान्त्योर्विश्लेषयं नतम् ।
तद्दोस्त्रिज्ये हते सूर्ये कोट्याच हरभायुती (२) ॥ ३ ॥
सौम्याक्षोना यदाक्रान्तिरक्षज्या द्वादशाहता ।
क्रान्तिज्याप्ता श्रुतिर्भानौ प्राचीरेखां समागते ॥ ४ ॥

---

(१) तथार्केण हते त्रिज्ये इति साधु ॥
(२) तद्दोस्त्रिज्याहते सूर्ये कोट्याते हरिभायुती ॥

समण्डलकर्णाघ्ना एतद्वृत्ताद्द्वादशसंगुणा (१) ।
समण्डलशङ्कुः स्यात्ज्याज्यागुणिता नरः ॥ ५ ॥
परमापक्रमज्याघ्ना भुजज्या तद्वनू रविः ।
क्रान्तिज्येष्टद्युतिघ्ना च लम्बाघ्नाग्राङ्गुलादिका ॥ ६ ॥
विषुवत्या तद्वनर्णं याम्ये स्यादुत्तरे भुजे ।
अन्यथा वा भुजोऽनेन दिशां संसाधनं ध्रुवे ॥ ७ ॥
क्रान्तिज्याविषुवत्कर्णवधोऽर्कैरग्रमौर्विका ।
त्रिज्यावर्गाद्द्वितोग्रज्यावर्गोनाद्द्वादशाहतात् ॥ ८ ॥
पुनर्द्वादशनिघ्नाच्च लभ्यते यत्फलं बुधैः ।
शङ्कुवर्गार्द्धसंयुक्तविषुवत्कर्णभाजिता ॥ ९ ॥
लब्धं तु करणी नाम तां पृथक् स्थापयेत्तु सः ।
विषुवच्छायार्कवधादग्रज्यासंगुणात्तथा ॥ १० ॥
भक्ता फलाख्यं तद्वर्गसंयुक्तकरणीपदे ।
फलेन हीनसंयुक्तं दक्षिणोत्तरगोलयोः ॥ ११ ॥
याम्ययोर्विदिशोः शङ्कुरेव याम्योत्तरे रवौ ।
उदक् चरति तस्यार्के शङ्कुस्तूत्तरयोस्तु सः ॥ १२ ॥
तत्त्रिज्यावर्गविश्लेषान्मूलं दृग्ज्याभिधीयते ।
स्वशङ्कुना विभज्याप्ते दृक्त्रिज्याद्वादशाहते ॥ १३ ॥
छायाकर्णौ तु कोणेषु यथा स्वं देशकालयोः ।
कोणभागकृतिदलं यं हृत्वा त्रिभज्यया ॥ १४ ॥
क्रान्तिज्याकोणकर्णाघ्नं तच्छायामानकं भवेत् ।

---

(१) समण्डलकर्णाघ्ना त्रिज्याद्वादशसंगुणा इति साधु ॥

दृग्ज्या स्यात्कृतितस्त्यक्ता विज्यावर्गोत्पदं च यत् ॥१५॥
उदक्चरज्यया युक्ता त्रिज्यया याम्ययोनिता ।
नतोत्क्रमज्यया हीना क्रान्तेः कोटिज्यया हता ॥१६॥
त्रिज्याप्ता द्वादशगुणा विषुवत्कर्णभाजिता ।
शङ्कुः पूर्ववदेवादिच्छायाकर्णौ स्वकाधिके ॥ १७ ॥
अभीष्टच्छाययाभ्यस्ता त्रिज्या तत्कर्णभाजिता ।
दृग्ज्या तत्प्रतिलोमेऽधो नतज्याद्योदयोनताः ॥ १८ ॥
तदुत्क्रमधनुःपूर्वापरज्यास्युर्नतासवः ।
मध्यच्छाया मध्यभुजा त्रिज्याप्ता तत्क्रवोद्धृताः ॥१९॥
नतज्या स्यान्नतधनुस्तथाह्नोऽप्रतिस्थिता ।
तत्सूर्यनभलिप्ताश्च तदीयक्रान्तिलिप्तिकाः ॥ २० ॥
दिग्भेदे (१) मिश्रिताः साम्ये विश्लिष्टाश्चाक्षलिप्तिकाः ।
तज्ज्याकोटिभुवे जीवे अक्षलम्बनमौर्विके ॥ २१ ॥
अक्षज्यार्कहता भक्ता लब्धं या (२) विषुवत्प्रभा ।
भिन्नतुल्यवधाद्यैक्यविश्लेषज्याक्रमाभिधा ॥ २२ ॥
त्रिज्याप्ता मुनिगोविश्वेधनुभाकजिभक्तयो. ।
कर्क्यादौ प्रोह्य चक्राद्धात्तुलादौ भार्धसंयुते ॥ २३ ॥
तुलादौ (३) प्रोह्य भगणान्मयमेषादिनायकैः ।
प्राक्चक्रं चलितं हीना छायार्कात् करणागतात् ॥२४॥
पश्चादितगवास्वर्णं चलाशास्तद्दिनान्तरा ।

(१) दिग्भेदे इति साधु ।
(२) भक्ता लब्धया इति साधु ।
(३) मृगादौ इति साधु ।

छायार्कगतसंशुद्धं छायार्कोभयलिप्तिकाः ॥ २५ ॥
देशान्तरकलाभानामनुपातात्तथोत्तरा ।
छायादोःक्षतिविश्लेषात् मूलं शङ्कुस्तथा विधोः ॥ २६ ॥
शङ्कुच्छाया समस्थाने कल्प्यमाद्याद्शाङ्गुलम् ।
तच्छायाग्रं भुजव्यस्ता दिशं शङ्कुभुजाश्रयोः ॥ २७ ॥
स्थूलशङ्कुश्च प्रसार्ये मध्ये तत्तलशङ्कुना ।
प्राचीरेखां विलिख्येदं वृत्तं तस्माच्च मध्यतः ॥ २८ ॥
तिमिना याम्यसौम्या च विदिशेखे च युक्तितः ।
चतुरस्रं बहिः कुर्यात् सूत्रैर्मध्याद्विनिःसृतैः ॥ २९ ॥
तथा दिशं भुजाः प्राची रेखाहैश्च सामाहताः ।
बाहुद्वयान्तरे यत्स्यादयातयुतिवद्धनुः ॥ ३० ॥
बिन्दुत्रयस्पृक्सूत्रेण स्फुटच्छायाभ्रमं सदा ।
खागाष्टयोऽर्थगोगैकाः शरत्यङ्कहिमांशवः ॥ ३१ ॥
क्रमोत्क्रमादधःस्थाश्च सेषाल्लङ्कोदयासवः ।
स्वदेशचरखण्डोना मृगाद्याः कर्कटादयः ॥ ३२ ॥
स्वदेशचरखण्डाढ्याः स्वोदयादनुपाततः ।
लग्नमेतैर्मध्यलग्नं नतैर्लङ्कोदयासवः ॥ ३३ ॥
लग्नग्रहान्तरप्राणा विज्ञेयाः कालसाधने ।
सूर्योदूने निशाशेषाल्लग्नार्कोदधिके दिवा ॥ ३४ ॥
भचक्रार्द्धयुता भानोरधिकास्तमनात् परम् ॥ ३५ ॥
इति श्रीसोमसिद्धान्ते त्रिप्रश्नाधिकारस्तृतीयः ॥
योजनानां पञ्चषष्टिः शतघ्ना भास्करस्य तु ।

विष्कम्भो मण्डलस्येन्दोः साशीति(१)चतुःशती ॥ १ ॥
मध्यगत्या हृता स्पष्टगतिघ्ना व्यासकौ स्फुटौ ।
स्फुटार्कमण्डलकला सोमस्वभगणाहृता ॥ २ ॥
स्याद्राजभागणैर्भक्ता इन्दोः षष्टिस्तदाननम् ।
भास्वद्व्यासकलाश्चन्द्रकक्षायां तिथियोजनैः ॥ ३ ॥
स्फुटार्कभुक्तिर्भूव्यासगुणिता मध्ययोद्धृता ।
लब्धं सूची महीव्यासस्फुटार्कयवयान्तरम् ॥ ४ ॥
मध्येन्दुव्यासगुणितं मध्यार्कव्यासभाजितम् ।
विशोध्य लब्धं सूच्यास्तु तमो लिप्तास्तु पूर्ववत् ॥ ५ ॥
भचक्रार्द्धे भवेद्भूता तथार्केण***वा ।
उरगे ग्रहणं यद्वा क्रियमार्द्धार्द्दिकोनके (२) ॥ ६ ॥
छादकोऽर्कस्य शीतांशुरधःस्थो घनवद्भवेत् ।
भूच्छायाच्छादकश्चन्द्रश्चाद्योन्यत्र परिस्थतः ॥ ७ ॥
पर्यान्तकेन्दुविक्षेपं प्रोह्य भूभाशशाङ्कयोः ।
मानैक्यार्द्धाद्भ्रहणं स्यादन्यथा मध्यकालकम् ॥ ८ ॥
पक्षान्तं दोर्मध्यकालं यथार्कस्य तथा नहि ।
मासान्तर*तद्बिम्बं (३) मध्यस्याकाशदर्शनात् ॥ ९ ॥
प्राक्पश्चाल्लम्बनेनोनयुक्तं मासान्त एव तत् ।
मध्यकालस्तु तद्दश स्पर्शमोक्षेति चारणात् ॥ १० ॥

---

(१) सहाशीत्या इति साधु ॥

(२) भचक्रार्द्धसमोद्भूते तथार्केण समेऽपि वा ।
उरगे ग्रहणं यद्वा क्रियमाद्यार्द्धकाल्यके । इति साधु ॥

(३) मासान्ते तु नद्बिम्बमिति साधु ॥

किञ्चाहरार्द्धे सूर्येन्द्वोर्दक्षिणोत्तरसंस्थयोः।
बिम्बमध्यगतं व्योम नहि लम्बनकारणम् ॥ ११ ॥
पूर्वापरस्थयोर्बिम्बमध्ययोरन्तरापरम्।
कालहेतुरतो लग्नं ज्या(१)न्त्यापक्रमसंगुणा ॥ १२ ॥
लम्बज्याप्तोदयज्येष्टमध्यलग्ननतज्यया।
हता त्रिभज्यया भक्ता वर्गयोश्च न(२)तज्ययोः ॥ १३ ॥
विश्लेषान्मूलमुच्येत दृक्क्षेप इति संस्कृतिम्।
प्रोह्य त्रिज्याकृतेर्मूलं दृग्गतिज्यानया हरः ॥ १४ ॥
एकज्यामध्यतोवर्गलग्नार्कान्तरतोगुणः(३)।
छेदेन भक्तो नाड्यादि लम्बनं चन्द्रसूर्ययोः ॥ १५ ॥
असकृत् कर्मणानेन मध्यकाले स्थिरीकृते।
दृक्क्षेपात् सप्तवर्गाप्तात् त्रिज्ययावनतिर्भवेत् ॥ १६ ॥
मध्यलग्ननताशाख्या दिक्तुल्येन्तरादिकया।
नत्या तत्क्रान्तिरित्येतच्चन्द्रे क्षेपः स्फुटः स्मृतः ॥ १७ ॥
तत्प्रोह्यार्केन्दुमानैक्यदलाच्छन्नं विवस्वतः।
ग्राह्यग्राहकमानैक्यविश्लेषार्धकृतेः पदम् ॥ १८ ॥
विक्षेपवर्गहीनाद्यात्पष्टिघ्नं चन्द्रसूर्ययोः।
भुक्त्यन्तरेण स्थित्यर्द्धं विमर्दार्द्धं क्रमेण च ॥ १९ ॥
तदूनपञ्चमासान्तात् स्पर्शनं च निमीलनम्।

---

(१) लग्नज्या।
(२) रतन।
(३) एकज्यावर्गतो मध्यलग्नार्कान्तरतो गुण।

अर्केन्द्वा(१)रसकश्चैव मोचोन्मीलनमन्यथा ॥ २० ॥
भानोस्तल्लम्बनेनैव कलाः स्पष्टाः स्युरेव हि ।
मध्येन या तया स्पष्टस्थित्यर्द्धं स्पर्शमोचयोः ॥ २१ ॥
इष्टमध्यान्तरा नाड्या ताडिता(२) रविचन्द्रयोः ।
गत्यन्तरेण षष्ट्याप्ताः कोटिलिप्ता रवेस्तु ताः ॥ २२ ॥
मध्यस्थित्यर्द्धगुणिता स्पष्टस्थित्यर्द्धभाजिताः ।
स्फुटस्थिरे क्षेप(३)वर्गैक्यान्मूलं कर्णोत्तरे पदम् ॥ २३ ॥
मानयोगार्द्धतः प्रोह्य ग्रासस्तात्कालिको भवेत् ।
इष्टग्रहणकालस्तु व्यत्ययो नो(४) क्रमागत. ॥ २४ ॥
अक्षभाघ्ना नतज्याप्तकर्णाप्ता तस्य कार्मुकम् ।
वेलाग्रास्तस्य याम्यो स्ते(५)पूर्वापरकपालयो. ॥ २५ ॥
सविराशिग्रहक्रान्त्या युतोनास्तुल्यविम्बयोः ।
दिग्योजविमला प्राग्वत्तद्गुलान्यभखाद्रिभिः ॥ २६ ॥
दिनार्धप्राप्त एकोनषष्ट्या तच्छन्नलिप्तिकाः ।
बिम्बक्षेपादिलिप्ताश्च भवन्त्येवाङ्गुलानि तु ॥ २७ ॥
स्वच्छत्वाद्द्वादशांशोपि ग्रस्तश्चन्द्रस्य दृश्यते ।
लिप्तात्रयमपि ग्रस्तं तीक्ष्णत्वान्न विवस्वतः ॥ २८ ॥
सूर्योदयास्तसमये युक्तच्छन्नोपि भास्करः ।

---

(१) अर्केन्द्वो ।
(२) नाड्यरताडिता ।
(३) स्फुटारत:क्षेप ।
(४) व्यत्ययना ।
(५) सौम्ययाम्या ।

पितृभक्तिविहीनानां तीव्रणसन्तति लापयेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थप्रश्ने चन्द्रग्रहणाध्यायः ॥

छेद्यकेन विना यस्मान्न ज्ञेयौ ग्रहुपप्लवे ।
विशेषोऽव प्रवक्ष्यामि छेदकज्ञानमुत्तमम् ॥ १ ॥
समस्थले न्यस्तबिन्दुः समः स्वर्णाङ्गुलेन तु ।
बिम्बयोगार्धमानेन ग्राह्यार्धेन यथाक्रमम् ॥ २ ॥
लिखेद्वृत्तत्रयं कोष्ठे यथोक्तं साधयेदपि ।
प्रागिन्दोर्ग्रहणं पश्चान्मोक्षोऽर्कस्य विपर्ययात् ॥ ३ ॥
प्रागर्द्धाधिकस्य वृत्तस्य(१) वलनं तद्यथादिशम् ।
प्रत्यगग्रेऽन्यथा रेखे मध्ये तद्वलनाग्रतः ॥ ४ ॥
नीत्वा रेखामध्यवृत्तयोगात् क्षेपं यथादिशम् ।
रवीन्द्वोर्विवरान्तस्तं(२)मध्यस्थले तदग्रतः ॥ ५ ॥
तत्सूत्रे ग्रहसंयोगाद्ग्रासमोक्षौ विनिर्दिशेत् ।
वलनक्षेपदक्तुल्यवलने प्राङ्मुखं नयेत् ॥ ६ ॥
भेदे पश्चान्मुखं राज्ञ(३)स्तदर्कस्य विपर्ययात् ।
तद्याम्यमध्यगे सूत्रे मध्यक्षेपं तदग्रतः ॥ ७ ॥
ग्राहकार्धेन तद्बिम्बेनोपरागस्य मध्यमः ।
व्यपक्षेपवलयाग्रे तु यत्तदा ग्राहकः शशी ॥ ८ ॥
मानैक्यार्द्धेष्टग्रहणं शेषतुल्यशलाकया ।

---

(१) प्राग्दर्धाधिकवृत्तस्य ।
(२) न्तःस्थ ।
(३) राहुमन्दस्य ।

ग्राहकमध्यादस्य मार्गे निर्दिष्टस्थानतोऽनुयः(१) ॥९॥
छाया ग्राहकबिम्बेन ग्रहणं स्फुटमादरात् ।
सर्वदा भास्करच्छन्नं छतं(२)त्वर्यान्तु(३)शीतगोः ॥१०॥
धूम्रं कृष्णं कृष्णताम्रं कपिलं पदशो भवेत् ।
रहस्यमेतद्देवानां सुशिष्याय प्रदीयते ॥ ११ ॥
पटोपरि लिखितं ज्ञास्तद्वयथादिशम्(४) ।
दिशोर्यान्ति तथा काष्ठां कल्पयेदिति मे मतम् ॥ १२ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे प्रश्ने परिलेखकाध्यायः ॥

भवन्त्यतोतधिष्ण्यानां भोगलिप्तायुता ध्रुवाः ।
अष्टाश्वयो ४८ वियद्वेदाः ४० शरतर्का ६५ मुनीषवः ५७ ॥ १ ॥
इभार्थो ५८ गोऽब्धयो ४९ टाङ्काः ६८ षडङ्गाः ७६ श्रुतिभूमयः १४ ।
वेदार्थाः ५४ सागररसाः ६४ शून्यबाणाः ५० नभोरसाः ६० ॥ २ ॥
चत्वारिंशद् ४० युगनगाः ७४ गजागाः ७४ सागरर्त्तवः ६४ ।
मनवश्च १४ षट्श्रुतयो ४६ वैश्वमाप्यर्द्धभोगगम् ॥ ३ ॥

---

(१) ग्राहमध्यादस्य मार्गे निर्दिष्टस्थानतो ऽनुया ।
(२) कृष्ण ।
(३) तुर्यन्तु ।
(४) पटोपरि लिखित्वा ज्ञास्तद्द्वरेषु यथा दिशम् ।

आप्यस्यैवाभिजित्प्रान्ते वैश्वान्ते श्रवणः स्थितः ।
श्रवणस्यान्त्यपादो वा श्रविष्टायाः स्वभोगतः ॥ ४ ॥
नभोनागाश्च षड्वर्गौ द्विद्विका २२ नगपर्वताः ७७ ।
क्रान्तेः क्षेपलवास्तेषां दश द्वादश पञ्च च ॥ ५ ॥
उदग्याम्ये पञ्चदश नव ९ सौम्ये रसानभः ।
याम्येन्द्वव उदग्भागे वियत्सूर्यास्त्रयोदश ॥ ६ ॥
याम्ये रुद्राश्च यमलाः सौम्यभागे नगाग्नयः ।
याम्येऽर्ध्यर्द्धवयो वेदा नव सार्द्धयवः शराः ॥ ७ ॥
उदक्षष्टिः खाग्नयश्च षट्त्रिंशद्थ दक्षिणाः ।
अध्यर्द्धभागः सौम्यायां चतुर्विंशतिरुत्कृति ॥ ८ ॥
खं चागस्त्याशीतिभागैर्याम्ये क्षीणे यमाद्भतः(१) ।
खार्णवैर्यमविंशांशे मृगव्याधस्तु दक्षिणे ॥ ९ ॥
हुतभुक् ब्रह्महृदयं वृषे द्वाविंशभागगौ ।
अष्टभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्तावुत्तरेण तौ ॥ १० ॥
पूर्वस्यां ब्रह्महृदयादंशकैः पञ्चभिः स्थितः ।
प्रजापतिर्वृषान्ते तु सौम्येऽष्टविंशदंशकैः ॥ ११ ॥
अपांवत्सस्तु चित्राया उत्तरेंऽशैस्तु पञ्चभिः ।
बृहत्किञ्चित् ततो भागैरापः षड्भिस्तथोत्तरे ॥ १२ ॥
इति तारग्राहाणां स्फुर्ध्रुवसंख्यानमेव हि ।
प्रयोजनविशेषोऽस्ति न जाने तत्र गण्यते ॥ १३ ॥

---

(१) यमो मिथुनराशिः ।

दृष्टे सप्तदशे भागे यस्य याम्योंऽशकद्वयात् ।
विक्षेपोऽप्यधिको भिन्द्याद्रोहिण्याः शकटं तु सः ॥ १४ ॥
ताराग्रहाणामन्योन्यं युद्धं वाथ समागमः ।
समागमं चन्द्रभिण्णैः सूर्येणास्तमयः सह ॥ १५ ॥
मन्दशीघ्राधिकानेता(१) संयोगे गतगम्ययोः ।
कालयोर्वक्रिणोर्व्यस्तं प्राग्यायिन्योऽधिको गतः(२)॥१६॥
भुक्त्यन्तरेण भुक्तिमा ग्रहान्तरकलाहृता ।
एकस्मिन् भुक्तियोगेन वक्रिण्यस्तु समेऽधिकाः ॥ १७ ॥
ग्रहान्तरकलास्तद्भुक्तयोगदिनानि हि ।
विक्षेपो विषुवद्भाभः सूर्यांशो नतसंगुणः ॥ १८ ॥
दिनार्द्धाप्त उदक्क्षेपे स्वर्णं पश्चिमपूर्वयोः ।
दक्षिणाः प्राक्प्रतीच्यास्ते तद्दृक्कर्म ग्रहस्तु सः ॥ १९ ॥
सविम्ब(३)ग्रहजक्रान्तिक्षेपभास्त्रिज्यया हृता ।
पद्क्षत्याप्ता ध्रुवः स्वर्णं भदिशोर्भिन्नतुल्ययोः ॥ २० ॥
द्वितीयमेतद् दृक्कर्म केचिन्नेच्छन्ति सूरयः ।
समलिप्त्योः पुनः कार्यावेतौ दृक्कर्मयुग्मही ॥ २१ ॥
एतयोर्भिन्नतुल्यांशाक्षेपैक्यान्तरतोऽधिके ।
मानैक्यार्द्धे भवेतां तु तुल्यस्पर्शोऽन्यथान्यथा ॥ २२ ॥
भागाढ्यं परितो लब्धमान्यिद्दत्यांशाविरश्मयः ।

---

(१) मन्दाश्चाधिकोने तु ।
(२) प्राच्यां ऽन्याधिके गतः ।
(३) हरिज ।

ग्रहान्तरैकविक्षेपे भागे तस्मिन् समागमः ॥ २३ ॥
युद्धमंशुविमर्दाख्यं परव्याससतोनके ।
एकोऽत्र चेदणुर्द्वौ चेदत्र स्थूलौ समागमौ ॥ २४ ॥
अंशाधिके तौ प्रबलौ यदि स्यातां समागमौ ।
अंशाधिके तु तौ स्वल्पौ विध्वस्तौ कूटविग्रहौ ॥ २५ ॥
स्थूलो जयी रश्मिपश्च जितो यो गुरुर्दीप्तिमान् ।
उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥ २६ ॥
वेदोऽग्नयो द्वष्टयोऽष्टा###पष्टिर्गजाब्धयः ।
विष्कम्भश्चन्द्रकक्षायां भौमादीनां यथाक्रमम् ॥ २७ ॥
एकज्याप्राप्तचतुर्भास्ते द्विचतुष्कार्णभाजिताः ।
स्फुटव्यासः पञ्चदशविभक्ता मानलिप्तिकाः ॥ २८ ॥
एकज्याद्विगुणास्तेषां भुक्ता वा विम्बयोजनम् ।
भौमादीनां तु मार्गायमेवानुक्तेः पुनः स्फुटः ॥ २९ ॥
स्वदृष्टनतानतस्थाने यथा दिक्समयां समे ।
शङ्कुद्वये स्थापिते तच्छायामार्गान्तरं गतः ॥ ३० ॥
छायादिशि स्वशङ्क्वग्रे दर्पणस्थं मुखं यथा ।
तथा पश्येद् ग्रहं ताराविक्षेपान्तसमन्विते ॥ ३१ ॥
फाल्गुन्योर्भाद्रपदयोस्तथैवाषाढयोर्द्वयोः ।
विशाखाश्विनिसौम्यानां योगतारोत्तरा स्मृता ॥ ३२ ॥
पश्चिमोत्तरतारायां द्वितीया पश्चिमे स्थिता ।
हस्तस्य योगतारासौ श्रविष्ठायाश्च पश्चिमा ॥ ३३ ॥

ज्येष्ठाश्रवणमैत्राणां वार्हस्पत्यस्य मध्यमा ।
भरण्याग्नेयपित्र्याणां रेवत्याश्चैव दक्षिणा ॥ ३४ ॥
रोहिण्यादित्यमूलानां प्राची सर्पस्य चैव हि ।
यथा प्रत्यग्योगाणां स्थूला स्याद्योगतारका ॥ ३५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे नक्षत्रग्रहयुद्धसमागमाध्यायः षष्ठः ॥

अथार्कांशुसमाक्रान्तमूर्तीनामल्पतेजसाम् ।
उदयास्तगते यौ तत्परिज्ञानं प्रकीर्त्यते ॥ १ ॥
अवक्रिणादेः सूर्यादिभादिकाः शीघ्रगास्ततः ।
पश्चाद्यान्त्युदयं प्राच्यामूनमस्तं परेन्यथा ॥ २ ॥
सूर्यास्तकालिकौ पश्चात्प्राच्यामुदयकालिकौ ।
दिवाकरग्रहौ कुर्याद् दृक्कर्माथ ग्रहस्य तु ॥ ३ ॥
उभयोरन्तरप्राणाः पश्चात् कालांशकाहृताः ।
सषड्भयोः प्रतिच्यां तु मार्गोयं ज्योतिषामपि ॥ ४ ॥
अस्तांशाश्चन्द्रभौमाद्याः अत्यष्टिमुनिरीश्वराः ।
आशाश्चितिं क्रमात्प्रोक्ताः सूर्यादौ कालजास्त्विमे॥५॥
गुरुशुक्रयोर्महत्त्वात्ते सूर्यो अष्टौ च व क्रिणौ ।
स्वात्यगस्त्यमुनिव्याधाश्चिता ज्येष्ठा पुनर्वसू ॥ ६ ॥
अभिजिद् ब्रह्महृदयं वयोदशभिरंशकैः ।
हस्तश्रवणफाल्गुन्य. श्रविष्टा रोहिणी मघा ॥ ७ ॥
चतुर्दशांशकैर्दृश्या विशाखाश्विनदैवतैः ।

हस्तिकामूलसैत्राणि(१) सार्परौद्रर्चमेव च ॥ ८ ॥
दृश्यन्ते पञ्चदशभिराषाढाद्वितयं तथा ।
भरणीतिष्यसौम्यानि सौक्ष्म्यात् त्रि:सप्तकांशकैः ॥ ९ ॥
शेषाणि सप्तदशभिर्दृश्यादृश्यानि भानि तु ।
कालांशै(२)रधिकैरेभ्यो दृश्यान्यल्पैरदर्शनम् ॥ १० ॥
यातेष्टांशान्तरः कालः कला गत्यन्तरोद्धृताः ।
गतियोगेन वक्रिण्याप्तास्तु वारादिकं फलम् ॥ ११ ॥
यद्भ्रमाद्यत्र कालांशास्तल्लग्नास्वृष्टता गतिः ।
राशिलिप्ताहृता स्पष्टा कालभुक्ती तयोरुभे ॥ १२ ॥
यद्वा राशिकलाभ्यस्ता हृता सा स्वोदयासुभिः ।
स्वेनांशा भास्वतेरखयं पश्चात्प्राक्स्वास्तभास्करः ॥ १३ ॥
अस्ताकैकान्तिसंख्या ये ग्रहसत्वरदर्शनात् ।
उदयास्तमेव कुर्वन्त्वस्तार्कोचोदिभिः कला ॥ १४ ॥
कार्यं द्वितीयं दृक्कर्म नृणां प्रत्यचकारकम् ।
शास्त्रीयव्यवहारे तु लोके निष्प्रयोजनम् ॥ १५ ॥
अभिजिट्.ब्रह्महृदयं स्वातीवैष्णववासवाः ।
अहिर्बुध्न्यमुदक्स्थत्वान्न लुप्यन्ते ऽर्करश्मिभिः ॥ १६ ॥
सूर्यसूर्याधिकेन्यस्मिन्नपि षड्भानि(३) निक्षिपेत् ।
सूर्यास्तकालिकौ कुर्यात्तौ च सूर्यास्तताडितौ ॥ १७ ॥

---

(१) मैत्रमूलानीति पाठान्तरम् १ पु० ।
(२) कालांशै—पा० १ पु० ॥
(३) षड्राशि—पा० २ पु० ॥

कृत्तिकामूलसैताखि(१) सार्परौद्रर्क्षमेव च ॥ ८ ॥
दृश्यन्ते पञ्चदशभिराषाढाद्वितयं तथा ।
भरणीतिष्यसौम्यानि सौक्ष्म्यात् त्रिःसप्तकांशकैः ॥ ९ ॥
शेषाणि सप्तदशभिर्दृश्यादृश्यानि भानि तु ।
कालांशै(२)रधिकैरेभ्यो दृश्यान्यल्पैरदर्शनम् ॥ १० ॥
कालेष्टांशान्तरः कालः कला गत्यन्तरोद्धृताः ।
गतियोगेन वक्रिण्याप्तास्तु वारादिकं फलम् ॥ ११ ॥
यल्लग्नाद्यत्र कालांशास्तल्लग्नासुहृता गतिः ।
राशिलिप्ताहृता स्यातां कालभुक्ती तयोरुभे ॥ १२ ॥
यद्वा राशिकलाभ्यस्ता हृता सा स्वोदयासुभिः ।
छेदांशा भास्करे स्वर्णं पश्चात्प्राक्स्थास्तभास्करः ॥ १३ ॥
अस्तार्कक्रान्तिसंख्या ये ग्रहस्तत्रदर्शनात् ।
उदयास्तमेव कुर्वन्त्यस्तार्कचोदिभिः कलाः ॥ १४ ॥
कार्यं द्वितीयं दृक्कर्म नृणां प्रत्यक्षकारकम् ।

योगेंद्रो च व्यतिपातः प्रज्वलज्ज्वलनाकृतिः ।
व्यतिपातोऽत्र यो घोरः सर्वशोभननाशनः ॥ १० ॥
स्नानदानजपश्राद्धव्रतहोमादिकर्मभिः ।
प्राप्यते सुमहत्पुण्यं तत्कालज्ञानतस्तथा ॥ ११ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे पाताध्यायो नवमः ॥

श्रुत्वांशुश्च भगवान्मनसालोच्य यज्जगत् ।
दृश्यते सर्वमेवैतदिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥
अहमेव परं ब्रह्म परमात्माजरामरः ।
अव्यक्तो निर्गुणः साक्षी कूटस्थो यो निरञ्जनः ॥ २ ॥
अनादिपुरुषो ऽनन्तो ह्यवाङ्मनसगोचरः ।
सत्य एव परं ज्योतिरद्वितीयश्च केवलः ॥ ३ ॥
आनन्दकार्यकारणविहीनो निर्भयः शिवः ।
अणोरणीयान् महतो महीयान् ज्ञानविग्रहः ॥ ४ ॥
मनस सलिलं जातं तस्मिं सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
तस्मिन्नेव लीयते सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ५ ॥
अनादिर्मम पीयूषा प्रकृतिर्विश्वकारणम् ।
मोक्षमप्याद्यातिनोम्ना ज्ञानसन्यासदक्षतम्(१) ॥ ६ ॥
नो भिन्नं नाप्यभिन्नं च कुतश्चिद्भिन्नमेव न ।
भिन्नाभिन्नं च नो येषां वयं वा न भवानपि ॥ ७ ॥
मोभयं केवलं स्वच्छं मन्त्रारम्भफलवद्द्वयी ।
तमो नीहारकल्पान्ते नहि वेत्ति स्फुटास्फुटम् ॥ ८ ॥

(१) ज्ञा च वरपादद्रुतम् ॥

व्योम शब्दयती मात्रा भिन्नं तच्छब्दमात्रतः।
स्पर्शतन्मात्रानिलोभूद्रूपतन्मात्रपावकः(?) ॥ ९ ॥
रसतन्मात्रकादापो गन्धतन्मात्रभूरतः।
तत्सम्मिलिता माता एत्य सर्वं प्रजायते ॥ १० ॥
अपञ्चीकृतभूतेभ्य एतेभ्यः स्रोत पञ्चकम्।
यातृपञ्चकं च पैषां स्यादेकैकं जायते पुनः ॥ ११ ॥
तत्र पञ्चमहाभूतसंयुक्तो ज्ञानशक्तितः।
क्रियाशक्तिर्मनः प्राणश्चासीच्चैतच्चतुर्विधम् ॥ १२ ॥
प्राणो दशविधः सप्तदशभिः शब्दपूर्वकैः।
लिङ्गं सूक्ष्मभूत् तेन भक्तार्तो वर्तते यदा ॥ १३ ॥
अपञ्चीकृतभूतानि समाश्रित्य परः पुमान्।
आकाशवायुतेजोम्बुभूमिरेवं ससर्ज सः ॥ १४ ॥
परेषां दशमे चैकं तत्तद्गुडमपङ्गमुखम्।
मयि पञ्चीकृतं भूतं स्वल्पकार्यगुणान्वितम् ॥ १५ ॥
अन्ये गुणैकदृष्टिः स्यात्महत्त्वात् कारणस्य च।
कारणात्तांशकार्यस्याध्यल्पत्वादिति निर्णयः ॥ १६ ॥
अनन्तरं तुसुरज्ञानां ग्रोक्तानीया तथा सखी(?)।
भूमीरूपास्समुत्थितावच्छात्मनिशक्त्येदम्(?) ॥ १७ ॥
द्वैमानामण्डकादीनां सर्वमन्तस्तमो मतः।
हिरण्यगर्भोहं नाम्ना तत्राग्रेसचरन्महान् ॥ १८ ॥
पञ्चानन्सहङ्कारं ब्रह्माणं सृष्टवान् विभुः।

उपरिष्टाद्भगोलोऽयं व्यक्ते पश्चान्मुखः सदा ॥ ४० ॥
चुम्बकीभ्रमिन्यायेन उभयपाता अदर्शनाः ।
ग्रहा नानागतिं कुर्युर्देवता भगणाश्रिताः ॥ ४१ ॥
प्रवह. श्वसनश्चैतान् स्वोच्चाभिमुखमीरयेत् ।
एवं यत् प्राङ्मुखं याति तद्गमनं त्वथमन्यथा ॥ ४२ ॥
दूरस्थितः स्वगोघोच्चाकृष्टः शिथिलरश्मिभिः ।
सव्येतराकृष्टतनुर्भवेद्वक्रगतिस्तदा ॥ ४३ ॥
नृपपड्वर्गमन्दाग्न्यष्टीपुरसैः क्रमात् ।
अन्त्यकेन्द्राग्रनीचांशैर्वक्रिणो यान्ति पातवत् ॥ ४४ ॥
वक्रानुवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा ।
तथा शीघ्रातिशीघ्राख्या ग्रहाणामष्टधा गतिः ॥ ४५ ॥
मन्दादिपञ्चसंज्ञाश्च वक्रे चान्ये प्रकीर्तिताः ।
पातोपभोग. रोटानामुत्तराभिमुखं नयेत् ॥ ४६ ॥
ग्रहाः प्राभगणार्द्धस्था दक्षिणाभिमुखं तथा ।
पाताख्यामपक्षव्यन्ते शीघ्रोच्चं बुधशुक्रयोः ॥ ४७ ॥
तच्छीघ्राकर्षणात्तौ तु विक्षिप्येते यथोक्तवत् ।
अते ग्रहस्य चेपान्ते स्वक्रान्त्यन्तात्प्रसार्यते ॥ ४८ ॥
भूहत्तं क्रान्तिभागघ्नं भगणांशविभाजितम् ।
अशातशेऽक्रेर्थं चाद्दूरस्थो ग्रहो व्रजेत(?) ॥ ४९ ।
मेषादाद्युदितः सूर्यस्त्रीन् राशीनुदगुत्तर. ।
सञ्चरन् प्रागहर्मध्यं पूरयेन्मेरुवासिनाम् ॥ ५० ॥

कर्क्यादीन् सञ्चरंस्तद्वदह्न. पश्चार्द्धमेव स: ।
तुलादींस्त्रीन् मृगादींस्त्रीस्तद्वदेव सुरद्विषाम् ॥ ५१ ॥
अतो दिनक्षये सायमयनान्तो विपर्ययात् ।
व्यस्तोद्गमं च तिर्यक्त्वात्त्रिंशता च घमाप्यह. ॥ ५२ ॥
पुरतो भूचतुर्थांशं स्वस्थानाद्वासयद्रविः ।
ततद्दिग्भ्यां ततद्दिग्भासुखं सञ्चरयन्नपि (?) ॥ ५३ ॥
तत्तत्पश्चिमभूपादे उदङ् मेरोस्तु दक्षिणे ।
मध्योदयार्द्धरात्रास्तकालान् कुर्याद्रवि. क्रमात् ॥ ५४ ॥
अन्यत्र देवभागे तु क्वाविद्द्वौ दिवानिशो: ।
अनेन प्रत्यहं याम्ये व्यस्तं देवेऽन्यथान्यथा ॥ ५५ ॥
भूमण्डलात् पञ्चदशे भागे सौम्यायने द्वयो: ।
नाडीषष्ट्या सकृद्रात्रिर्देवे ऽन्यत्र दिवा भवेत् ॥ ५६ ॥
अन्यथा अयनात्पातोपरतोयं भसञ्चय (?) ।
वर्तते विपरीतो हि स्पष्टकान्त्युद्भवो ह्युदक् ॥ ५७ ॥
याम्यं चेति पुनस्तस्मात्स्मेरो. सन्ति योजनै. ।
परतो वासरस्यापि सदा वृद्धिक्षयो भवेत् ॥ ५८ ॥
अस्त्रोन्मण्डलमूर्ध्वस्था: पितरो दर्शनिर्गमे ।
स्वोपर्यर्कं प्रपश्यन्ति तत्रास्तं पैतृकं दिनम् ॥ ५९ ॥
कल्पेन्दुभगणा: क्षुण्णा: खखयाब्धिद्विशावकै. ।
आकाशकक्षा सा कक्षा भक्ताकल्पभसञ्चयै: ॥ ६० ॥
कल्पभूवासरै: सर्वभुक्तियोजनमेव सा ।

युक्ता गतिकलाः पष्ठिः क्ष्मार्ककक्षा च पश्चिमः ॥ ६१ ॥
व्यासार्द्धयुक्तसंघातो कर्णार्द्धोना तदुन्नतिः ।
सन्त्येव ज्योतिषां योगाद्दृतकल्पा फलाय सा ॥ ६२ ॥
ज्ञात्वा समन्तु भूगोलमभीष्टं दारवन्ततः ।
आधारकक्षाद्वितयं कक्षा विषुवती तथा ॥ ६३ ॥
भगणांशाङ्गुलैस्तत्र क्रान्त्यन्तादङ्गुलैरपि ।
अयनादयनं क्रान्तिः कक्षान्ते स्वभुवादिकम् ॥ ६४ ॥
आच्छाद्य शुक्लवस्त्रेण यन्त्रयुक्तान् ग्रहादिकान् ।
व्यस्तक्षितिजवृत्तं च ज्ञात्वा यन्त्रं च कालवित् ॥ ६५ ॥
भूमिं यद्वज्रभिर्यन्त्रं प्रत्यक्षेणाखिलं गतम् ।
यस्य ज्ञात्वोपरि स्थानमात्मनस्तत्र संस्थितिः ॥ ६६ ॥
कालान्ते भग्नमखिलं ज्ञात्वा दृष्ट्वा ग्रहादिकम् ।
नष्टे दिवे दिवा रात्रौ लोकत्रितयगे क्षये ॥ ६७ ॥
शेते ब्रह्मा स्वयं पत्रे न्यग्रोधस्य क्षपात्यये ।
महानिव दिवापूर्णे मही संमुद्रिताखिला ॥ ६८ ॥
सृष्ट्वा पुनर्जगत् सर्वं करिष्यति यथातथम् ।
शक्तिमात्रं च शेषं तत् जगच्च प्रतिसञ्चरेत् ॥ ६९ ॥
स्वस्वकर्मानुरूपं तु यथापूर्वं तथोद्भवम् ।
ब्रह्मणः शरदां पूर्णे शतस्रो याति तज्जगत् ॥ ७० ॥
सर्वं कार्यं कारणे स्वे लीयते सर्वकारणम् ।
मायाप्रवर्जितं ब्रह्म पुनः सृष्टिं करिष्यति ॥ ७१ ॥

तत्त्वशस्यादिवाक्यैर्यत् सम्यक्ज्ञानं प्रजायते ।
तेन नश्यति सा माया नान्यथा कोटिकर्मभिः ॥ ७२ ॥
विनष्टोव्याकृतं खस्यानिरूपपरमास्ततम्(?) ।
कूटस्थमेव इत्युक्तं चित्तं तत्त्व विचारय ॥ ७३ ॥
समाधिमार्ग एवायं संसारजयकारणम् ।
एतद्ध्यायन् बुद्धिमान् स्यात्(?) कृतकृत्यः स एव हि॥७४॥
इति गुह्यतमं शास्त्रं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अधिगम्य ततः सोमाच्छौनकः पूर्णमानसः ॥ ७५ ॥
लब्धदेशाय देहैश्च पूर्णचक्षुः पुनः पुनः ।
नमस्कृत्वा मिपादेव्या विवशो गद्गदस्वरः ॥ ७६ ॥
तुष्टाव शान्तः स्वगुरुं शान्तं सविग्रहं मुनिम् ।
जय चन्द्रास्तांशो भो जय शङ्करभूषण ॥ ७७ ॥
जय सर्वज्ञ सर्वात्मन् जय सर्वेश्वर प्रभो ।
कृतार्थोऽहं कृतार्थोऽहं पुण्योऽहं पूतविग्रहः ॥ ७८ ॥
धन्योऽहं वीतशोकोऽहमित्योंब्रह्माहमेव च ।
अच्छेद्योऽहमदाह्योऽहमरूकं ह्यहं शिवम्(?) ॥ ७९ ॥
अहं विष्णुरहं ब्रह्मा शक्रोऽहमहमंशुमान् ।
अहमग्निरहं व्योम सर्वमेतदहं जगत् ॥ ८० ॥
त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ एवमेतदवैम्यहम् ।
नाहि मामिति संप्रार्थ्य प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ८१ ॥
गुरुं समर्चयामास गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।

दक्षिणां च हिरण्यं च वस्त्रभूषणपूर्वकम् ॥ ८२ ॥
अभिवाद्य नमस्कृत्य ********(१) ।
ज्ञात्वेदं मुनयः सर्वे सोमालयमनोरथम् ॥ ८३ ॥
प्रतिपद्यापुरित्यन्यं ज्ञानं पप्रच्छुरादरात् ।
स तेभ्य प्रददात् प्रीतः सम्यक्ज्ञानमनिन्दितम् ॥८४॥
तदेव देवसद्ब्रह्म वेदचक्षुः परं शुभम् ।
अध्येतव्यं सदा विप्रैरुत्तमैर्वेदवादिभिः ॥ ८५ ॥

इति श्रीसोमसिद्धान्ते चतुर्थे गोलाध्यायो दशमः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

---

(१) अत्र श्लोकार्धं नष्टं । इत्यनुमीयते ॥

॥ श्री ॥

ॐ नमः परमात्मने ।

ब्रह्मसिद्धान्तः ।

ब्रह्मणा विरचितः ।

ध्यानयोगसमारूढं ब्रह्माणं त्रिजगद्गुरुम् ।
अभिवाद्य सुखासीनं नारदः परिपृच्छति ॥ १ ॥
देवदेव जगन्नाथ सर्वज्ञ कमलासन ।
ज्योतिषां चरितं ज्ञानं ब्रूहि कालाश्रयं महत् ॥ २ ॥
अधीतमखिलं छन्दः स्वाङ्गरूपं प्रतीयते ।
अङ्गैर्विना यथैवाङ्गी तस्मादेतत् प्रसीद मे ॥ ३ ॥
इत्येवमुक्तो विश्वात्मा नारदेन महर्षिणा ।
पुत्रेण धीमता प्रीत्या वाक्यमेतदभाषत ॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

साधु साधु महाभाग यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५ ॥
नारायणः सुरश्रेष्ठो वेदाकारेण वर्तते ।
छन्दःशास्त्रं तस्य पादौ कल्पः पाणी मुखं तथा ॥ ६ ॥

शब्दशास्त्रं श्रोत्रयुग्मं निरुक्तं घ्राणमेव च ।
शिक्षाशास्त्रं ज्योतिष तु नयनं पृष्ठमेव च ॥ ७ ॥
एतैरङ्गैरसावङ्गी राजते वेदविग्रहः ।
प्रधानमङ्गमेवेदमङ्गेष्वेष्वेव षट्सु च ॥ ८ ॥
एतच्च मत्तः शीतांशोः पुलस्त्याच्च विवस्वतः ।
रोमकाच्च वसिष्ठाच्च गर्गादपि बृहस्पतेः ॥ ९ ॥
अष्टधा निर्गतं शास्त्रं स्वयं परमदुर्लभम् ।
एतेऽपि कालाधीनानि ज्ञानानि विदुरीश्वराः ॥ १० ॥
गतागतं चिरं कार्यं कालस्तत्प्रभवात्यये(?) ।
हेतुः कारणकालोऽसौ सर्वाधारस्त्रिविक्रमः ॥ ११ ॥
तत्कार्यं कालकलनं वक्ष्यते नारदोऽधुना ।
अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत् तु ताः कला ॥ १२ ॥
तासां त्रिंशत् क्षणस्तेऽपि षट् नाडीति प्रशस्यते ।
यद्वा गुर्वक्षराणां तु दशकं प्राण उच्यते ॥ १३ ॥
षड्भिः प्राणैर्विनाडी तु तत्षष्ट्या घटिका तथा ।
श्वासः प्राणस्तु सर्वेषां तदायुस्तेन निर्दिशेत् ॥ १४ ॥
नाडीषष्ट्या त्वहोरात्रं(१) मासस्त्रिंशता भवेत् ।
मानमार्चमिति प्रोक्तं सावनाद्यमथोच्यते ॥ १५ ॥
उदयादुदयं भानोर्भूदिनं स्मृतु(२)लोकजम् ।
स्यात् तेनार्कोदयो मासस्तथाऽयं सावनश्च हि ॥ १६ ॥

(१) दिवारात्र—पा० २ पु० ।   (२) मर्त्य—पा० २ पु० ।

भास्वद्विप्रयोगतश्चन्द्रो यावतैति रविं पुनः ।
स्यात् तावानैन्दवो मासस्तिथीनां त्रिंशता च सः ॥ १७॥
तत्पूर्वोत्तरपक्षौ तु स्वतः सिद्धौ सितासितौ ।
कृत्तिकादिद्वन्द्वगतात् पूर्णेन्दोः कार्त्तिकादयः ॥ १८ ॥
त्रिधा मासा उपान्त्यान्त्यप्रथमास्तु(१) त्रयो ऽत्र हि ।
पितरश्चन्द्रबिम्बस्था अग्निष्वात्तादयो रविम् ॥ १९ ॥
उदितं कृष्णपक्षार्धे पश्यन्त्यन्यत्र चास्तगम् ।
अहोरात्रं तत् पितृणां चान्द्रो मासः प्रकीर्त्यते ॥ २० ॥
मासपक्षावसाने तु तद्दिवारात्रिमध्यमौ ।
संक्रान्त्यां सौरमासस्तु मासद्वयमृतुर्भवेत् ॥ २१ ॥
वर्षं षडृतवो दिव्यमहोरात्रं च तन्मुने ।
कपित्थाकारभूगोलमध्यगो मेरुपर्वतः ॥ २२ ॥
नानारत्नचयो हैम उभयत्र विनिर्गतः ।
तस्योपरिष्टात्सेन्द्रामरास्तस्मान्महर्षयः ॥ २३ ॥
अधस्तादसुरास्तद्वत्स्वस्वबलपराक्रमाः ।
ग्रहो मेषायने प्रोद्यत्संचरन्नुदगुत्तरम् ॥ २४ ॥
पूरयेत् प्रागहर्मध्यं देवानामृतुभिस्त्रिभिः(२) ।
याम्यायनाद्यैस्त्रिगृहैरह्नः पश्चार्धमेव सः ॥ २५ ॥
तथा तुलाद्यैर्दैत्यानामपि सौम्यायनादिभिः ।

---

(१) उपान्त्यान्त्यपक्षप्रथमास्तु—पा० १–२ पु० ।
(२) राशिभिस्त्रिभिः—पा० २ पु० ।

सुरासुराणामन्योन्यमहोरात्रं विपर्ययात् ॥ २६ ॥
दिवारात्रिप्रमाणं च भानोर्भगणपूरणात् ।
विकलानां कला षष्ट्या तत्षष्ट्या भाग उच्यते ॥ २७ ॥
तत् त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो द्वादशैव ते ।
तुलादिषडशीत्यंशैः षडशीतिमुखं दिनम् ॥ २८ ॥
तच्चतुष्टयमेव स्याद्द्विस्वभावेषु राशिषु ।
षड्विंशे धनुषो भागे द्वाविंशे निमिषस्य च ॥ २९ ॥
मिथुनाष्टादशे भागे कन्यायास्तु चतुर्दशे ।
तत शेषाणि कन्यायां यान्यहानि तु षोडश ॥ ३० ॥
क्रतुभिस्तानि तुल्यानि पितॄणां दत्तमक्षयम् ।
यत्र क्षेत्रे भवेत्तस्य षडशीतिमुखं(१) दिनम् ॥ ३१ ॥
षडशीतिमुखं नाम तस्य क्षेत्रस्य कीर्त्यते ।
सौम्ययाम्यायने यत् स्यात् क्षेत्रं तद्दयनाभिधम् ॥ ३२ ॥
विषुवद्दाये मध्यदेशा(२)दुपरिष्टाद्दिवाकर.(३) ।
तुलामेषायने याति ग्रहो यद्विषुवस्य तत् ॥ ३३ ॥
चरस्थिरद्विस्वभावफलैस्ते च मृगादयः ।
शिशिरादिऋतुर्षड्भिः पुनश्च शिशिरादयः ॥ ३४ ॥
स्थिरं विष्णुपदं चेति तन्नाम स्थिरभं स्मृतम् ।
मेषचैत्रादिमासास्तु मध्वाद्या इति कीर्तिताः ॥ ३५ ॥

---

(१) भवेद्देतत् षडशीतिमुख—पा० १ पु० ।
(२) मध्यसूत्रा—पा० १ पु० । (३) विवस्वतः—पा० १ पु० ।

क्वचिद्दैतैर्वसन्ताद्या यजमानेच्छया पुनः ।
संपरीदन्विताद्यास्तु(१) वत्सराः प्रभवादयः ॥ ३६ ॥
प्रमाथी प्रथमं वर्षं सौरं कल्पस्य सर्वदा ।
दिव्यैरहोभिर्वाह्मैर्वा वर्षज्ञानं पुरोक्तवत् ॥ ३७ ॥
दिव्याब्दानां सहस्राणि द्वादशैव चतुर्युगम् ।
युगस्य दशमो भागश्चतुस्त्रिद्व्येकसङ्गुणः ॥ ३८ ॥
क्रमात् कृतयुगादीनां षष्ठांशः सन्ध्ययः स्वकाः ।
युगेषु तत्र(२)वर्तन्ते गतागतयुगस्थितौ ॥ ३९ ॥
कृतादीनां व्यवस्थेयं धर्मपादव्यवस्थया ।
सन्ध्यासन्ध्यांशसहितं विज्ञेयं तच्चतुर्युगम् ॥ ४० ॥
चतुर्युगाणां सैका स्यात् सप्ततिर्मनुसञ्चरः ।
कृताब्दसंख्या तस्यान्ते संविधानी जलप्लवः ॥ ४१ ॥
मन्वन्तरव्यवस्थेयं प्राजापत्यमुदाहृतम् ।
कल्पे ससन्धयो ज्ञेया मनवस्ते चतुर्दश ॥ ४२ ॥
कृतप्रमाणः कल्पादौ सन्धिः पञ्चदशः स्मृतः ।
इत्थं युगसहस्रेण भूततारादिमानकः ॥ ४३ ॥
संहारकारकः कल्पः कथितस्तव नारद ।
सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥ ४४ ॥
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ।

(१) सपरीदान्विदाद्यास्तु—पा० १–२ पु० ।
(२) युगपद् तत्र—पा०१पु ।

यावद्ब्रह्माखिलं विश्वं तावत् तिष्ठति तिष्यति' ॥ ४५ ॥
शतायुः पुरुषः सर्वः स्वयाऽहोरात्रसंख्यया ।
ग्रहर्क्षदेवदैत्यादि प्रतिकल्पं चराचरम् ॥ ४६ ॥
क्षताद्रिवेदैर्दिव्याब्दै शतघ्नै ४७४०० सृज्यते मया ।
ज्यापिण्डमध्ये परिधिक्रमेण लवणार्णवः ॥ ४७ ॥
मेखलावस्थितस्तस्या देवासुरविभागकृत् ।
योजनानां शतं त्रिंशद्युतं तस्यापि विस्तरः ॥ ४८ ॥
तन्मध्ये तुल्यभागे तु स्वर्णप्राकारतोरणा ।
चतस्र एताः पूर्वाद्या नगर्यो देवनिर्मिता ॥ ४९ ॥
यमकोटिश्च लङ्का च रोमकं सिद्धपुर्यपि ।
उपरिष्टाद्व्रजत्यासां भचक्रं ग्रहसंयुतम् ॥ ५० ॥
विशेषाद्विषुवत्यर्कस्तस्मान्ना विषुवत्प्रभा ।
पुष्करद्वीपमध्यस्थे महापुष्करभूधरे ॥ ५१ ॥
तिष्ठता सिद्धपुर्यां तु ग्रहाः संस्थापिता मया ।
कल्पादौ सृष्टिकाले तद्दुपर्येव तदादिषु ॥ ५२ ॥
मध्योदयार्द्धराच्यस्तकाले वारः प्रजायते ।
तदा पश्चान्मुखं सर्वं ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥ ५३ ॥
सृज्यन्ते खाभ्रभूपद्विकासुभिः २१६०० (१) साधनोद्भवैः ।
ग्रहनक्षत्रताराणां समोद्गमनकारणात् ॥ ५४ ॥

---

(१) सृज्यन्तेमामभूपद्वैस्वसुभि —पा० १ । २५० ।

पूर्वोक्तासुदिनं त्रिंशन्नाडिकं नक्तमप्यथ ।
विषुवत्युदयस्थानात् प्राक्प्रत्यक्पश्चिमोत्तराः(१) ॥ ५५ ॥
प्रादक्षिण्येन ककुभस्ततस्तश्च विनिर्दिशेत् ।
एवमुक्तपुरीभ्योऽयमुत्तरो मेरुरामरः ॥ ५६ ॥
असुरो दक्षिणः याम्या नियमो न तयोः समः ।
लिप्तासु चक्रतुल्यासु दृश्यते सकलं यदि ॥ ५७ ॥
विषुवद्दिवसे भूस्थे तावतीने कुतो दिशः ।
इति पर्यटतां यो यत्राति यद्यदुडून्यपि ॥ ५८ ॥
यतोत्य तरसा याति यत्प्रत्यक् प्राग्गतिश्च सा ।
तुल्यमेवातिक्रमणं तावत्याऽश्व(२) स्वकक्षया ॥ ५९ ॥
ऊर्ध्वं तत्परिवर्तेन पौष्णान्ते भगणः स्मृतः ।
सर्वेच्छाफलवधे प्रमाणाप्तं च तत् फलम् ॥ ६० ॥
त्रांशेच्छामानसाम्यं दोःकोटिवर्गयुतेः पदम् ।
कर्णो दशपदाभ्यस्तो विष्कम्भात् परिधिर्भवेत् ॥ ६१ ॥
हानिवृद्धिधिया मार्गं व्यत्ययादिष्टमिष्टतात् ।
युगे खुः प्राग्गतेर्भानोर्ज्ञस्य शुक्रस्य चात्मग ॥ ६२ ॥

क्षुशार्किगुरुशीघ्राणां
भगणाः सूर्यवत्सराः ४३२०००० ।

---

(१) प्राचीन पश्चिमादय —पा० १ पु० ।
(२) नवतिर्वा—पा० १ पु० ।

प्राग्गतेः सूर्यमन्दस्य
सप्तकुञ्जरपावकाः ३८७ ॥ ६८ ॥
कौजात् कृतनखा २०४ नाग-
षड्गुणाः३६८खवियन्नव ६०० ।
शरपावकबाणाश्च ५३५
तथा नवकृताग्नयः ३४९ ॥ ६९ ॥
षष्टाग्नीभाद्रिविकृति-
ह्यष्टबाणेन्दवो १५८२२३७८२८युगे ।
भोदयाः प्राग्गतेरेते
भगणैस्तु विवर्जिताः ॥ ७० ॥
यातानां भगणैर्युक्ता उदयास्तस्य कीर्त्तिताः ।
नक्षत्रोदयतः पूर्वं प्रत्यग्गतिरुदेति हि ॥ ७१ ॥
पश्चात् प्राग्गतिरेतस्मा-
दधिकाल्पोदया युगे ।
अर्कोनचन्द्रभगणाः
शशिमासाः प्रकीर्त्तिता ५३४३३३६ ॥ ७२ ॥
दिनीकृतास्ते तिथयो १६०३०००८०
भूदिनोना १५७७९१७८२८ क्षयक्षपाः२५०८२२५२।
अर्केन्दुमासविश्लेषो
भवेत् १५९३३३६ पुत्राधिमासकाः ॥ ७३ ॥

अत्र चक्रकलाश्चन्द्रकक्षा पञ्चदशाहताः ३२४००० ।
व्योमकक्षा भवेदेषा कल्पेन्दुभगणाहता ॥ ७४ ॥
कक्षा ग्रहाणां सैवेह हृता चैव पृथक् पृथक् ।
स्वकल्पभगणैः कक्षाषष्टिर्भभ्रमणं रवे ॥ ७५ ॥
स्वकक्षाव्यासभव्यासविश्लेषार्धं तु मध्यमम् ।
सर्वेषां प्राग्गतं कल्प्यं भूदिनैर्व्योममण्डलम् ॥ ७६ ॥
एकस्य भूदिनस्याच्य कल्प्या प्रत्यग्गतिस्त्विह ।
छायाशङ्कू व्यासकोटौ कर्णोऽतो विषुवत्प्रभा ॥ ७७ ॥
छाया या सा विषुवती स्वदेशे स्याद्दिनार्धजा ।
शङ्कुः स्याद्विषुवत्कर्णो यत्र न क्षीयते तत ॥ ७८ ॥
वर्धमानो महीकर्णः स्यादिषुर्ज्या निरक्षक ।
अक्षाख्यौ द्वौ ध्रुवौ मेरोरुपरिष्टान्नभ स्थितौ ॥ ७९ ॥
भूतचन्द्रान्तरं भूमिध्रुवान्तरमपि ध्रुवम् ।
समुद्रे मध्यकक्षाऽस्याः क्षितिजस्थौ ध्रुवाविति ॥ ८० ॥
तत्रस्था परिपश्यन्ति दक्षिणोत्तरयोर्मुने ।
अक्षान्तरभावात् स व्यक्षदेश इति स्मृतः ॥ ८१ ॥
अन्यत्राक्षप्रभा यावत् तावच्चक्रस्य लम्बनम् ।
मेरोरभिमुखं यातुरुपर्युपरि दृश्यते ॥ ८२ ॥
ध्रुवस्ततस्ततश्चक्रं नीचैर्नीचैस्तु नारद ।
निरक्षाभिमुखं यातुरन्यथा तद्द्वयं भवेत् ॥ ८३ ॥

अक्षांशा नवति ९० र्मेरौ व्यक्षे लम्बांशकास्तथा ।
लम्बाक्षौ द्विविधौ ग्राह्यौ गणितेषु तथाऽपि च ॥ ८४ ॥
लम्बो ना च विभज्या चेद्वर्धमानो महीधवः(१) ।
वर्द्धमानः खखर्त्विन्दु १६०० योजनानि क्षितेस्तु सः ॥ ८५ ॥
भूकर्णानुगुणं तस्य ज्यांशा दृष्टेरदर्शनात् ।
भूकर्णदृष्ट्यनुगुणं नीयतेऽक्षो द्विगोऽधिकः ॥ ८६ ॥
तथाऽप्यक्षोन्नयतेः मङ्क्षुर्मन्दो हि गृह्यते ।
यथाद्विलोमगमनाल्लम्बाक्षावधिकोनकौ ॥ ८७ ॥
अक्षज्याविज्ययोः क्षेपो यथायथ इत्यथ ।
लम्बो हि भवता(२) नच गृह्यते तर्हि यत्नत ॥ ८८ ॥
तदिच्छानुगुणं लोके सुसिद्धं तन्निराकृतम् ।
स्यात् सुसाधयिता खेटः स्वाध्यायस्तदुपाश्रयः ॥ ८९ ॥
तस्मात् पञ्चसु सिद्धान्तेषूक्तमार्गोऽवधार्यताम् ।
घृतं सधूमं विपद्यन्मधुनाऽऽज्यं विषं तथा ॥ ९० ॥
संसर्गस्य विशेषेऽपि तथैतदनुमीयते ।
मध्याह्ने विषुवत्यर्कस्तस्याक्षांशा नतांशकाः ॥ ९१ ॥
तद्गतात् पलभा प्रान्तः साऽक्षच्छाया प्रकीर्त्यते ।
चक्रलिप्तार्धवर्गस्य दशमं करणीपदम् ॥ ९२ ॥

---

(१) हि तच्छूतः—पा० १ पु० ।
(२) लम्बो ह्यक्षोऽपि भवता—पा० २ पु० ।

व्यासार्धं तु चतुर्विंशो ज्यार्धपिण्ड इतीर्यते ।
वृत्तस्य षण्णवत्यंशो दण्डवद्यः २२५ समः स तत् ॥९३॥
प्रथम ज्यार्धमेवैतद्वर्गोनकरणीपदम् ।
(१)त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्ड. परखण्डान्तरं ज्ययोः ॥९४॥
द्विघ्नेष्टहीना खण्डज्या यत्रार्धेन्दुयुता न चेत् ।
खण्डे शताधिके नेत्रवियद्वेदैर्युता तु चेत् ॥ ९५ ॥
खाद्रिनेत्रखखण्डा स्यादेष्यखण्डयुता सती ।
स्वखण्डरहिता जीवा स्यात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥९६॥
प्रायो दृश्यैव सन्न्यासां मध्येकादशवर्जिताः ।
छित्वा कुखण्डमूलानि तत्रान्याः स्युर्यथोदितम् ॥ ९७ ॥
यद्वाऽस्य भाज्ये ज्ये तत्र गुणपट्चन्द्रसयुते ।
द्वितीयभान्त्यजास्तिस्रो नगगोवह्निसंयुताः ॥ ९८ ॥

---

(१) एते ९४—१०३ श्लोका वक्ष्यमाणप्रकारेण साधवो भवितुमर्हन्ति परन्तु आदर्शानुरोधेन मूले तथैव स्थापिता इति विज्ञेयम् ।

त्रयोविंशो ज्यार्धपिण्ड परखण्डोऽन्तरं ज्ययो ॥ ९४ ॥
द्विघ्नेष्टहीना खण्डज्या षड्वार्धद्विमिता न चेत् ।
खण्ड स्वेष्टाधिको यत्र विगतस्त्वन्यथा तु चेत ॥ ९५ ॥
स्वाग्रमेऽत्र स्वखण्डः स्यादेष्यखण्डाभिध स तु ।
स्वखण्डरहिताज्जीवा स्यात् पूर्वज्या तु मौर्विका ॥ ९६ ॥
प्रायो दृश्यैव सन्त्यासां मध्ये द्वादशवर्जिता ।
छिन्द्या करण्या मूलानि ततोऽन्या स्युर्यथोदितम् ॥ ९७ ॥
यद्वाऽऽद्यमान्त्यजे ज्ये च गुणपङ्क्चेन्दुसयुते ।
द्वितीयमान्त्यजास्तिस्रो नगरवह्निसंयुता ॥ ९८ ॥

तत्पञ्चमी खखान्त्याद्या चेज्ज्या प्राग्वत् ततः स्फुटा ।
द्व्येतो द्वौ च सामान्यौ मार्गौ नानागुणैर्युतौ ॥ ९९ ॥
त्रिकृत्यधिकचक्रार्ध्यमार्धमार्गस्य किन्तु यत् ।
चाद्यमार्गे त्रिभज्यार्धं प्रथमज्या न यद्भवेत् ॥ १०० ॥
करणीपदपादोनकरणीदलमेव(१) हि ।
एकद्विभज्याद्दादशीज्या करणीज्यापदं किल ॥ १०१ ॥
एवं तस्माद्द्वाद्धमार्गे तत्सर्वानुगुणः स्फुटः ।
वर्गो निरूप्यते प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥
चक्रस्य पञ्चषत्यंशो विलिप्ताघ्यकोऽथतः(२) ।
प्रथमज्यार्धमेतस्माद्द्विकृति(३)ज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥
(४)द्विघस्य खण्डहीनाख्या नवाब्धिन्नियुतान्यभे ।
तदाब्धिद्वितयव्योमषड्विनेनयुतं क्रमात् ॥ १०४ ॥

तत्पञ्चमी खखण्डाद्या स्यान्ज्या प्राग्वत् ततः स्फुटः ।
द्व्येते- ... ... ॥ ९९ ॥
त्रिकृत्यधिक .. .. ।
प्रथमज्या तु यद्भवेत् ॥ १०० ॥
करणीपदपादोनकरणीपद–(मूल–) मेव हि ।
एव द्विभज्या त्रिज्या तु करणात पदं किल ॥ १०१ ॥
एव स्यादाद्यमार्गस्तु न सर्वानुगुण. स्फुटः ।
वर्गो निरूपितः प्रोक्ता त्रिज्या प्राग्वत् करण्यपि ॥ १०२ ॥
चक्रस्य पञ्चषत्यंशो मलिप्ताश्वकस्य [illegible] ।
प्रथमज्यार्धमेतस्माद्द्विकृतिज्या पुरोक्तवत् ॥ १०३ ॥

(१) करणीमूलमेव—पा० २ पु० । (२) अभितः ।
(३) अर्धोविंशी ज्या इति ।
(४) इतोऽग्रेऽध्यायसमाप्तिपर्यन्तं खण्डितः ।

यद्वातः खण्डसंशुद्धिलिप्ता योज्याः क्रमाच्च ताः ।
सप्तविश्वैर्नगाष्टाभीरसशैलैर्नगाभिधैः ॥ १०५ ॥
अतिधृत्यावाद्रिशैलैरसांभोधिभिस्ततः ।
द्वितीयभान्ते याज्याख्या युगनेत्रेन्दुसंयुताः ॥ १०६ ॥
तत्पञ्चमी सेतसूर्यात् तच्चतुर्थ्यष्टशैलभाक् ।
सेन्द्रातच्च तृतीयाद्याद्वितीये द्वादशोन्विते ॥ १०७ ॥
आद्यमेन्त्याच्छदशभागा विश्वाद्रिश्च स्फुटाध्वनि ।
तत्सप्तमी खभेत्याद्या तत्षष्ठी रदवर्जिता ॥ १०८ ॥
तत्पञ्चमी चतुर्थी सा खात्यष्टिगोग्निसंयुता ।
तृतीया विकला सा तत्फलं भूतिथिसंयुतम् ॥ १०९ ॥
द्वितीया यत्फलं वेदविकलाद्यभयोक्तवत् ।
सस्फुटज्याविधिश्चाचोक्तमज्याखण्डमष्टमम् ॥ ११० ॥
ज्यात्वाभावानुलोम्येन सपड्गान्यभाद्यभा ।
परखंडफलं प्रोक्तं स्वखण्डात् स्वस्वपूर्वया ॥ १११ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते प्रथमोध्याय ॥ १ ॥

आकर्षतः स्वसम्बन्धाद्भवतीति स्फुटा स्थितिः ।
मन्दोच्चाभ्यामर्कचन्द्रौ यदा मन्दफलं मुने ॥ १ ॥
आकृष्येते एव तस्मान्मन्दकर्मैकमेतयोः ।
चलार्यानयने हारौ परेषां(१) द्वे तु तत्र हि ॥ २॥

---

(१) 'हाराण्य येषाम्'—इति पाठ साधु ।

तत्कर्मणां चतुर्णां च क्रमः प्राक् सूचितो मुने ।
ग्रहभुक्तेः फले कार्यं ग्रहवत् तद्विलोमगे ॥ ३ ॥
फलव्यस्ते केन्द्रभुक्तिर्यदि वा त्रिज्यया हता ।
तत्कर्णाप्ता सोच्चभुक्तेर्विशोध्या सा गतिः स्फुटा ॥ ४ ॥
ग्रहोच्चभुक्तियोगात् तु हित्वा केन्द्रगतिं स्फुटाम् ।
शीघ्रोच्चभुक्तिशेषार्धं ग्रहकेन्द्रगतिर्यतः ॥ ५ ॥
शीघ्रोच्चभुक्तिरेकाहतदैक्ये योक्तावद्गतिः ।
शीघ्रार्धभुक्तौ ताहश्यां फलाद्याय ग्रहस्य तु ॥ ६ ॥
फलार्धोर्धं तु मन्दार्धग्रहभुक्तियुताऽर्धिता ।
सा भवेद्विद्यमानत्वात् केन्द्रभुक्तिर्विधोस्तु सा ॥ ७ ॥
सोच्चभुक्तिर्भवेद्यात् सा प्रागुच्चेन्दुगतिस्ततः ।
ग्रहापचेमर्णं चार्धं कार्यं तत्प्रकीर्त्यते ॥ ८ ॥
ग्रहाणां भुक्तिरेवास्मिन् केन्द्रभुक्तिश्च मान्दयोः ।
स्फुटकेन्द्रगतेस्तस्याः स्फुटभुक्तिर्ग्रहस्य च ॥ ९ ॥
अथ वा केन्द्रभुक्तिः सा त्रिज्या कर्णान्तराहता ।
कर्णाप्ताऽशीघ्र्येऽर्धिता च ग्रहभुक्तेर्धनं त्वृणम् ॥ १० ॥
कर्णे त्रिज्याधिकोने तु व्यस्तं मान्दे विधीयते ।
उच्चैर्नीचैर्गते सूर्ये उच्चैर्नीचैर्ययुर्ग्रहाः ॥ ११ ॥
किञ्चित् तस्मात् फलं भानोस्तद्गत्या च तदा नतम् ।
ग्रहभुक्तिहतं भक्तं चक्रलिप्ताभिरर्कवत् ॥ १२ ॥
स्वर्णभुक्तिरद्यैतं ग्रहे कार्यं च तद्गतौ ।

मध्यग्रहेषु चोच्चेषु तद्भक्तिषु च तत्कृतं ॥ १३ ॥
तद्वादावखिलेष्वेवं कृतं यत् तद्धितं मतम् ।
स्वोच्चैः स्वनीचैस्ताभ्यां स्यादन्यस्यैतद्द्वयं भवेत् ॥ १४ ॥
अन्यस्यैवान्यदीयाभ्यां नातोऽर्कस्यैतदिष्यते ।
क्रियते या दुराशङ्का ग्रहस्फुटविधिं प्रति ॥ १५ ॥
साऽपरं दीयते पुन सांप्रतं तत्र तत् फलम् ।
मध्यसंज्ञा ग्रहाः पञ्चैवार्केन्दू नेति मध्यमौ ॥ १६ ॥
"यदि स्यात् तिथिसंवृद्धिह्रासाभावः प्रसज्यते ।
तिथयः सावनाहानि भगवार ह्रासवृद्धितः ॥ १७ ॥
यदि स्युरधिमासोनरात्र्यभावः प्रसज्यते ।
शुक्रज्ञयोः कर्षकोच्चं शीघ्रं तदितरस्य च ॥ १८ ॥
विक्षेपा न विकल्प्यन्ते फलहेतुर्न कल्पना ।
अर्केन्द्वोरपि शीघ्रार्धमन्दार्धादिप्रकल्पना ॥ १९ ॥
निष्फलत्वान्निरस्तैव महावायौ प्रधावति ।
तिरोधानेन पङ्कजादीन् वाद्यांश इव खेचरान् ॥२०॥
नुदति प्रवहश्चेति मार्गभेदादिदं न सत् ।
कर्माणि यानि चत्वारि ग्रहस्यैवेति तानि च ॥ २१ ॥
शीघ्रार्धं स्याच्छीघ्रफलं चतुर्थं द्विगुणं तथा ।
मन्दार्धं स्यान्मन्दफलं तृतीयमपि नान्यथा ॥ २२ ॥
किञ्चोच्चाभ्यां निरुक्ताभ्यामपकृष्टः पुनस्तथा ।

कल्प्यं चेत् पुनरप्येवं तथाऽर्केन्द्र च नारद ॥ २३ ॥
ग्रहोऽरि न शीघ्रोच्चमिति चेदुच्चताऽस्य न ।
निर्ज्योनशीघ्रकर्णाच्च सर्वदा मुनिसत्तम ॥ २४ ॥
नाथः शीघ्रोच्च इति चेद्ग्रहस्तद्व्यत्यगस्तु सः ।
यथ. कक्षा कल्प्यते चेत् कक्षाऽसौ तत्र कस्य वा ॥२५॥
तूष्णीं कक्षा कल्प्यते चेत् सर्वेषां तर्हि कल्प्यताम् ।
निष्फलत्वान्न सर्वेषामिति चेत् कल्प्यतां फलम् ॥ २६ ॥
निरर्थत्वात् कल्पनाया यथाकार्यं तु कारणम् ।
कल्प्यते चेत् कल्पितं तत्तथैव न तु किं पुनः ॥ २७ ॥
अतीन्द्रियार्थविज्ञाने प्रमाणं श्रुतिरेव हि ।
यथाश्रुति मया दृष्टं यत्तदेवानुज्ञातम् ॥ २८ ॥
मध्यमा. स्थायिनः सन्ति नेति चेन्मध्यमानुगाः ।
ग्रहाश्चतुष्कर्मवन्त इति यत् तन्निराकृतम् ॥ २९ ॥
मध्यशीघ्रार्धमन्दार्धफलमेति तदाश्रयैः ।
उपग्रहैश्चापकृष्टा मन्दोच्चैश्च ग्रहा ययुः ॥ ३० ॥
इति चेन्मन्दभागे च नैवाकस्मादुपग्रहाः ।
युज्यन्ते ते प्रकृष्टाश्चेदपकृष्टा ग्रहाश्च ते ॥ ३१ ॥
इति चत्वारि कर्माणि ग्रहस्यैव न तन्मतम् ।
उपग्रहापकर्षेऽपि पूर्वमेवेदमुच्यते ॥ ३२ ॥
अतो मन्दार्धशीघ्रार्धो न समीति हि नोच्यते ।
यतस्तेऽन्यतरस्यापि ग्रहमोरर्धसंक्रमोः ॥ ३३ ॥

एवमापकर्षणं कल्प्यं ग्रहस्यापि तथा पुनः ।
उपग्रहा न सन्तीति यदि ब्रूयाच्चतुष्टयम् ॥ ३४ ॥
कर्षणां स्याद्ग्रहस्यैव सन्ति तस्मादुपग्रहाः ।
अर्धाख्येनापकृष्टस्य नीचैर्नीचैर्यथा तथा ॥ ३५ ॥
उपग्रहोपकृष्टः स्यात् सग्रहस्तेन चेदिति ।
नैवमर्धग्रहस्थानज्ञानमेव तथोच्यते ॥ ३६ ॥
स्वच्छन्दगमनं तद्धि किं तद्वैतच्चनीचता ।
अर्धाख्येनोपकृष्टस्य स्पकृष्ट उपग्रह ॥ ३७ ॥
ग्रहस्याप्यपकृष्टः स्यात् तदभावान्न तन्भवेत् ।
विक्षेपौ च न चेदमौ पाताभ्यां शुक्रचन्द्रजौ ॥ ३८ ॥
विक्षेपौ तौ तथा चेगलिप्ता चेन्न स्फुटा स्वदिक् ।
अपकृष्टैर्ग्रहै साकं कर्षका यान्ति यत् ततः ॥ ३९ ॥
तेऽपकृष्टाः स्वमन्दाद्यै पातास्तेषु ततः फलम् ।
तृतीयमपि पातानां ग्रहवन्नेति कल्प्यते ॥ ४० ॥
तस्मान्मन्दार्धमन्दोच्चभगे यावदुपग्रहः ।
याति यद्दिशि तावत्येवास्ते तद्दिशि मध्यमात् ॥ ४१ ॥
स्वच्छन्दाकर्षकस्य चेपस्खलनमन्यथा ।
शीघ्रोच्चाविव शीघ्राख्यौ बुधशुक्रौ न चेतरौ ॥ ४२ ॥
इति चैतादृगुच्चाख्यां ग्रहस्थानं च बुध्यताम् ।
याम्योत्तरगती तद्वदुत्क्रमाद्भास्करस्य च ॥ ४३ ॥

तथैवानपकृष्टानां गतेराधिक्यमल्पता ।
ग्रहकर्षकयद्वस्तु किं न चेद्विधुपग्रहे ॥ ४४ ॥
स्वच्छन्दगमनं तेषां मन्दोच्चाः कथिता वृथा ।
मृषावादी च वेदः स्यात् तत् सर्वानर्थकारणम् ॥ ४५ ॥
मन्दार्थाद्यो यद्दिशि च याति तन्मध्यमो ग्रहः ।
यावन्ति कल्पे मन्दार्था यो गच्छेत् सोऽप्युपग्रहः ॥४६॥
स नास्ति यस्य गमनं कल्पजं गमनं न च ।
मन्दस्फुटाद्रोमशे हि सोमे च खेपसाधनम् ॥ ४७ ॥
कीर्त्तितं तत्कर्षकाः स्युर्न सम्बन्धान्तरं क्रमात्(१) ।
सूर्यरोमशसोमेभ्यो यथालब्धग्रहा इव ॥ ४८ ॥
कल्पिताः स्युः स्वनामादौ भिन्नाः संज्ञास्तथैव च ।
मन्दाकृष्टैर्हि मन्दाख्या ग्रहैरुक्ता ययुः सह ॥ ४९ ॥
विक्षिप्यन्ते च पातैस्तैस्ते ग्रहा इति कथ्यताम् ।
इति चेत् कर्षकाणां तु प्रोक्तनामन्तरं भवेत् ॥ ५० ॥
व्यक्तं श्रुतिकृतं नाम नैतदप्यस्ति पौलिशे ।
ग्रहे कृतं यत् तत्पाते कृते नेति च वर्त्तते ॥ ५१ ॥
सोमरोमशयोः पाताः बोध्या मन्देभ्य ईरिताः ।
शुक्रज्ञारातयोर्वामकत्र्यं सूर्यकीर्त्तितम् ॥ ५२ ॥
तृतीयेऽस्य न चेदिष्टं तत् तत्राप्यस्ति दूषणम् ।
श्रुत्यन्तरविरोधस्तु पौलिशेऽत्र च गम्यते ॥ ५३ ॥

---

(१) पूरे पात ३—टि० पा० ।

तद्वाऽस्य गमनं तावन्निर्णीतं च सहेतुकम् ।
उपग्रहनिमित्तं वा न तावत् प्रथमक्रमः ॥ ५४ ॥
यथेष्टकल्पनापत्तेर्द्वितीयः कल्प एव चेत् ।
पातमन्दोच्चमध्ये न फलं साध्यं न तन्मतम् ॥ ५५ ॥
कल्पस्तृतीयश्चेदुच्चेनापकृष्ट उपग्रहः ॥
अपूर्वेण स्वं पातमाकर्षति न वा सताम् ॥ ५६ ॥
स्तम्भच्छायादीपवच्चेन्न मन्दोच्चोऽस्य कारणम् ।
परस्परभचक्रार्धयातोपग्रहसङ्करः ॥ ५७ ॥
वामं निष्कारणं यातीतीयं वा कल्पना सती ।
स्वोच्चादुपग्रहाद्वाऽपि नाकस्माद्धि तदिष्यते ॥ ५८ ॥
सहेतुकं कल्प्यमानं कल्प्यते न तु हेतुकैः ।
मन्दोच्चेनापकृष्टस्तु यावद्व्रजति भास्करः ॥ ५९ ॥
तेनाकृष्टा यजास्तावत् ते तथोपग्रहैर्ययुः ।
भृत्यैस्तत् क्रियते कर्म स्वामिना क्रियते हि यत् ॥ ६० ॥
प्रत्यक् प्राग्वहिरन्तर्वा तद्ग्रहशोऽर्कसमं व्रजेत् ।
इति चेन्नैतदिष्टं स्वाङ्गीगाद्यावधिकं नृपाः ॥ ६१ ॥
सेनाद्यावधिकं भृत्या वर्त्तन्ते न हि तत्समाः ।
यावान् यस्याधिकारः स्यात् तावत् तस्य प्रवर्त्तनम् ॥ ६२
सर्वचक्राधिपः सूर्यः कियद्याति स्वभुक्तितः ।
इयद्यातीति युक्तिः स्याद्राजाऽनुचरकृप्तितः ॥ ६३ ॥

श्रुतिर्यत्र प्रमाणं स्याद्युक्तिः का तत्र नारद ॥
जिज्ञासोर्युक्तिरिष्टाऽस्ति यदि श्रुत्यनुसारिणी ॥ ६४ ॥
श्रुत्युक्तेष्टतरा युक्तिर्नान्यद्गायेत तच्छ्रुतिम् ।
ह्यत्वाऽऽद्रौ मान्दकर्मान्ते क्रियते शीघ्रकर्मवत् ॥ ६५ ॥
तस्मान्मन्दापक्षात् प्राक् शीघ्रेणाथापकृष्यते ।
किञ्चित्किञ्चिद्विलम्ब्यैव इति चेदपकर्षति ॥ ६६ ॥
नैतदेवं यदेवं चेत् गतिर्नानाविधाऽन्वहम् ।
बिम्बं च शुक्रकर्माख्य तद्वदेतदभावतः ॥ ६७ ॥
ननु बिम्बाल्पताधिक्यं खमध्ये क्षितिजेऽन्वहम् ।
इति तु क्षितिजे ब्रह्माण्डांशवो न ह्यधो भुवः ॥ ६८ ॥
पूर्णकुम्भांशवत्तस्माद्दृश्. प्रतिहती महत् ।
बिम्बं भूभाभिसंछन्नं रक्तवर्णं च दृश्यते ॥ ६९ ॥
धर्मं सुखलान्मध्यात् स पाश्वार्या खखरत्वतः ।
स्तोकस्तोकेन भूरश्मिह्रासे चण्डांशुदर्शनात् ॥ ७० ॥
दृष्टिप्रतिहते बिम्बं क्षीयमाणमिते गते ।
आरात् खमध्ये चण्डांशुरश्मिः प्रागल्भ्यते भुवः ॥ ७१ ॥
रश्म्यभावाञ्च पादोनं क्षितिजादिव दृश्यते ।
त्रिभिश्चतुर्भिः क्षितिजे खमध्येऽथ कलाहृतः ॥ ७२ ॥
अङ्गुलानि भवन्त्यस्मादित्युक्तं हि महर्षिभिः ।
भूमिकक्षाचतुर्भागे स्थितस्यात्मनस्तु यः ॥ ७३ ॥
क्षितिजस्य खमध्यस्य इत्येवासौ पुरोदितः ।

तिग्मांशुतस्तस्मा लिप्तासद्रानीमङ्गुलद्वये ॥ ७४ ॥
दृश्यते मण्डलेकेन विम्बमन्येन वाऽन्यथा ।
एकस्मिन् दिवसे तस्माद्बिम्बाधिक्यात्स्युता न हि ॥७५॥
बिंबतु कर्णयोगार्धं स्फुटकर्णोऽस्य मस्तके ।
ग्रहस्यात्यतः किंचिद्विलुम्ब्याकर्षण न हि ॥ ७६ ॥
उच्चद्वयानुगुण्येन ग्रहो यद्यपि सञ्चरन् ।
तथाऽपि युगपत् कर्मद्वयं न क्रियते यतः ॥ ७७ ॥
तथाऽऽनीता ग्रहास्तद्वत् दृश्यन्ते नैव वै ततः ।
उपदेशक्रमोऽप्येवं स च कर्मद्वयक्रमः ॥ ७८ ॥
यावता भाऽधिक कर्णस्तावताऽर्धेन तादृशी ।
त्रिज्यात स्फुटकर्णोऽपि नार्थसिद्धिविवर्जितः ॥ ७९ ॥
उपपत्त्यां यज्ज्ञातकथासिद्धिर्भवेत्तु तु ।
सुतरां मन्दशीघ्राख्यकर्मणो कथिते क्रमात् ॥ ८० ॥
उच्चैर्नीचैव्रजन्तो वा कानुरूपं समग्रवः ।
मध्यकर्णस्ततः कर्णान्तरत्व याति यन्मुने ॥ ८१ ॥
घान्तरे वनती वृक्षा वनप्रान्ते स्थिता इव ।
दूरत्वाच्चन्द्रकक्षायां दृश्यन्ते सकलास्तथा ॥ ८२ ॥
भौमार्किज्ञुधजीवानां त्रिंश(१)त्षट्पञ्चवर्जिताः ।
विष्कम्भाश्चन्द्रकक्षायां षष्टिः शुक्रस्य कीर्तिता ॥ ८३ ॥

(१) दन्तोचिवर्जिता इति—पा० २ पु० ।

(१)त्रिज्याघ्नाः स्फुटकर्णाप्ता विष्कम्भास्तेऽस्फुटाः स्मृताः ।
तिथ्याप्ता-विम्बलिप्ताः स्युरङ्गुलानि पुरोक्तवत् ॥८४॥

फलाग्र भगणा मानं विधोरिच्छेतरस्य तु ।
विष्कम्भवः फलमस्येति विष्कम्भः पारमार्थिकः ॥ ८५ ॥

तथार्कस्य स्वकक्षायां विष्कम्भः खखपञ्चषट् ६५००।
षष्टिरष्टाहता ४८० राहुस्तथा विम्बस्य नारद ॥ ८६ ॥

निजमण्डलविष्कम्भः स्वकक्षायां फलं विधोः ।
कक्षैक्यमानमथवा मानेष्टभगणैक्ययोः ॥ ८७ ॥

इतीन्दुमध्यकक्षायां विज्ञेयं विम्बयोजनम् ।
कक्षा वा भगणा मानमित्येवेच्छाधिकेन तु ॥ ८८ ॥

अर्केन्दुमण्डलव्यासौ स्फुटभुक्तिहतौ तयोः ।
मध्यभुक्त्युद्धृतौ स्पष्टौ प्राग्वल्लिप्तास्तदङ्गुलम् ॥ ८९ ॥

दूरस्थत्वात् तु विम्बस्य सौक्ष्म्यं स्थौल्यं प्रकीर्त्तितम् ।
लोकदृष्ट्या यथाऽद्रेः स्वस्थाने नित्यं समात्मनः ॥ ९० ॥

अर्कार्धचन्द्रकक्षाप्ता सूर्यविम्बश्रुतिर्यतः ।
इन्दुविम्बयवाप्ता या क्रोशोना वा न वा ततः ॥ ९१ ॥

अर्केन्दुकक्षाव्यासार्द्धं तद्विष्कम्भावबेधि ते ।
तन्मध्यभुक्तिगुणिते स्फुटभुक्त्युद्धृते स्फुटे ॥ ९२ ॥

---

(१) व्यर्धाप्तवर्तिथाप्तिशाद्विष्कम्भाशास्तु दृश्यत ।
भैमा कवुधजीवाना चन्द्रमार्गे तु नारद ॥
इति २ पुस्तके अधिक. पाठ. ।

भानोर्भार्धे महीछाया महत्त्वात् मण्डलस्य तु ।
अर्कस्य भूम्याः सूच्यग्रमानं शेषमिलार्कयोः ॥ ९३ ॥
असंकुचितशुद्धार्ककक्षाव्यासदलं फलम् ।
भूकर्ण इच्छाछायाग्रस्ततो लिप्तास्तदङ्गुलम् ॥ ९४ ॥
अर्केन्दुकक्षाव्यासार्धे स्फुटे संकुचिते क्रमात् ।
मानेच्छाफलमर्केलाशेषं प्रोज्झ्य ततः फलम् ॥ ९५ ॥
भूकर्णादिन्दुकक्षायां छायाव्यासस्तदाननम् ।
युक्त्या कालाङ्गुलं ग्राह्ये युक्त्यन्तरमतिस्फुटम् ॥ ९६ ॥
भूछायेलागतस्याथ तद्गिम्ममयो विधोः ।
सूचीमध्यमकक्षायां कियतीति महीयवः ॥ ९७ ॥
स्फुटसूर्येन्दुभुक्तिघ्नो भक्तो मध्यमया फलम् ।
स्फुटार्कचन्द्रकर्णाप्तं फलमर्कमृगाङ्कयोः ॥ ९८ ॥
मानेच्छमध्यकर्णास्तु प्रोज्झ्य सूच्याऽपि भाग्यवः ।
तिथ्यः कलायां सन्त्येवमेतदर्धं विधोः यवः ॥ ९९ ॥
मध्यमिच्छाधिकाल्पार्कबिम्बाभ्यां तादृशं त्वृणम् ।
मध्यार्कग्रहणे मानं तथा स्यादिति तन्मतम् ॥ १०० ॥
तस्यां स्फुटार्ककक्षायां व्यासार्धेनाधिकेन वा ।
अधिकाल्पमृणं माने नाधिकाल्पेऽर्कमण्डले ॥ १०१ ॥
परिध्यंशहते बिम्बव्यासो बिम्बयवो भवेत् ।
उच्चेन तु समं येन योऽपक्षयेत् स तत्सम. ॥ १०२ ॥
योऽत्यल्प उच्चो नीचाल्प. स्ववक्रस्तस्य एव च ।

तेनापचीयते स्वर्णं महदल्पं बहु स्वतः ॥ १०३ ॥
उच्चैर्नीचैर्गते स्वोच्चपरिध्यंशाः स्वभावतः ।
अल्पाधिककला भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि (१) ॥ १०४ ॥
स्यादेतच्च फले कर्णं(२) शैघ्रचेऽल्पा गतिरन्यथा ।
अधिकाऽल्पा च या भुक्तिरुच्चैर्नीचैर्गतस्य हि ॥१०५॥
त्रिज्याधिकाल्पे यदि तु वहिश्चरति स ग्रहः ।
स्वतः शीघ्रानभिमुखं मन्दं तु क्वचिदस्ति हि ॥१०६॥
नैवं यदि स्यादेवैवं स्यात् पूर्वा परभार्धयोः ।
उच्चैर्नीचस्त्वृणधनं वा यद्येतत् फलं क्रमात् ॥ १०७ ॥
यदीदं स्यादिह कला भुक्तिस्तथा या तु भमण्डलम् ।
यत्र प्राग्गतिहीनं वा(३)प्राक्प्रत्यग्गतिवद्ग्रहात्॥१०८॥
सर्वोच्चपातान् याऽतीत्य ब्रह्माण्डं वै तु नारद ।
प्रतिपादयितुं शक्या वक्रता न यतः परम् ॥ १०९ ॥
प्राग्गतिर्नास्ति यन्नास्ति केवलं तु न कारणम् ।
शनिमन्दात् परं चेत् को हेतुः खेटोऽप्यदर्शनात् ॥११०॥
वक्रता चाधिकगताविव कल्प्यो यदि ग्रहः ।
गतिरन्यानुरूपा सा भूयसीति न कीर्त्यते ॥ १११ ॥

---

(१) अल्पाधिका यथाशक्ति क्षेत्रा पातैरनपेदृशैः । इति २ पु० पा० ।
(२) स्यादेतच्चलकर्णेन—इति २ पु० पा० ।
(३) या चास्य विकला भुक्तिस्तया याति भमण्डलम् ।
ग्रहः प्राग्गतिहीने वा,...... ... ॥
अत्र पाठ शुद्ध पूर्यते ।

उच्चैर्नीचैर्गतस्यापि कार्या कर्णेन सूक्ष्मता ।
स्थौल्यं विम्बस्य चातो हि प्रसज्जेत मुनीश्वर ॥ ११२ ॥
स्पष्टनिष्टद्विगतेनैव युक्तियुक्तं यदीरितं ।
उभयोरचिसिद्धे ते तन्मे निगदतः शृणु ॥ ११३ ॥
उच्चाख्यं प्रोज्झ्य केन्द्रं तद्गतगम्यान्तरं तयोः ।
यदि कल्प्येत दोःकोटी तदा बाहुः प्रसज्जते ॥ ११४ ॥
गताद्भुजज्या विषमे गम्यात् कोटिपदं भवेत् ।
युग्मभावाङ्गतैष्याभ्यां कोटिबाहु युजीति च ॥ ११५ ॥
लिप्तास्तत्त्वयमैर्भक्ता लब्धं ज्यापिण्डका गताः ।
गतगम्यान्तराभ्यस्ता विभाज्यास्तत्त्वलोचनैः ॥ ११६ ॥
तदवाप्तफलं योज्यं ज्यापिण्डे गतसंज्ञके ।
इत्येवं नैव विवरं सदा ज्यापिण्डशक्तितः ॥ ११७ ॥
गतज्याभावतस्त्विन्दोश्चतुर्थी ज्या सदा भवेत् ।
एवं संवर्त्तमानायां तच्चतुर्थी गता ह्यपि ॥ ११८ ॥
न तात्कालिकसिद्धिः स्याद्वर्त्तमाना यथा स्वतः ।
इष्टनाडी हता केन्द्रगतिः षष्ट्योद्धृताऽपि सा ॥ ११९ ॥
बाहुकोटी ज्यान्तरघ्ने तत्त्वनेत्रैस्तयोः फले ।
प्रत्यहं वर्द्धमानत्वाच्छीघ्रकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२० ॥
बाहुरोजपदे युग्मे क्षीयते कोटिरन्यथा ।
प्रत्यहं क्षीयमाणत्वान्मन्दकेन्द्रस्य वर्द्धते ॥ १२१ ॥
कोटिरोजपदे युग्मे क्षीयते बाहुरन्यथा ।

तद्वत् तद्ग्रहवच्चास्य फलं ग्रहफलोदितम् ॥ १२२ ॥
धनाख्यमन्यहीनाख्यं धनाख्यं ग्रहवद्गतौ ।
ऋणाख्यमन्यथा प्रोज्झ्य वहुभुक्तिं गतेः फलात् ॥१२३॥
ज्यान्तरघ्नो गतिर्यद्वा दोःकोटिज्या ऽथ हक् क्वचित्(१)।
त्रिंशत्र्यंशादिभिर्मन्दे विचन्द्राद्यैर्हता हृता ॥ १२४ ॥
शैघ्र्ये विभज्यया तुल्या दोर्ज्या चेत् क्षीयते ऽन्वहम् ।
वर्धते स्फुटवृत्तांशास्तथा व्यस्तास्तु नान्यथा ॥ १२५ ॥
तद्व्यस्तं जीवयोर्न्योस्तु शैघ्र्ये युक्तिश्च सैव हि ।
स्फुटवृत्तान्तरहते दोःकोटिज्ये ग्रहस्य तु ॥ १२६ ॥
गताधं स्फुटवृत्तघ्नं वाहुकोटिज्ययोर्धनम् ।
वर्द्धमाने परिध्यंशे क्षीयमाणे ऋणं मुने ॥ १२७ ॥
गत्यर्धा वाहुकोटिज्या ग्रहवद्वर्द्धते यदि ।
धनात्मिका क्षीयते चेदृणरूपेति सैव च ॥ १२८ ॥
निक्षिप्य फलजान्योन्यैः हत्वा योगान्तरं मुने ।
भगणांशैर्बाहुकोट्योः फलजे तां विभज्य च ॥ १२९ ॥
ग्रहभुक्तेर्दोःफलज्यावर्गान्तरमितीरिता ।
कर्णदोःफलजावर्गैर्नाडिका यावता भवेत् ॥ १३० ॥

---

(१) दृक्वै.—इति २ पु० पा० ।

महमाद्यफलज्ये दृग्विधा त्रिज्या गुणोदिता ।
गुणिता च गतेर्दिश स्वर्णेबाहुप्रकल्पया ॥
इति २ पुस्तकेऽधिक. पाठ. ।

गते कोटिफलज्या तु द्विधा स्यात् तावता हृता ।
कर्णयोर्वृद्धौ तु स्वल्पायां गतिखेटयोः ॥ १३१ ॥
ग्रहदोःफलजावर्गो यावतोनाधिकं व्रजेत् ।
यावद्वर्गं गतिः कर्णस्तावत्येव न संशयः ॥ १३२ ॥
तां तु वर्गान्तरात् कर्णदोःकोटिज्यां विशोधयेत् ।
क्षीयमाणे वर्धमाने भूभाया तद्वये धनम् ॥ १३३ ॥
कुर्याद्यथोक्तनिष्पन्नकर्णवाक्ष्य यथा तथा ।
वर्धते क्षीयते चापि स्वगात् कोटिफलेन च ॥ १३४ ॥
कर्क्यादिकेन्द्रे तद्व्यस्तं चलकर्णस्तथा छतः ।
कर्णे कक्षागते कोटिफले मोक्षो महामुने ॥ १३५ ॥
छेदोऽसौ द्विगुणस्तेन स्वच्छेदाप्तफलेन च ।
दोःफलानगुणश्चेन्दोः स्वकाद्नाधिको भवेत् ॥ १३६ ॥
स्थिरीकर्मफलेनैव कर्णः कल्प्यः स्फुटः स्मृत ।
गत्यर्थं चलकर्णः स्यात् बिम्बादोःफलजावधे ॥ १३७ ॥
ग्रहबाहुफलज्या तु कर्णान्तरहृता तथा ।
स्वमूलाधिककर्णेन ग्रहकर्णविवारिणा ॥ १३८ ॥
ऊनाधिकगुणा तादृक् फलं यत्तच्छिदाऽन्यथा ।
स्वकाभ्यां हस्तकर्णाभ्यां ग्रहात् सिद्धात् ग्रह सुने ॥ १३९ ॥
तत्पूर्वकालिके हित्वा भुक्तौ सत्यां गते फलम् ।
तादृक् स्यादिति संस्कारोद्दसात् कर्णाद्दिशाधिकः ॥ १४० ॥
निष्पन्नराशेः कर्णे न गते दोःफलमौर्विका ।

ज्यां प्रोज्झ्या तत्त्वयमलैर्हत्वा तद्विवरोद्धृतम् ॥ १४१ ॥
संख्यातत्त्वाश्विसंवर्गे संयोज्य धनुरुच्यते ।
इति क्रिया यदा तत्र तत्त्वाश्विभ्यः फलं लघु ॥ १४२ ॥
यज्ज्याखण्डफलं यावत् तावत् तत्त्वाश्विसङ्गुणम् ।
तज्ज्याखण्डोद्धृतं भुक्तेः फलं लिप्तादिकं भवेत्॥१४३॥
यथा ग्रहफलं यत्र तद्गतौ च गते फलम् ।
तथाऽन्यथा त्वृणफलं वक्रभुक्तिस्त्वृणाधिके ॥ १४४ ॥
भुजज्याक्षीयमाणत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।
प्राल्पयते च गत्यल्पं पूर्वाह्नादुत्तरे दिने ॥ १४५ ॥
भुजस्य वर्द्धमानत्वादत्यल्पश्रवणस्य च ।
पराह्नादौ महद्दृष्टं पूर्वाह्नादुत्तरे दिने ॥ १४६ ॥
अतो वक्रानुवक्रेति परपूर्वार्द्धयोः क्रमात् ।
प्रत्यग्गतेर्ह्रासनिष्ठौ वक्रीत्या त्वन्वहं गतौ ॥ १४७ ॥
मन्दमन्दार्द्धयोः कार्यं स्याच्छेदत्वादवक्रता ।
अर्द्धितत्वात् फलस्यैव शीघ्रार्द्धे मुनिसत्तम ॥ १४८ ॥
दूरस्थिताच्च शीघ्रोच्चाद्ग्रहः शिथिलरश्मिभिः ।
सव्येतराकृष्टतनुर्वक्रभुक्तिर्भवेदिति ॥ १४९ ॥
नाकृष्यन्ते हि शीघ्रार्द्धादाकृष्यन्ते ग्रहा इति ।
विशेषोऽस्तीति चेन्नित्यं तत्तद्भागग्रहादिह ॥ १५० ॥
अर्द्धितत्वात् फलस्यैवमित्युक्तं कारणं त्विह ।
इति चेद्वक्रभुक्तिश्च किं न स्यात् तादृशे [illegible]

यतो न रश्मिशैथिल्ये वाङ्मात्राद्दृश्यय. किल ।
चुम्बकभ्रमकन्यायेनोच्चाभिमुखमेव च ॥ १५२ ॥
क्षय याति ग्रहो भुक्तिस्तयुत्तयनुगुणा भवेत् ।
उपचारः सर्वमन्यन्मुखेयमिति हि स्थितिः ॥ १५३ ॥
शीघ्रश्लांशानुरूपं विप्रकर्षः प्रकल्प्यते ।
शीघ्रोच्चात् सप्तमे भौम. शुक्रो ज्ञेयस्तथाऽष्टमे ॥ १५४ ॥
शनैश्चरस्तु नवमे वक्रिणस्ते त्वविक्रमः ।
षट्के च पञ्चके तद्वच्चतुर्थे मुनिसत्तम ॥ १५५ ॥
अष्टौ विंशतिरहोनगजाग्निव्यर्धखेषवः ।
विताशाः सविभागाद्रिरसास्त्यङ्गाय सषट्शतम् ॥ १५६॥
नवाशा नवसूर्याश्च वेदेन्द्राः शरवाणभूः ।
खात्यष्टिः खधृतिर्गोऽतिधृतिर्विश्वाश्विनस्तथा ॥ १५७ ॥
वेदाकृतिर्गोद्विरसाः कश्चिद्रसा युगार्थदृक् ।
खोत्कृतिस्त्र्यंशहीनागरसदृसा. षडन्तिदृक् ॥
खगोऽश्विनः खदन्ताः षड्दन्ता शैलगुणाग्नयः ॥१५८॥
मेषाद्यश्व्यादिमध्याख्याः षडंशोना' खषड्गुणाः ।
त्रिचिषट्पञ्चवह्नीन्दुद्वियोऽर्धाधदृक्शराः ॥ १५९ ॥
शरेन्दुभूद्विवह्नित्रिगो वेदाश्विवह्नय (?) ।
शराः शतं द्विद्विरदास्तारासंख्या' स्वरश्विभात् ॥१६०॥
पुनर्वसूत्तरर्क्षे तु दक्षिणार्क्षे च नारद ।

ऽश्विवेदाश्विवह्नय इति—पा० २ पु० ।

प्राङ्गामपि वाऽश्विन्योः सहायमुपकारणे ॥ १६१ ॥

नक्षत्राणि	अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	पु	आ	म	पू	उ	ह	चि
ध्रुवकाः	८	२०	३७	४९	६३	६७	९३	१०६	१०९	१२९	१४६	१५५	१७०	१८०
	०	०	३०	३०	०	२०	०	०	०	०	०	०	०	०
तारासंख्याः	३	३	६	५	३	१	२	३	५	५	२	५	५	१
शरांशाः	१०	१२	५	५	१०	९	६	०	७	०	१२	१३	११	२
	उ	उ	उ	द	द	द	उ	उ	द	उ	उ	उ	द	द

नक्षत्राणि	स्वा	वि	अ	ज्ये	मू	पू	उ	अ	श्र	ध	श	पू	उ	रे
ध्रुवकाः	१९९	२१३	२२४	२२९	२४१	२५४	२६०	२६६	२८०	२९०	३२०	३२६	३३७	३५९
	०	०	०	०	०	०	०	४०	०	०	०	०	०	५०
तारासंख्याः	१	२	३	३	९	४	४	३	३	५	१००	२	२	३२
शरांशाः	३७	१	३	४	९	५	५	६०	३०	३६	१	२४	२६	०
	उ	द३०	द	द	द	द३०	द३०	द	उ	उ	द३०	उ	उ	उ

अश्वयोनिक्षुरप्रख्यं शकटैणशिरोनिभम् ।
माणिक्यगृहचापाभं चक्राकारसन्निभम् ॥ १६२ ॥
द्वे पर्यङ्कनिभे हस्तो मुक्ताविद्रुमसन्निभम् ।
तोरणं बलिसङ्काशं कुण्डलं सिंहपुच्छवत् ॥ १६३ ॥
शर्य्याशरद्राभं च तथा शय्यानिभं मृतम् ।

गजकर्णाकृतिः कर्णः शृङ्गाटकनिभोऽभिजित् ॥ १६४ ॥
मृदङ्गसदृशं तद्वत् वृत्ताकारं तथा पुनः ।
उभे शय्यानिभे तद्वन्मृदङ्गसदृशं पुनः ॥ १६५ ॥
अश्विन्या तुरगाभं तद्वन्मूलेऽप्यन्यदार्थिकम् ।
आषाढद्वितयं चैव योगताराऽथ वक्ष्यते ॥ १६६ ॥
उत्तराचित्रसौम्यानां मध्यमात् त्रिभमेव हि ।
ब्रह्मादित्यभदैत्यानां प्राची हस्तस्य वायवी ॥ १६७ ॥
पश्चिमा तु द्वितीया च श्रविष्ठायाश्च पश्चिमा ।
पितृपौष्णयमाग्नीनां श्रवणाभिजितोस्तथा ॥ १६८ ॥
मूलार्द्रीभार्धसप्तांशे स्वस्थानात् प्रागवस्थिता ।
दृश्यते यस्य तस्यास्ति न स्वप्नेऽपि शिवस्मृतिः ॥ १६९ ॥
यत्र यावत्तु विचिप्तास्तारा अंशेषु वेधसा ।
मयैव तत्र यावन्तो विक्षेपांशा उपग्रहाः ॥ १७० ॥
द्विदेवादृत्रयं स्वर्तुस्वष्टार्को हि प्रचेतसः ।
स्वक्रान्तेर्दक्षिणस्थानात् तदन्येभ्यस्तथोत्तरे ॥ १७१ ॥
आगाऽर्कपञ्चवाणाशा नवषट्खाद्रिखांशुमान् ।
विश्वेशहस्तसप्ताग्निरध्यर्धत्रिकृतान्तकाः ॥ १७२ ॥
व्यर्धतर्काः शराः षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशदेव हि ।
अध्यर्धशत्युत्कृतिः खं विक्षेपांशाः स्वुराश्विभात् ॥ १७३ ॥
क्षेपार्धांशो वारुणस्य क्रायायाभिन्नमद्भुतः ।
विक्षेपा दक्षिणेऽशीत्यामगस्त्यो मिथुनं गतः ॥ १७४ ॥

मिथुनांशे मृगव्याधो विंशे याम्ये नभोऽर्ध्वगैः।
हुतभुग् ब्रह्महृदयौ वृषे द्वाविंशभागगौ ॥ १७५ ॥
अष्टाभिस्त्रिंशता चैव विक्षिप्तावुत्तरेण तौ।
पूर्वस्यां ब्रह्महृदयात् पञ्चांशैस्तु प्रजापतिः ॥ १७६ ॥
सौम्येऽष्टत्रिंशदंशैस्तु निर्दिश्यः सर्वदा मुने।
उत्तरांशैरपांवत्सश्चित्रायां पञ्चभिस्तथा ॥ १७७ ॥
आपस्ततोऽधिकः स्वल्पे षड्भिरंशैस्तदुत्तरे।
यदेशादौ-तदाऽन्यस्मिन् ज्ञाते तारागणेऽपि च ॥ १७८॥
फलाभावात् न तं सर्वमुत्सहे कथितुं मुने।
युगादौ विष्णुतारायाः क्रतुर्भागैः समाश्रितः ॥ १७९ ॥
प्राच्यां विश्वस्तैः पुलहः पुलस्त्योऽतो दशांशकैः।
अत्रिस्तत्त्रिभिर्भागैरङ्गिरा त्वष्टभिस्ततः ॥ १८० ॥
वसिष्ठः सप्तभिस्तस्मान्मरीचिर्दशभिस्ततः।

तत्पश्चाच्चलितं चक्रमुपचारोऽयमित्यपि ॥ १८५ ॥
तत्तत्पश्चाद्ग्रहक्रान्तिप्रसङ्गाद्द्विदृग्लवाः ।
ततोऽन्यथाऽथ प्रत्यब्दं किञ्चित् किञ्चिद्व्रजन्ति हि ॥१८६
तत्तत्पश्चाद्ग्रहक्रान्तिप्रसङ्गेऽपि निजास्पदात् ।
पश्चिमांशक्रमप्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं स्थितम् ॥ १८७ ॥
यावत्स्वस्वादिनिर्दिष्टस्थानं तावत् प्रयान्ति ते ।
भाद्येषु चरतां तेषामन्तरांशास्तदास्पदात् ॥ १८८ ॥
तत्तत्प्रागंशकक्रान्तिप्राप्तेः स्यात् प्राग्ग्रहस्य च ।
प्राक् चक्रं चलितं चेति नारदैवोपचर्यते ॥ १८९ ॥
प्रागंशक्रमसम्प्राप्ते प्राक् चक्रं चलितं भवेत् ।
प्राक्पश्चाच्चलनांशोनाः स्वर्णं स्याद्भास्करादिषु ॥ १९० ॥
क्रान्तिकोलम्बलग्नानां साधनं द्युगतं द्वयोः ।
स्फुटार्थमयनार्थं च प्रत्यहं द्युदयास्तयोः ॥ १९१ ॥
यद्दिने यस्य कन्या च तत्र तेषां प्रवृत्तितः ।
इत्येतदेकं चलनं प्राक् युगे तानि च षट् शतम् ॥१९२॥
युक्त्याऽयनग्रहस्तस्मिंस्तुलादौ प्राक्चलं भवेत् ।
यद्वा तच्छुद्धचक्रे वा मेषादौ प्राक्चलं भवेत् ॥१९३॥
अयनांशास्तद्भुजांशास्त्रिघ्नाः सन्तो दशोद्धृताः ।
प्राक्प्रत्यक्चलनं चक्रस्यैवेति मनुते तु यः ॥ १९४ ॥
चलांशसंस्कृतस्तस्य ग्रह एव स्फुटग्रहः ।
अनभ्युपगमादेतस्योपचारश्च चेदिति ॥ १९५ ॥

दोर्ज्या त्रिज्या क्रान्तिजीवा चेत् सप्ताङ्कगुणोन्तृयः।
चापक्रान्तिरुदग्याम्या चक्रपूर्वापरार्धयोः ॥ १९६ ॥
सा तुल्यभिन्नदिक्क्षेपयुतोना स्यात् स्फुटा च दिक्।
एवोभयोरधिकदिग्बाणोऽयमितरस्य च ॥ १९७ ॥
स्वभोगगत्वात् पातानामपसव्यं ययुर्ग्रहाः।
प्राक्पश्चार्धगतः पातो ग्रहाद्भ्रामयति ग्रहम् ॥ १९८ ॥
याम्योत्तराणाभिमुखं केन्द्रदोर्ज्या च पूर्ववत्।
क्रान्तेः पूर्वे वा प्रार्धे याम्यक्षेपो यदेष्यति ॥ १९९ ॥
पातं संशोध्यापकव्यात् केन्द्रदोर्ज्या च विद्धि भेः।
दोर्ज्या त्रिभज्या चैकाशीत्यंशकाः परमं ययुः ॥ २०० ॥
विक्षिप्यते राहुणा तु दोर्ज्या क्रान्तिलवाश्रया।
तन्नवांशं द्विगुणितं जीवस्त्रिगुणसूर्यजः ॥ २०१ ॥
बुधशुक्रार्कजाः पातैः विक्षिप्यन्ते चतुर्गुणम्।
दृशभ्रचिबनाङ्कार्करसाकोर्काहृतस्य च ॥ २०२ ॥
बिम्बस्य पातबिम्बत्वात् क्षेपस्तद्वनुरुच्यते।
त्रिगुणास्त्वंशकैर्भक्तास्त्रिज्यार्धं बिम्बयोजनम् ॥ २०३ ॥
दस्रादीनां स्फुटं नास्ति स्फुटं ताराग्रहस्य तु।
इन्दोरपि समीपत्वान्नैवं स्याद्बिम्बयोजनम् ॥ २०४ ॥
रूपसाम्यात् समीपत्वादन्येषां भगणस्य च।
समानन्यायतापत्तिः कक्षाभेदान्न सा सती ॥ २०५ ॥
अपक्रमात् सविपान्ते दृश्यन्ते खचरा यतः।

क्रान्तिमित्य पुरः चेष्ट पश्चादेतीति चेत् ततः ॥ २०६ ॥
उभयानुगुणं शुद्धक्रान्त्यन्ते खेचरो व्रजेत् ।
नान्यथापत्तिरित्येवं प्रोक्ता शङ्का निरास्पदा ॥ २०७ ॥
दो:कोट्योरिष्टजीवोना त्रिज्याऽन्या क्रममौर्विका ।
चक्रक्रान्तिमहीकक्षामानेच्छाफलमित्युत ॥ २०८ ॥
त्रिज्यादृग्ज्ञघनस्थानं क्रान्तिदिक्षं विनिर्दिशेत् ।
तस्मिंश्चक्रविशालार्थं क्रान्तिकोट्युत्थमौर्विका ॥ २०९ ॥
स्वाहोरात्रार्धकर्णः स्यादिनव्यासदलं मुने ।
स्वाहोरात्रार्धमित्यार्यैरुच्यते नामभिस्त्रिभिः ॥ २१० ॥
क्रान्त्यैति यावत् तावत् तु व्यक्षादोजपदेऽत्यया ।
तन्मेरुमध्यात् तावती स्वाहक्रार्धस्य तावती ॥२११॥
यावती युगमक्रान्तिस्तावती रात्रिरुच्यते ।
अन्यद्दिवाऽत्र तन्मेरुः परो मेरुरितीरितः ॥ २१२ ॥
मेरुर्यां मेरुकक्षायां भागे पञ्चदशे मुने ।
यिलीमैनायनान्ते तु सुरासुरविभागयोः ॥ २१३ ॥
नाडीषष्ट्या सदाहर्नाडीषष्ट्या सदानिशा ।
तदन्तरे स्थलुलोकः क्वचिद्दृष्टिर्दिवानिशोः ॥ २१४ ॥
तथैव घटिकाषष्ट्या ते यत्सर्वं यथोदितम् ।
दारुभिर्विषुवत्कक्षाकान्तिकक्षा उभे अपि ॥ २१५ ॥
आधारकक्षा क्षितिज मण्डलं चक्रकैः समाः ।
राश्यंशकक्षा पट्तिस्र उदक् तिस्रस्त्वपागती. ॥२१६॥

कृत्वा तद्द्दिनव्यासदलैर्बद्ध्वा यथोचितम् ।
आधारकक्षयोर्योगो ध्रुवयोः स्थानमत्र तु ॥ २१७ ॥
रथचक्रविले मेरुदण्डद्वीपाद्रिसागरैः ।
नदीभिः पत्तनपुरैर्भूगोलेन युतेन च ॥ २१८ ॥
क्रान्तिकक्षाश्चतुःषष्टिस्ततो वृत्तेन सर्वतः ।
मध्योन्नतं प्रसार्याग्रे उभयत्र विनिर्गते ॥ २१९ ॥
यथा भुवौ ध्रुवसमौ तत्रयोः स्थापयेद्ध्रुवम् ।
कक्षाभिर्मध्यकक्षाद्यैर्भुवद्वयगतैरपि ॥ २२० ॥
विभज्य गोलं द्वादशधा मेषादीन् निर्दिशेत् समान् ।
तुलामेषादितः कर्किमृगादि च लवद्वयोः ॥ २२१ ॥
सन्मुखाधारकक्षायां योगकक्षां प्रवेशयेत् ।
क्रान्तिमध्या तिर्यगेवं तुलामेषादितः सुत ॥ २२२ ॥
खाधारं ध्रुवयोः कक्षा मध्यस्था क्षितिजाभिधा ॥
अक्षांशमानोपरिष्टाद्योजयेत् तन्न सुसमम् ॥ २२३ ॥
आच्छाद्य शुक्लवस्त्रेण निर्दिश्यांशांश्च नाडिकाः ।
मेषोन्नतस्थानतस्तु तच्चक्रक्रान्तिमस्तके ॥ २२४ ॥
नतं वियच्चरं स्थाप्यं कालयन्त्रेश्च कालवित् ।
सूर्योद्दिनगतैः सूत्रैर्नयेदुदयस्तुलात् ॥ २२५ ॥
क्षितिजादुदयं लग्नं तद्दशाच्च खमध्यगम् ।
अस्तं गच्छंश्च विज्ञेयः सर्वं प्रत्यक्षतामियात् ॥ २२६ ॥
यन्त्राऽचला मही मेरुभुवौ क्षितिजमण्डलम् ।

चवटस्थमधोभागं चितिजादत्र कारयेत् ॥ २२७ ॥
उपर्यधोगता नाडयः चितिजाः स्युरहर्निशोः ।
साचे चक्रस्य तिर्यक्त्वादुदयस्थो ह्युत्तरम् ॥ २२८ ॥
क्षपा सञ्चरतोऽल्पा स्याद्दनल्पं दिनमात्मन ।
अन्यदेतस्य संयातुर्लङ्काचितिजमण्डलात् ॥ २२९ ॥
अत ऊर्ध्वं प्राग्दृष्ट्या चितिजात् तादृशात् खगात् ।
एवं सत्युत्तरक्रान्तौ विंशतोऽल्पाधिकं दिनम् ॥ २३० ॥
पूर्वापरामरांशे तु याम्यक्रान्तौ विपर्ययात् ।
अचच्छया हादश चेन्मेषादिचितिजान्तरम् ॥ २३१ ॥
क्रान्तिज्यालघुकचाया तत्चितिज्येति चोच्यते ।
तच्चापार्धं दिनव्यासदलं त्रिज्येति कल्प्यताम् ॥ २३२ ॥
सा विशिष्टा चरज्या च चरप्राणा हि तद्धनुः ।
नाडयः पञ्चदशैतेन द्युचपार्धादिसंस्कृताः ॥ २३३ ॥
दिनचिये तद्द्विगुणे षष्टिरेव तयोर्युतिः ।
कचायामधिकाल्पायां महत्यल्पाश्च नाडिकाः ॥ २३४ ॥
महान्तोऽल्पास्तथांशा यद्देपुवत्यां ततोऽधिकाः ।
भागतकचासु पट्स्वल्पास्तोकास्तोकेन नारद ॥ २३५ ॥
तदैवेदं भवेदोजपदे चिप्त्वाऽऽदितोऽन्यथा ।
अनोजपदमेष्वेव दुःसाध्यत्वाच्च कस्य चित् ॥ २३६ ॥
युक्तिसिद्धैव कचाणां कल्प्यं व्यासदलं समम् ।
इष्टयुभुक्तिकर्णार्धमेकद्विनिममौर्विकाः ॥ २३७ ॥

फलं चापानुरूपं तत् तत्काचासु प्रकल्पताम् ।
अहोरात्रार्धकर्णैः स्यात् तस्य तस्य मितिर्भवेत् ॥२३८॥
इच्छायामन्यकक्षायां त्रिज्या त्रिज्याधिका न तत् ।
इच्छाकक्षाचापखण्डा मेषाल्लङ्कोदयासवः ॥ २३९ ॥
खागाष्टयोऽर्थगोऽग्नैकाः शरत्र्यङ्कहिमांशवः ।
कर्कटान्ते विलोमेन तुलायाः पश्चिमे महत् ॥ २४० ॥
अनल्पा राशयोऽन्योन्यं तल्लग्नादोदशा अपि ।
मध्यप्रान्तमहावायुखण्डवायुवशाद्गतिः ॥ २४१ ॥
शीघ्रमन्दाश्रयान् खेटान् दर्शयेत् . समसत्वरान् ।
मध्यामध्यमहाखल्पमार्गाभ्यां भ्रामकं समम् ॥ २४२ ॥
सर्वेषां चिवमस्तीति सा ग्रहाऽस्तु तदेव च ।
खेचारिणः खगा. खेटाः खेचराश्च वियच्चराः ॥ २४३ ॥
इतीह व्यवहारोऽयमृषीणां महतां मुने ।
पूर्णं मेषादिभिर्गोलं चक्रं स्यान्न तु चेन्न तत् ॥२४४॥
ग्रहमैत्रादिवद्भावा मेषाद्या हि प्रकीर्त्तिताः ।
वस्तुहत्तेन मेषाद्या ग्रहमैत्रादिवन्न हि ॥ २४५ ॥
व्यक्षादुत्तरतस्तत्तदुत्तरोत्तरतो नतम् ।
पार्श्वयोः क्षितिजं व्यक्तं क्षितिजादुत्तरे दले ॥ २४६ ॥
तथा दक्षिणचक्रार्धे दृश्यते ह्यन्यथा मुने ।
तावत्प्रतीत्यै क्षितिजं तत् तावदुभयास्पदम् ॥ २४७ ॥
कल्प्या निरक्षाः क्षितिजप्रकारस्थानतस्ततः ।

उत्तरोत्तरतोऽधोऽधो मृगषट्कमुदेति हि ॥ २४८ ॥
निःशेषं स्वोदयस्थानं पश्चात् स्पष्टेन गच्छति ।
अतो मृगाद्याः षट् स्वस्वचरखण्डविवर्जिताः ॥ २४९ ।

स्वोदयाः कर्कटाद्यास्तु
दृश्यन्ते षट् ततोऽन्यथा ।
तत्कालक्रान्तिकच्चातो
राशीनां चितिजात् स्वकात् ॥ २५० ॥

उदयास्तमयानेव स्वकार्येणान्यथा यतः ।
लग्नानयनवेलायां संस्कारोऽत्रायनस्य च ॥ २५१ ॥
दृष्टतः क्रान्तिकच्चातो यदन्यत् तदपीह तत् ।
मर्त्यलोकोत्तराधाच्योरब्धा सप्तविंशतिः ॥ २५२ ॥
तयोर्मृगाद्याः कर्काद्या युगपत् षष्टिदर्शनात् ।
अतो देवासुरांशे तु व्यस्तलग्नाहिनं क्षपा ॥ २५३ ॥
मर्त्यलोके गणयेन्नैतदेवं महामुने ।
यद्राशिस्थो यत्र दृष्टस्ते मासास्तत्र दृश्यकाः ॥ २५४ ॥
तद्राशिस्तदृक्षः प्राणास्तस्य भुक्तेः कलीकृतेः ।
अधिकात्वं लङ्कोरात्रं ताराहोरात्रतो भवेत् ॥ २५५ ॥
नाक्षत्रनाडस्ता नाडयस्तासु स्वर्षं चरं यदि ।
कुर्वीत चरनाडीयं प्रोक्तं तन्मानजं फलम् ॥ २५६ ॥
दृष्ट्वा तत्तदहोरात्रं नाक्षत्रं मानमित्यथ ।
षष्टिघ्नं तत्र नाक्षत्रं संस्कुर्यात् तादृशे मुने ॥ २५७ ॥

स्वाहोरात्रचतुर्भागे नाचवं द्युचपादलम् ।
सौरे नाड्यो भुक्तिसिद्धास्तत्तन्नाड्योऽन्यथोद्भवाः॥२५८॥
ग्रहोदयानतरं यदिस्तन्नाचत्रदिनान्तरम् ।
भवन्ति फलमानेच्छास्तास्ताश्चार्क्षी नाडिकाः स्मृताः॥२५९॥
नाचत्रनाड्यः कथने सौरास्तात्कालिकागमे ।
छायालग्नागमे तत्तन्नाड्यो ग्राह्या इति स्थितिः ॥२६०॥
अनुक्तं रोमशेन्द्वर्कैराद्यैस्तत्तत् स्मृतं स्वतः ।
इत्येवं कथितं पुत्रान्यद्दे शृणु समाहितः ॥ २६१ ॥

इति श्रीशाकल्यसंहितायां द्वितीयप्रश्ने ब्रह्मसिद्धान्ते
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तिथयस्त्रिंशदृक्षाणि सप्तविंशतिरेव हि ।
तावन्तो भगणे योगाः करणानि नभोरसाः ॥ १ ॥
अर्कोनचन्द्रलिप्ताभ्यस्तिथयः करणानि च ।
ग्रहस्य भानि सार्केन्द्वोर्योगाः स्वर्योगभाजिताः ॥ २ ॥
प्रवेशनिर्गमौ भोगस्तेषां तावन्मुहुस्तदा ।
तौ कार्यौ वर्तमानानां तत्तन्मध्यस्फुटग्रहैः ॥ ३ ॥
मासादिकरणं हित्वा किंस्तुघ्नं स्थिरसंज्ञितम् ।
तिथ्यर्धराशेः सप्तैव ववादि चरसंज्ञितम् ॥ ४ ॥
मासेऽष्टशल एकैकं वर्तते करणं परम् ।
स्थिराणि चोणि मासान्ते शकुनं च चतुष्पदम् ॥ ५ ॥
नागस्तदनु कृष्णायाश्चतुर्दश्याः परार्धतः ।

पूर्वापरार्धजा विष्टिर्विष्टिरेव दिवानिशोः ॥ ६ ॥
सा त्याज्या त्वन्यया भद्रा सर्वकर्मसु भद्रदा ।
पुच्छाख्या दशमे विध्या अपि चैतच्छुभावहा ॥ ७ ॥
सा कृष्णाऽत्युन्नता स्थूला ह्यनुगण्डस्थला मुने ।
उग्रगण्डा दीर्घनासा वह्निनेत्रा महोदरा ॥ ८ ॥
क्रोडी च भीकराकारा सर्वारिष्टकरी सदा ।
लाङ्गूलिनी वह्निलचक्षुर्ज्झिरन्ती विषाञ्जगत् ॥ ९ ॥
सर्वं व्याप्नोति पातोऽपि तद्रूपस्तत्क्रियः पुमान् ।
द्विपादपुच्छ एवासौ संज्ञाभेदेन वैधृतः ॥ १० ॥
सप्तादशे सप्तविंशे योगे च सह वर्त्तते ।
क्वचिच्च तस्मात् प्रबलः क्वचित् तस्मात् सुदारुणः ॥११॥
चलांशसंस्कृतार्केन्द्वोस्तदसंस्कृतयोस्तु वा ।
भिन्नैकायनगतयोर्युतौ भार्धेन मण्डले ॥ १२ ॥
क्रान्त्योस्तौल्ये क्रमात् पातो वैधृतश्च सुदारुणः ।
विषुवत्क्रान्तिसाम्याद् द्विर्यदा स्याद्विधास्तदा ॥ १३ ॥
द्वितीयप्रबलः पातो द्विर्भवेदिति निश्चयः ।
क्रान्त्याऽभिचरतोरेव भास्करेन्द्वोः परस्परम् ॥ १४ ॥
तावदेवास्य पातोऽयं व्यतिपातोऽयमित्युत ।
अयं प्रसिद्धोऽतस्तावदेवास्यापि च संभवः ॥ १५ ॥
परस्परं वा चरतोरर्केन्द्वोः प्रबलोद्भवः ।
स्यात् तदर्धोक्तविषुवे चलसंस्कृतसंभवे ॥ १६ ॥

अर्केन्द्वोः पथिके क्रान्तिस्तद्विदा तद्विधे गतौ ।
अपि ग्रहस्यैव कल्प्ये प्राग्गतिश्चेति वक्रता ॥ १७ ॥
मन्दाधिकोनभौमे स्यात् तद्योगो गतगम्यजः ।
अवक्रिणोर्द्वयोरेवं वक्रिणोस्तु विपर्ययात् ॥ १८ ॥
प्राग् गत्याऽत्यधिकेऽतीतो भावी हीने तु वक्रिणः ।
गत्यन्तरेण तद्वक्रादनुलोमविलोमयोः ॥ १९ ॥
दिनादि वक्रिण्येतस्मिन् भुक्तियोगेन नारद ।
तात्कालिकौ ग्रहौ तेन छेद्यमिच्छामितिर्हरः ॥ २० ॥
स्वभुक्तौ फलमिष्टं वा तौ भवेतां मुहुर्मुहुः ।
क्रान्तेर्दिनादि गणयन् क्रान्तिसाम्यं विचारयेत् ॥ २१ ॥
क्रान्तिर्यदाऽपनीतेन्द्वोः स्फुटक्रान्तिर्गतैष्यजा ।
कल्पोजयुग्मपदगा युग्मौजपदगेति हि ॥ २२ ॥
सूर्यक्रान्त्यधिकोनेन्द्वोः शोध्यक्षेपात् तदा तु सा ।
पात ओजपदोत्था वेद्यामं त्वन्यपदोद्भवा ॥ २३ ॥
परमक्रान्तिजीवाघ्नी क्रान्तिज्या विज्यया फलम् ।
तच्चापान्तरमर्धं वा ग्रहाल्पं गौतगो. फलम् ॥ २४ ॥
तत्संस्कृतेभ्यः क्रान्ती ते समे यावत् पुन. पुनः ।
उपक्रमोपसंहारग्रहान्तरकलादिकम् ॥ २५ ॥
तद्भक्त्या परमे हीने भावी पातो गतोऽधिके ।
पातश्च मध्यकालश्च क्रान्तिसाम्यमथापि वा ॥ २६ ॥
चतुःशती शताल्पो वा ततोऽनल्पार्धमत्र वा ।

क्रान्तिगत्यन्तरं षष्टिर्मानैक्यार्धमितिः फलम् ॥ २७ ॥
इच्छाख्यित्यर्धनाड्यः स्युस्तयोः काले च मध्यमे ।
निर्गमश्च प्रवेशश्च पातस्याथ विबुध्यताम् ॥ २८ ॥
भयोरैक्यं चान्तरं वा गत्यन्तरमितीरितम् ।
न चेत् क्रान्त्यन्तरं वाद्यौ त्वन्तरैक्यं न मानयोः ॥२९॥
स्यादेतत् प्रथमप्रश्ने तूष्णीं गत्यन्तरं यतः ।
कथितं तत्क्रान्तिभुक्तौ गत्यैक्यं च न संस्थितिः ॥ ३० ॥
एवं चेद्ग्रहयोर्मध्यं मानैक्यार्धं भवेद्यये ।
स्यात् तदा समलिप्तौ तौ मध्यकालौ यदाऽपि च ॥३१॥
क्रान्तिर्न कारणं यस्मात् तस्मादेतन्न संमतम् ।
उपायः क्रान्तिसाम्यार्थं कश्चिदत्र निरूप्यते(१) ॥ ३२ ॥
तत्र स्नानेन दानेन दत्तश्राद्धजपादिभिः ।
यत् प्राप्यं सुमहच्छ्रेयस्तत्कालज्ञानतोऽपि च ॥ ३३ ॥
अविशेषेण सर्वाणि नक्षत्राणि व्रतानि तु ।
रात्र्यर्धव्यापिनक्षत्रे कुर्याद्वा तदुपस्थिते ॥ ३४ ॥
सर्वत्र याः संनिहिता नाड्यस्तास्ताः सुपुण्यदाः ।
त्रिधा विभज्य रात्रिं तां मध्यांशे यत्र तारकम् ॥ ३५ ॥
उपोषितव्यं यद्यत्र येनास्तं याति भास्करः ।

---

(१) २ पुस्तकेऽधिकः पाठः ।
दिग्भेदेऽपीति दिक्तौल्यमेतावत् कल्पमेव च ।
प्रज्वलज्ज्वलनाकारे काले यावत पतत्यसौ ॥

श्रोणा श्रविष्ठया युक्ता ग्राह्या तु द्वादशीव्रते ॥ ३६ ॥
ज्येष्ठा श्लेषा रेवती च पादा अन्त्या भसन्धयः ।
तेषां च तत्परर्क्षाणामन्त्या आद्याश्च षोडश ॥ ३७ ॥
भसन्धयश्च गण्डान्ताः सर्वकर्मसु वर्जिताः ।
यथैव लग्नगण्डान्ते नास्ति जीवे विनिर्गतिः ॥ ३८ ॥
तथैव तिथिगण्डान्ते नास्ति दौर्बल्यशालिनी ।
प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रतेषु च ॥ ३९ ॥
अभावे द्विगुणच्छायाव्यापिन्यां काल ईदृशे ।
दिवा नक्तं चरेद्वाव्यापिन्यां वा तथा ततः ॥ ४० ॥
उपवासदिने रात्रौ स्यान्नक्तं हरिवासरे ।
एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ ४१ ॥
उपवासेन दानेन मन्वधा द्वैशिको भवेत् ।
व्रतं चैव द्विजो भोक्ता न (१)याचेत व्रतं ततः ॥ ४२ ॥
मध्याह्नव्यापिनी तद्वदेकभुक्तव्रतं प्रति ।
उपवासदिनेऽप्येवं पूर्वाह्णव्यापिनी मुने ॥ ४३ ॥
द्युरात्रव्यापिनी ज्येष्ठा व्रते सा तदुपस्थिता ।
ज्येष्ठोपवासे पूर्वविद्धा सा ग्राह्या चास्तगामिनी ॥४४॥
तदैक्ये परविद्धा सा क्षीयमाणेन तन्मतम् ।
श्रोजयुग्मे तिथिः पूर्वा परविद्धा च पक्षयोः ॥ ४५ ॥
व्रतोपवासादौ ग्राह्या वृद्धिह्रानौ च कारणम् ।

(१) न याचेत कुत्रचित् इति २ पु० पा० ।

पूज्या स्वल्पाऽपि सर्वत्र या तिथिर्वृद्धिगामिनी ॥ ४६ ॥
महत्यपि न सा पूज्या या तिथिः क्षयगामिनी ।
व्रतादौ त्रिमुहूर्त्ताऽपि स्वीकार्या वृद्धिगामिनी ॥४७॥
तत्र व्रतादि कुर्वीत वृद्धिह्रासादिकारणम् ।
यदा पक्षक्षयं याति तदा स्यादापराह्णिकी ॥ ४८ ॥
उदयास्तगता पूज्या तिथिर्वृद्धिक्षये तिथेः ।
व्रतस्वीकरणे चैतदुक्तं श्लोकचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
गृहीत्वोदङ्मुखं पात्रं वारिपूर्णमुदङ्मुखः ।
उपवासं तु गृह्णीयाद्यद्वासं कल्पयेद्बुधः ॥ ५० ॥
मैत्रे मुहूर्त्तमेतच्च कार्यं नो चेद्वृथा फलम् ।
आषाढ्याञ्चैकादश्यां याम्यायनदिने तथा ॥ ५१ ॥
चातुर्मास्यव्रतं सर्वं स्वीकार्यं भुक्तिमुक्तिदम् ।
हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ ५२ ॥
ब्रह्मचर्यमधःशय्या नक्तभोज्यं यदाचरेत् ।
दिवानिद्राऽनृतं द्यूतं ताम्बूलं मद्यमासवम् ॥ ५३ ॥
कांस्यं मांसं मसूरं च चणकं कोद्रवं तथा ।
शाकं मधु परान्नं च सुरा चौद्रं च मैथुनम् ॥ ५४ ॥
असत्प्रजल्पनं च लोभं वितथभाषणम् ।
क्षारं प्रतिग्रहं तैलं तिलपिष्टमहंकृतिम् ॥ ५५ ॥
व्यायामं व्यवसायं च कामं क्रोधं मदं तथा ।
दम्भं मोहं च मात्सर्यं तिलमुद्गादिभक्षणम् ॥ ५६ ॥

पुनर्भोजनमभ्यङ्गं परचिंशत्र महामुने ।
उपवासदिनात् पूर्वं परा के च विवर्जयेत् ॥ ५७ ॥
असक्तज्जलपानं च कुर्यात् पूर्वापराह्णयोः ।
एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि ॥ ५८ ॥
भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ।
अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव ॥ ५९ ॥
प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ।
सङ्कल्प्य पारणं चेति मन्त्राभ्यां क्रमशो मुने ॥ ६० ॥
एकादशीं प्रति स्त्रीणां शूद्राणामप्ययं विधिः ।
त्रयोदशी च दशमी कृष्णप्रतिपदा मुने ॥ ६१ ॥
रात्रिद्वयव्यापिनीं तां स्त्रीकुर्यात् सततं मुने ।
षष्ठिकैकाऽप्यमावस्या स्याच्चेत् प्रतिपदिष्यते ॥ ६२ ॥
सैव व्रतोपवासादौ परविद्धा हि सोत्तमा ।
तृतीया पूर्णिमा तद्वत् पूर्वविद्धा मुनीश्वर ॥ ६३ ॥
द्वमास्विह पूर्वविद्धा अपि वा तदसंभवे ।
द्वादशी पूर्वविद्धैव सर्वदा मुनिसत्तम ॥ ६४ ॥
व्रतादौ पूर्वविद्धैव भवेत् कृष्णा चतुर्दशी ।
कृष्णाष्टमी क्षीयमाणा यद्येतेनान्यथा मुने ॥ ६५ ॥
व्रतादौ क्षीयमाणास्तु परविद्धोऽसितेस्मरः ।
ग्राह्यः शुक्ले वर्द्धमान इति वा नान्यथैव तु ॥ ६६ ॥
शुक्लतृतीया वैशाखे पूर्वविद्धैव साऽन्यथा ।

विनायकचतुर्थी च तथा भाद्रपदेऽमला ॥ ६७ ॥
मध्याह्ने त्वनतिक्रान्ते यद्येवं स्यान्मुनीश्वर ।
स्त्रीशूद्रयोरुपवासे तु तद्विधे तु तदुत्तमे ॥ ६८ ॥
ते चापराह्णव्यापिन्यौ परिशुद्धे सुशोभने ।
दिने पूर्वार्धगामिन्यौ कलयावसरे इमे ॥ ६९ ॥
तयोः सत्योश्चापराह्णव्यापिन्योश्चापि ते न हि ।
तृतीयादौ पदंशं तु पूर्वं व्याप्यैव दूषयेत् ॥ ७० ॥
अपराह्णस्योर्ध्वशुक्ला चतुर्थी नागसंज्ञिता ।
परोपवास एवं चेन्न चेत् पूर्वैव गृह्यते ॥ ७१ ॥
नास्मिन् विचार्ये ह्यानिवृद्धी चतुर्थ्यन्या तु नेदृशी ।
अत्यल्पमुत्तराविद्धा ह्युपवासाय चाप्यलम् ॥ ७२ ॥
तदन्ते पारणं तच्चेत् प्रदोषव्यापिनीति च ।
सर्वमन्यद्व्रतं कार्यं नित्यमेकादशीव्रतम् ॥ ७३ ॥
पुरुषाङ्गना विना यौनिजातिभेदोऽत्र नोच्यते ।
यदा नारी व्रतं कुर्याज्जीवद्भर्तर्युपोष्य चेत् ॥ ७४ ॥
पत्युरायुःक्षयं कृत्वा स्वयं च नरके व्रजेत् ।
यत्पुरुषभोजनात् स्त्रीणां भोजनत्याग एव हि ॥ ७५ ॥
व्रतं शुश्रूषणं तस्य तदाऽऽज्ञापालनं चरेत् ।
कामाकामात् कृतं पापमार्द्रं शुष्केन्धनं क्रमात् ॥ ७६ ॥
भस्मसात् कुरुते वह्निरेकादश्युद्भवो मुने ।
यावन्त्यश्नाति सिक्थानि मोहाद्वा हरिवासरे ॥ ७७ ॥

व्याधितो वाऽपि तावन्ति व्रजेत् पापानि नारद ।
प्राश्येन्नवनीतं वा नैकादश्यां म्रियन्नपि ॥ ७८ ॥
योगिनोऽपि महात्मानो नाश्नन्त्यस्मा व्रते रताः ।
एकादश्युपवासेन म्रियते यदि मानवः ॥ ७९ ॥
क्षुधार्त्तः शिवसालोक्यं गच्छेन्निष्कल्मषं मुने ।
विस्मृत्यैकादशीं मोहाद्द्वादशीमरतः स्थिता ॥ ८० ॥
त्रयोदश्यां द्वादशी तत्र यदिच्छेत् परमं पदम् ।
शोके वा यदि वा मोहे वर्षे वा समुपस्थिते ॥ ८१ ॥
सूतके मृतके वाऽपि न त्याज्यं द्वादशीव्रतम् ।
सूतकान्ते हरिं विप्रान् पूजयेद्भोजयेत् स्वयम् ॥ ८२ ॥
विधिनोपवसेद्विष्णुं विप्रांश्चान्यांश्च पूजयेत् ।
काम्यव्रतेषु सर्वेषु सर्वत्रैवं विधिस्त्वयम् ॥ ८३ ॥
सधाऽपि गणयेत् काम्ये न तथासतमेव तु ।
असामर्थ्यशरीरस्चेत् काम्यव्रतमुपस्थितम् ॥ ८४ ॥
पुत्रेण धर्मपत्न्या वा कारयेन्मुनिवल्लभ ।
पत्नीव्रतं पतिः कुर्यादसामर्थ्ये तयोर्मिथः ॥ ८५ ॥
अन्यथा व्रतभङ्गेन त्वौषधैश्चैव सूतके ।
यः कुर्यात् पुत्रवित्तादिकाम्यमेकादशीव्रतम् ॥ ८६ ॥
आव्रतोद्यापनात् तस्य नामानि त्रीणि नारद ।
पुत्रवान् धनवान् मुक्तः पर्यायात्तेष्वनेकशः ॥ ८७ ॥
दिनत्रयेऽपि संक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

एकादश्यां तु कृष्णायां शुक्रार्कदिवसे गृही ॥ ८८ ॥
न पारणां नोपवासं कुर्यात् माते च सम्मतम् ।
एकादशीव्रतस्यैवं लक्षयित्वा यथोचितम् ॥ ८६ ॥
नामभिस्त्रिभिरुक्तैश्च कथान्ते सफलं व्रती ।
उक्तदोषेषु चानुक्तवेधेषु व्रतमाचरेत् ॥ ९० ॥
व्रतं तत्पारणं तत्माकृतिचिसंख्यानि हन्ति च ।
तेषु नक्तं हविष्यान्नमन्नोदनफले तिलम् ॥ ९१ ॥
क्षीराम्बाद्यं पञ्चगव्यं प्राणायाममथं क्रमात् ।
एवं यदैव वा गच्छेदुत्तरोत्तरमुत्तमम् ॥ ९२ ॥
व्रतभङ्गो हि नैवं चेदव्रतं नैक उपस्थिते ।
अन्यं कुर्वीत दानचाहोमैरन्यं च वर्त्तयेत् ॥ ९३ ॥
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी सुमुक्षुर्यतिरित्यपि ।
चार्व्यः सर्वाश्रमस्थोऽपि वा कुर्वन् नित्यव्रतं मुने ॥ ९४ ॥
न तस्य सन्त्यक्तदोषो यत्तद्व्रत्यं च नोचितम् ।
परविद्धाऽपि सा कार्या नारदैकादशी तिथिः ॥ ९५ ॥
पूर्वविद्धाऽपि सा ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत् ।
शुद्धाऽधिका त्रिद्धसमा चोत्तराऽनधिका यदि ॥ ९६ ॥
पूर्वा पुण्या गृहस्थानां यतीनामुत्तरा स्मृता ।
वृद्धाधिकोत्तरा हीना व्यवस्थेयं यदीप्यते ॥ ९७ ॥
उत्तराऽनुक्तरूपा सा सर्वेषामुत्तरैव चेत् ।
शुद्धहीना शुद्धसमा विद्धहीना च नारद ॥ ९८ ॥

सर्वेषामविशेषेण पूर्वैव फलदायिनी।
फाल्गुनद्वादशी पुष्ययुक्ता गोविन्दसंज्ञिका ॥ ९९ ॥
शुक्ला शुक्ले द्वादशी तु माघे भीमाऽभिधा स्वयम्।
आषाढे शयनाख्या स्यात् प्रबोधाख्या च कार्त्तिके॥१००॥
एकादश्याद् द्वादशीपुण्यं यस्यैता दधुरेकशः।
पारणं द्वादशीविद्धत्रयोदश्यां निहन्ति च ॥ १०१ ॥
द्वादशद्वादशीपुण्यं परार्धायां प्रयच्छति।
सिंहार्के रोहिणीयुक्ता कृष्णा भाद्रपदाष्टमी ॥ १०२ ॥
रात्र्यर्धपूर्वपरगा जयन्ती कलयाऽपि वा।
अभावे रोहिणीयुक्ता नभ कृष्णाऽष्टमी यदि ॥ १०३ ॥
मुहूर्तमपि वा श्रेष्ठा तेनाभावे तिथिर्मता।
कार्या विद्धाऽपि सप्तम्या रोहिणीसहिताऽष्टमी ॥१०४॥
अभावे केवला सा चेदिति वेदविदो विदुः।
मध्यरात्रिगता माघे शिवरात्रिचतुर्दशी ॥ १०५ ॥
कृष्णपक्षे जयन्ती च नोपेक्ष्ये विहिते अपि।
नरस्य द्विगुणा छायामतिक्रम्य यदा रविः ॥ १०६ ॥
तदा सौरं चरेन्नक्तं न नक्तं निशि भोजनम्।
दिनद्वयेऽप्यमावस्या मध्याह्नव्यापिनी यदि ॥ १०७ ॥
पैत्रे दैवव्रते ग्राह्या क्रमात् पूर्वापराऽपि च।
अमा दूष्या भूतविद्धा मध्याह्नव्यापिनी न चेत् ॥१०८॥
ग्राह्या त्वमा भूतविद्धा मध्याह्ने प्रतिपद्यदि।

पूर्वमध्यापराह्णेषु देवमर्त्यपितॄन् यजेत् ॥ १०६ ॥
द्विगुणात्माधिकच्छाये चतुर्थे प्रहरे नरः ।
यः श्राद्धं कुरुते याति नरकं स तदा चिरम् ॥ ११० ॥
अतोऽपराह्णव्यापिन्यां पूर्वस्यां तु तिथिद्वये ।
कुर्वीत पार्वणश्राद्धं सर्वतिथ्यां मते रत ॥ १११ ॥
दिनद्वयेऽपि सा नो चेदपराह्णे मुनीश्वर ।
साऽन्याऽपि परविद्धैव कुरुते स्वस्तिकं ततः ॥ ११२ ॥
शुक्राद्यं शुक्रवारं च त्यजेच्छ्राद्धे स्वजन्मभम् ।
आमश्राद्धे दैविके तु पूर्वाह्णे यहसो निशि ॥ ११३ ॥
पूर्वाह्णे लग्नकाले च हविश्राद्धं विधीयते ।
निशाऽपि पुत्रोत्पत्त्यादिनिमित्तं श्राद्धमिष्यते ॥ ११४ ॥
विना प्रातरादिनार्धादेकोद्दिष्टं विधीयते ।
आमेन वा हिरण्येन श्राद्धं माध्याह्निकं विदुः ॥ ११५ ॥
चतुर्दश्येव वर्ज्या स्यात् काम्ये नित्ये च नैमित्तिके ।
एतयोस्तिथिवारस्तमन्यत् सर्वं च पूज्यते ॥ ११६ ॥
प्रत्यब्दं प्रतिमासं वा क्षताहश्राद्धकर्मसु ।
सायन्त्न्युत्तराभावे पूर्वविद्धाऽपराह्णिकी ॥ ११७ ॥
सायन्तनीयाभावे स्यात् परविद्धैव शस्यते ।
नित्यनैमित्तिकश्राद्धं दर्शश्राद्धादि चेतरत् ॥ ११८ ॥
अधिमासे न कर्त्तव्यं सेवाद्यं देवतादिषु ।
नभस्यकन्यकोर्ध्वार्धभागयोगेऽवधार्यते ॥ ११६ ॥

श्राद्धं त्वपरपक्षाख्यं नभस्यर्धदलेऽन्यथा ।
मीने धनुषि सिंहार्के न व्रतारम्भ इत्यपि ॥ १२० ॥
माघे मासि न सिंहेज्ये चेति केचिन्न तन्मतम् ।
अनेऽन्नदानग्रहणं(?) व्रतं कार्यं मनीषिभिः ॥ १२१॥
सूतके मृतके वाऽपि केचिदार्त्तेव एव च ।
पूर्वं पूर्वः शुभः कालः सूर्यग्रहणसूतके ॥ १२२ ॥
सोमग्रहणकालेषु श्लाघ्यः कालः परः परः ।
नाद्याद्यामत्रयादर्वाग्ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १२३ ॥
विमुक्तमण्डलं दृष्ट्वोर्ध्वं वा प्रहरत्रयात् ।
रात्रौ स्नानं न कर्त्तव्यं दानहोमबलिक्रियाः ॥ १२४ ॥
प्रतिष्ठाजातकोद्वाहयज्ञग्रहणवर्जितम् ।
मध्यन्दिने पर्वसन्धिस्तत्र एवमथापि वा ॥ १२५ ॥
याग. स्वदिवसे कार्यः परतश्चेत् परेऽहनि ।
सन्धिश्चेत् सङ्गवादूर्ध्वं प्राक्पर्यावर्त्तनाद्रवेः ॥ १२६ ॥
सा पौर्णमासी विज्ञेया यज्ञकालविधौ विधिः ।
यागात् पूर्वदिने कुर्यादन्वाधानं द्विजोत्तम ॥ १२७ ॥
अन्वाधानं तु सङ्कल्पप्राणायामपुरःसरम् ।
अन्वाधानं पाकहोमं नित्यहोमादनन्तरम् ॥ १२८ ।
कुर्यान्नैमित्तिकं कर्मानन्तरं नित्यकर्मणः ।
पर्वण्यौदयिके कुर्युः श्रावणीं तैत्तिरीयकाः ॥ १२९ ॥
बह्वृचः श्रवणे कुर्युः सद्यसंपत्तिदर्शने ।

विशिष्टः श्रावणो मासः स्वाध्यायनामुपक्रमे ॥ १३० ॥
तद्दर्शोपात्तदर्भैस्तु कुर्यात् कर्माणि वत्सरम् ।
अयने विषुवे चैव शयने बोधने हरेः ॥ १३१ ॥
अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु ।
कार्त्तिके नवमी शुक्ला तृतीया माधवे तथा ॥ १३२ ॥
माघे मन्वादयः कृष्णे नभस्ये च युगादयः ।
आश्वयुक्शुक्लनवमी कार्त्तिके द्वादशी तथा ॥ १३३ ॥
चैत्रे तृतीया ज्येष्ठस्य पूर्णिमा द्वादशी शुचौ ।
चतस्र फाल्गुने द्वाद्स्यूर्जे कृष्णाऽष्टमी मुने ॥ १३४ ॥
मन्वन्तरादयस्तेषु तेषामेवोद्भवः क्रमात् ।
नभःफाल्गुनयोः पश्चामेका चैकादशी सिता ॥ १३५ ॥
वैशाखज्येष्ठपौषाणां पूर्णिमा फाल्गुनोर्जयोः ।
माघामलद्वादशी च नभस्यामलचन्द्रिका ॥ १३६ ॥
शुचिश्लिंगोऽष्टमी कृष्णा द्वितीया च युगेऽमला ।
मन्वन्तरान्तस्तेषामेष्वनध्यायेषु निर्गमः ॥ १३७ ॥
यथाऽऽगमजनो मन्त्री राजानं प्रतिगच्छति ।
तथा मन्वादयः सर्वे ब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ १३८ ॥
तिस्रोऽष्टका अनध्यायाः समस्याद्या मुनीश्वर ।
पर्वगादिषु मासेषु विषुवायनसंयुताः ॥ १३९ ॥
प्रथमा इति पञ्चाशत् तिथयः पार्वणे मुने ।
उपक्रमाच्च त्रिदिनं पूर्वाः पञ्चदशापि च ॥ १४० ॥

उपक्रमेण पश्यन्तं सौख्यमुत्सर्जनात् परम् ।
रात्रयः शुक्लपक्षेषु कृष्णपक्षेषु कृत्स्नशः ॥ १४१ ॥
अनध्यायस्तथाऽन्ये ये ते च दृष्टप्रचोदिताः ।
तथा सेयं मुहूर्त्तोख्या याऽनध्यायस्य साऽपि च ॥१४२॥
अङ्गाध्यायन इत्युक्ताः स्वाध्यायाः सकला अपि ।
अधिकर्त्तव्यमेषाङ्गमङ्गित्वैकप्रयोजनात् ॥ १४३ ॥
ग्रुवेस्तद्यतिरेकेण त्वङ्गित्वाभावसम्भवात् ।
पक्षादिमध्यान्त्योपान्त्या अङ्गानामङ्गिनामपि ॥ १४४ ॥
अनध्यायः प्रदोषस्य संध्यास्त्रिर्मध्यमा निशा ।
चयोदशी चतुर्थी च सप्तमी कालयाऽपि च ॥ १४५ ॥
रात्रिं स्पृशति मौनी स्यात् प्रदोषो यदि तत्र सः ।
रात्रेर्दिनचतुर्थी वा प्रहरः कथ्यते बुधै. ॥ १४६ ॥
सावानेव प्रदोषश्च पूर्वैस्त्रिंशांशकैर्मुने ।
आद्यास्त्रिंशांशनाडयश्च चतुर्थी तूत्तरे मुने ॥ १४७ ॥
प्रदोष. पूर्वरात्र्यर्धं विरामघटिकाऽपि वा ।
मध्यन्दिने पर्वसन्धिरित्यादिषु न चिन्तयेत् ॥ १४८ ॥
दिनचपायुक्तदोषं श्लोकानां त्रिगुणाऽष्टसु ।
अर्कमानकलास्तस्य मुक्तिश्चेत् षष्टिनाडिकाः ॥ १४९ ॥
संक्रान्तिकालस्तद्विम्बं यावत् चेत्रद्वयेऽपि स. ।
बिम्बमध्यं ग्रहस्यास्ति यत्र तत्र स्थितश्च स ॥ १५० ॥
तस्मिन् परापरक्षेत्रे ग्रहे द्वे तु यथोचिते ।

भुक्त्वेवमभुक्त्वं तत् तथाऽन्यत्र नारद ॥ १५१ ॥
तिथिनक्षत्रयोगाद्देर्विम्बमध्यं प्रबोधकम् ।
शुभाशुभं स्मृतं तस्मान्नैव चेत् तदृथा फलम् ॥१५२॥
संक्रान्तेः प्रागसुतार्द्धं सार्धा. षोडश नाडिकाः ।
सुतार्द्धे च तावत्य. पश्चादिति हि नाडिकाः ॥ १५३ ॥
यत्र विंशत् संक्रमस्य सर्वकालेषु नारद ।
या याः संनिहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमा मता.॥१५४॥
भुक्तार्द्धे वाऽप्यभुक्तार्द्धे स्नानदानादि कारयेत् ।
पर्याप्तमुभयं रात्रावेव चेत् तत् तथोच्यते ॥ ॥ १५५ ॥
भवनान्तं विम्बमध्यं रात्र्यर्धात् प्रागुदेति चेत् ।
स्नानदानादिमध्याह्नात् कुर्यादूर्ध्वं गते दिने ॥ १५६ ॥
रात्र्यर्धादुपरि चेत्रे याति चेदन्यथाऽर्यमा ।
चन्द्रयागामिनि मध्याह्नात् पूर्वं स्नानादि कर्म यत्॥१५७॥
यद्यर्धरात्र एवं स्यात् संपूर्णे रविसंक्रमे ।
तदा दिनद्वयं पुण्यं स्नानदानादिकर्मसु ॥ १५८ ॥
भुक्तार्द्धेऽमभुक्तार्द्धे चोभयं च दिवाऽस्ति वा ।
याम्यायनं विष्णुपदं चाभुक्तार्द्धेऽतिपुण्यदम् ॥ १५९ ॥
षडशीतिमुखं चोदगयनं भुक्तवेश्मनि ।
विषुवत्युभयं तुल्यं सर्वमेतत् पुनान्यतः ॥ १६० ॥
चलसंक्रान्तितन्मात्रः संक्रमोपरि संक्रम (१) ।

---

(१) 'चलसंक्रान्तिर्मध्यो संक्रमो य स संक्रम '—पा० २ पु० ।

नान्योऽन्यत्र च तत् चेत्र नैति तत्क्रान्तिकद्यया ॥१६१॥
भुक्तक्षेत्रमभुक्तर्क्षं वा विज्ञायाह्नि संभवम् ।
वृथाऽन्यत्र कृतं कर्म भस्मनीव हुतं हविः ॥ १६२ ॥
तदभावे तदासन्नकाले चापि ह्ययेतरत् ।
क्रान्तेः पूर्णाफलं केन्द्रप्रवेशादुभयं समम्(१) ॥ १६३ ॥
कालस्य निर्णयो ह्येतम्मृगकर्कयोः सपादयोः ।
अर्काह्ने शुक्लसप्तम्यां पुष्यर्क्षे चोत्तरायणे ॥ १६४ ॥
सप्तमीव्रतमन्विच्छेत् सर्वकार्यार्थसिद्धये ।
अष्टमीनवमीद्वन्द्वैर्ह्यर्धनारीश्वरव्रतम् ॥ १६५ ॥
नभस्ये रोहिणी षष्ठी व्यतीपाते यदीरिता ।
पुष्या कपिलषष्ठीह द्वादशी विजया हरौ ॥ १६६ ॥
कार्ष्णभेऽर्के व्यतीपाते ह्यमा पौषी यदा भवेत् ।
अर्धोदयः पुण्यराशिं करत्यर्धसुपेक्षितम् ॥ १६७ ॥
योगरूपाः पुण्यकालास्तिथ्यादीनां मुनीश्वर ।
काम्यन्ते तेन येऽवस्ति वेदवोप इति स्थितिः ॥ १६८ ॥
अलं मुहूर्त्तमात्रं वा स्नानादिभ्यो हि योगजम् ।
रात्रौ दिवा पञ्चदश मुहूर्त्ताः कुतपोऽष्टमः ॥ १६९ ॥
मैत्रस्तृतीय. पुत्राह्वः पुंनक्षत्राणि च रोहिणी ।
अश्विनी कृत्तिका हस्तमघाऽपि च पुनर्वसु ॥ १७० ॥

---

(१) 'तर्कप्रवेशादुभयोः समः'—पा० २ पु० ।

प्रौष्ठपद्द्वितयं विष्णुः केचित् सौम्यमिति स्थितिः ।
इति ते कथितं वत्सान्यच्च वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ १७१ ॥

इति श्रीब्रह्मसिद्धान्ते तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अविक्षेपस्फुटक्रान्तेरुदक्छिन्नस्ततः पुरः ।
उदेति पश्चादेत्यस्तं वा छिन्नस्तदन्यथा ॥ १ ॥
पश्चिमस्थः प्रागुदेति पश्चात् प्राक्स्थोऽस्तमेति हि ।
अन्यथा चेदन्यथा दृक्कर्म यत् कल्पितं तथा ॥ २ ॥
विक्षेपस्तत्फलं स्याद्यद्यभा द्वादशोऽङ्गुलम् ।
खमध्यग्रहयोर्मध्यं नतं क्षितिजकल्पना ॥ ३ ॥
तन्नतात् तद्दिनार्धं च फलं प्राक्सिद्धमेव हि ।
ग्रहणादन्ययोगे च कालभेदे तथैव हि ॥ ४ ॥
मध्याह्नोन्नतयुदयास्तेषु दृक्कर्मोदाविदं स्मृतम् ।
क्रमचापोत्क्रमज्याभ्यां क्रान्तिः सविग्रहस्य च ॥ ५ ॥
त्रिज्या चेन्मध्यदृष्टानां क्षेपलिप्तान्तरे पुनः ।
दृक्कर्मस्थो नतः प्राक्स्थ इव पश्चादिति स्थितिः ॥ ६ ॥
दृश्यते यः क्रान्तिदेशो भेदाभेदे यथाक्रमम् ।
तस्मन्मेरुदिगंशानामल्पः स्याद् दृश्यते तथा ॥ ७ ॥
स्खलनं मध्यकचायामधिकस्वल्पमन्यगम् ।
तदर्धमुत्क्रमज्यैषा तादृक् खण्डैर्हि साधिता ॥ ८ ॥
द्वादशीज्या समैः खण्डैरुक्तं च धनुरुत्क्रमम् ।

अल्पत्वात् स्खलनस्यैवं क्रमचापं स्मृतं त्विह ॥ ९ ॥
त्रिभशानं मध्यमार्गे महत्स्खलनसूचकम् ।
क्रान्तिक्रान्त्यूनपरमक्रान्त्योस्त्वेवं तदल्पतः ॥ १० ॥
द्वितीयं पापदृष्टीनां दृक्कर्म मुनिसत्तम ।
द्वितीयमेव दृक्कर्म नेच्छन्त्युत्तमदृष्टयः ॥ ११ ॥
शास्त्रीयव्यवहारो हि लौकिकं किंप्रयोजनम् ।
केचिदन्येऽपि नेच्छन्ति तादृक्प्रत्यक्षकारणात् ॥ १२ ॥
खमध्यगो मध्यलग्नमुदयात् क्षितिजोदयः ।
षसलग्नं सषड्भ तात्कालिकं स्पष्टकालिकात् ॥ १३ ॥
गतागतैष्यकालाच्च गतैष्यं लग्नमात्मज ।
लङ्कोदयैर्मध्यलग्न खमध्ये क्षितिजं न हि ॥ १४ ॥
लग्नग्रहाभ्यां कालश्च मुहुर्मुहुरिति स्थितिः ।
सूर्यात् प्राक्पश्चिमार्थे च शुक्लकृष्णे प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥
सूर्यास्तकालिकौ सूर्यादृग्रहौ साध्या सषड्ग्रहौ ।
ततस्तत्काललग्नार्थं कृष्णे त्वर्कौ सषड्भकात् ॥ १६ ॥
चक्रात् तदन्तरप्राणैर्मास्करास्तमनात् परम् ।
स्थिरीकृतैरदेत्यन्यः शुक्ले कृष्णेऽस्तमेति हि ॥ १७ ॥
दिनरात्रिग्रहात् पूर्वापरमार्धोदयात् स्वकात् ।
आसन्नार्कास्त तद्भिच्छन्तो मूढ इतीरितम् ॥ १८ ॥
शुक्ले प्रागुदितप्रायात् कालांशाः पश्चिमाजिताः ।
कृष्णे तु तौ सषड्भौ तु भास्करोदयकालिकौ ॥ १९ ॥

कार्याः कालांशकास्तद्वदूनकास्ते सकृद्‌द्वयोः ।
सूर्यात् पश्चिमतोऽस्तन्तं यान्त्ययं स क्रमः स तु ॥ २० ॥
प्राग्गो स्वमुदयं शुक्रे गच्छन्त्यन्येऽन्यथा मुने ।
द्वादशात्यष्टिमन्वीशदिक्तिथिः शीतगोः क्रमात् ॥ २१ ॥
अस्तांशा द्वादशाष्टौ च वक्रिणोर्बुधशुक्रयोः ।
तथा महत्त्वादनयोर्दूरत्वादितरस्य च ॥ २२ ॥
मूलाचयं विशाखार्द्रामित्रदस्राहिवह्नयः ।
दृश्यन्ते पञ्चदशभिः शेषाण्यष्टिभागकैः ॥ २३ ॥
मघाचतुष्कं श्रवणाद्वयं धाटभवासवाः ।
पुनर्वस्वभिजिच्चात्र मृगव्याधप्रभञ्जनः ॥ २४ ॥
अगस्त्यो ब्रह्महृदयं शक्रांशैरनिलेन्दुभि ।
मृगशीर्षं च भरणी पुष्योऽग्निः सप्तकांशकैः ॥ २५ ॥
तत्त्वाधिकांशा यस्योदक्क्षेपांशा नास्तगो भ्रमम् ।
एभ्योऽधिकोनैः कालांशैः क्रमाद्दृश्या अदर्शना ॥ २६ ॥
तदन्तराद्दिनादिः स्यात् कालो गत्यन्तरैक्यजम् ।
तत्कालांशोदयप्राणा स्वांशराशिकलामितिः ॥ २७ ॥
फलेच्छया तत्क्षेत्रांशैर्दृश्यताऽदृश्यताऽपि वा ।
सैव व्यक्षोदितांशैस्तु दृक्सिद्धं स्यात् क्वचिन्मुने ॥ २८ ॥
अल्पायुषां पाखण्डिनां गन्धर्वनगरादिवत् ।
खमध्यक्षितिजे दोःकोट्याश्रयैर्मौर्विके तयोः ॥ २९ ॥
दृग्भाशङ्कुर्मुने छाया व्यवहार इतीर्यते ।

त्रिज्या दृग्ज्या भवेच्छाया यदि कर्णोऽत्र कोटिजा ॥३०॥
लम्बज्यायां कोटिजीवा परमायां तु सोन्नता ।
त्रिज्यायां कोटिजीवायां कियतीति विशेषतः ॥ ३१ ॥
परिधिः कियतीत्येवं शङ्कुच्छेद इतीरितः ।
स्वदिनव्यासार्धकर्णौ तौ च शङ्कौ स एव च ॥ ३२ ॥
कियान् स तस्मिंस्त्रिज्यायामुन्नतज्येति साधिता ।
त्रिज्याधिकोनोदृग्वाक् परमौर्व्योऽन्त्यमौर्विका ॥३३॥
मध्यंदिनजमध्यैक्यात् सा नतज्या मता दिवा ।
तदुत्क्रमधनुःप्राणास्तत्प्राणा न प्रभा यतः ॥ ३४ ॥
व्यासार्धे लम्बजीवायां त्रिज्यया च समा भुने ।
कल्प्यः शङ्कुस्तदा तत्स्त्रिज्यस्तेद्द्वादशाङ्गुलः ॥३५॥
छायाकर्णौ वा दिनार्धे क्रान्त्यक्षाभ्यां भुजांशकैः ।
शङ्क्वोन्नतूनविस्वार्धयुतिच्छायानतासुभिः ॥ ३६ ॥
कथ्यो युक्तोऽपि पक्षे प्रागिनेऽग्रोर्थेन्न भिद्यते ।
तज्ज्योनं च दिनार्धांग्नं नतनं चापि तत् किल ॥३७॥
अनुक्तं यत एवैतदन्यप्रश्नचतुष्टये ।
अविम्बकस्तु दर्शेऽधःस्थितः सूर्योऽत्र दृश्यते ॥ ३८ ॥
पौर्णिमायां सदन्तःस्थैः संपूर्णः सूर्यरश्मिभिः ।
अन्यत्र यायाम् विप्रकर्षस्तावच्छुक्लं त्रिधोर्विधिः ॥ ३९ ॥
चन्द्रादान तदायायां समो दृग्गतः शशी ।
अङ्गाध्यायी शौनकस्य मेरुवासीत्यतः समम् ॥ ४० ॥

ह्रासिद्धी ययोर्दृच्चवरेषास्य तिथिं प्रति ।
क्षीयमाणकला देवा ध्नन्त्येककलं तथा ॥ ४१ ॥
वर्धयन्ती क्षीयतेऽसौ एवं वेद न हि कश्चित् ।
अविम्बनानामन्येषां दूरस्थत्वादिदं न हि ॥ ४२ ॥
येन दर्पणवत् स्वच्छा जायन्ते तेषु चांशवः ।
लाञ्छनं प्रतिबिम्बं गोगौंसतीन्द्राविनांशुभि. ॥ ४३ ॥
चन्द्रेण शौक्ल्यं नाऽन्येषां तद्दर्शोऽप्यस्ति यत् ततः ।
बिम्बे सितासिते पक्षे व्यर्केन्दोरर्कभागतः ॥ ४४ ॥
रवीन्दुमध्यक्रान्तिज्या त्रिपुवत्कर्णसंगुणा ।
मध्याह्नाद्यन्द्रशङ्क्वाप्ता छत्तारार्वाग्विधौ रवे. ॥ ४५ ॥
कृत्वा धनं चाग्रभायां भुजोऽर्कादिन्दुदिङ्मुखः ।
यस्याल्पा ज्या खमध्येन्दुच्छाया कर्णहृता तथा ॥ ४६ ॥
द्वादशघ्नजीवायाः कल्पना या रवीन्दुवत् ।
खमध्याद्विपुवत्कक्षा मध्यतो ज्यां निरस्य हि ॥ ४७ ॥
भुजा अपि लयं यान्ति कर्णौ छेदककोटिज ।
अर्कसंक्षितदिङ्मध्याद्बाहुशङ्कुस्तथा भवेत् ॥ ४८ ॥
प्राक्पश्चात्समुखौ शुक्ले कृष्णे कोटिं प्रसार्य तत् ।
बाहुकोट्यग्रगं कर्णकोटिकर्णयुतेर्विधोः ॥ ४९ ॥
बिम्बं तदूर्ध्वमानेन लिखेत् कोट्याग्ययेण च ।
प्राग्रेखे याम्यरेखे च तदन्तर्मध्यमस्ततः ॥ ५० ॥
कर्णेन तन्मुखं शुक्लं कृष्णं वा परभागतः ।

तदा स्वाऽग्रयाम्योदङ्मध्यमत्स्यद्वयस्य च ॥ ५१ ॥
मध्यसूत्रयुतेश्चापं विन्दुचिह्नगुलिखेदिह ।
कोज्या साधितयाम्योदग्रेखान्ते श्टङ्गमुन्नतम् ॥ ५२ ॥
अनेकगुणकच्छेदभवांशांशच्छेदसंमितान् ।
द्वन्द्वगौ नाशयेद्वाऽपवर्त्तयेदिच्छयैव तु ॥ ५३ ॥
बाहुसिद्धो हि यश्छेदस्तादुत्पत्तौ हरा गुणा ।
गुणगुण्या हरा इत्थं विज्ञेया अन्यथा यदि ॥ ५४ ॥
तावत् स्वदेशलम्बज्या स्वज्यासाम्यं यथा तथा ।
तां त्रिज्यां कल्पयेद्धीमान् व्यवहारसुखप्रदम् ॥ ५५ ॥
तथा क्रान्तिज्यका सत्यग्रज्येति परिकीर्त्तिते ।
क्रान्तिज्याविषुवत्कर्णाहताऽग्रज्याऽपि भास्करैः ॥ ५६ ॥
सा चेत् त्रिज्येष्टभाकर्णस्तदा ग्राह्योऽङ्गुलादिका ।
क्रान्तिज्या चेष्टकर्णघ्नी लम्बज्याप्ताऽङ्गुलादिका ॥५७॥
स्वगद्युतुल्यक्रान्तिज्याग्राङ्गुलं विषुवश्रवः ।
यद्वाङ्गुलफलं वा मध्येपुकर्णौन्नितीतरौ ॥ ५८ ॥
मध्यात् प्राक् पश्चिमागा या सममण्डलमुच्यते ।
सायं प्रातर्मध्यह्रस्वमेरुश्चोदयदृग्द्वयम्(१) ॥ ५९ ॥
उन्नागस्था प्राच्यपरा या रेखा सममण्डलात् ।
उन्मण्डलं तयोर्मध्यं सर्वत्र विषुवत्प्रभा ॥ ६० ॥
विषुवन्मण्डलादेषा छायाग्रे विषुवाऽत्र हि ।

(१) सा सममध्येऽस्तमयस्य मध्येदृङ्मण्डलम् । इति—पा० २ पु० ।

लघुच्छायाग्रविषुवन्मध्यज्यायार्धमुच्यते(१) ॥ ६१ ॥
सा रेखोन्मण्डलाद्भाग्रे सदाऽन्याग्रा ह्यतिष्ठत ।
उन्मण्डलादुदक्छायायाम्यक्रान्तावपागुदक् ॥ ६२ ॥
भुज इत्युच्यते मध्यं समण्डलभाग्रयोः ।
अतो माध्याह्निकी छाया नित्य माध्याह्निकी द्विज ।६३॥
यदा दिनार्धे दृक्क्रान्तिः स्वाक्षच्छाया तदा न हि ।
रवेः शङ्क्वग्रसाम्यत्वाच्छायास्तत् प्रतिदृश्यते ॥ ६४ ॥
यदोदक्क्रान्तिरक्षोना तदोदगुदितो ग्रहः ।
उदगस्तं यथाहृति सममण्डलमेव च ॥ ६५ ॥
क्रान्तिज्या विषुवच्छाया यदि स्याद्विषुवस्थवः ।
सममण्डलशङ्कुस्थच्छायाकर्णौ तु पूर्ववत् ॥ ६६ ॥
अथवा द्वादशाभ्यस्ता लम्बाक्षज्याविभाजिता ।
सममण्डलगे सूर्ये कर्णो क्रान्तिज्यया सकृत् ॥ ६७ ॥
छायाकर्णविभक्तायां तदाऽग्राविधजः स तु ।
सममण्डलशङ्कुर्वा त्रिज्या तेनार्कताडिता ॥ ६८ ॥
शङ्कुर्याम्योत्तरा त्रिज्या कल्प्यार्धं तत्कृतेस्तथा ।
दोःकोटिमध्यज्यावर्गं तन्मध्ये सार्धमं यत. ॥ ६९ ॥
पूर्वापरां कोटिकृतिं तदेव मनुतान्मुने ।
दोर्ज्याविभाकोटिकृत्योः कल्प्या त्रिज्याकृतिर्युतिः ॥७०॥
अर्कच्छायार्कवजज्ञेया यदा तावत् तदाऽग्रजा ।

---

(१) दृष्टच्छायामविषुव-मध्यममार्धेन मुो इति—पा० २ पु० ।

फलमित्युच्यते तावत् तद्व्यचचितिजान्तरम् ॥ ७१ ॥
त्रिज्यावर्गार्धमध्यार्धराचिज्याऽवर्गमेव तु ।
अग्र ज्यावर्गहीनं तत् कोणाकोदयमध्यगम् ॥ ७२ ॥
तत्कालविभजावर्गो यदि शङ्कुकृतिर्भवेत् ।
कोटिज्याकृतिरेषा हि कर्णोत्याहुरागमाः ॥ ७३ ॥
फलवर्गो बाहुवर्गः कर्णः शङ्कुद्वयोद्भवः ।
स कोणस्यग्रहो व्यचचितिजान्तर एव हि ॥ ७४ ॥
सटकफलः स्वशङ्कुः स्वखार्धफलवर्जितः ।
ऊर्ध्वाधःस्थं स्वकं त्र्यचचितिजादादवाग्दृक् ॥ ७५ ॥
याम्यायां विदिशोः शङ्कुः स शङ्कोर्दक्षिणोत्तरा ।
मध्यच्छायातो भुजज्या सौम्यतो दक्षिणोत्तरा ॥ ७६ ॥
याम्यतोऽचक्रान्तिरज्ञा चलज्या लम्बगा यदि ।
रवौ चरत्युत्तरयोः प्राग्वत् कोणाचभाद्युतिः ॥ ७७ ॥
द्वादशाचप्रभा क्रान्तिस्तेन मेषादिगो रविः ।
कर्कादौ प्रोज्झ्य चक्राधात् तुलादौ भार्धसंयुतः ॥७८॥
मृगादौ प्रोज्झ्य भगणात् याङ्गुर्वाद्युक्पदे ।
चलसंस्कृतसूर्योनच्छायार्के भाजिते क्रमात् ॥ ७९ ॥
प्राक्पश्चान्मध्यरेखातो देशः स्वीयस्तदन्तरम् ।
देशान्तरफलं भानीयुतयाऽन्यत् सकलं मुने ॥ ८० ॥
छायार्कक्रान्तिराशाः स्युश्चलाः स्वलमिनादिके ।
छायार्के स्वृणमुने प्राक् पश्चाच्चक्रं च लम्बते ॥ ८१ ॥

कोणच्छायाकृतिदलात् पदं वा त्रिज्यया हतम् ।
कोणात् कर्णहृते क्रान्तिज्यातच्छाया तथा रविः ॥८२॥
क्रान्तिज्येष्टाग्राङ्गुलाद्वा भाकर्णाभ्यां समाध्वनि ।
भुजाङ्गुलं भुजच्छाया वेधां कोटिस्तलाविधः ॥ ८३ ॥
शङ्कुपूर्वापरा रेखा तथाऽन्या मध्यमरक्षजा ।
श्वभ्रैः समीकृतस्थाने कल्पना द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८४ ॥
व्यासार्धाङ्गुलमुत्सेधः षडंशव्यासमेव च ।
छायामध्यशलाकाभ्यां छायाग्रज्ञानदुर्बलः ॥ ८५ ॥
मध्ये तुन्नतशिखरं नखाद्रि७२०व्यङ्गुलोच्छ्रितम् ।
स्वाङ्गुलैनैव सर्वथाचाङ्गुलज्ञानकारणम् ॥ ८६ ॥
सूच्यग्रेणष्टकत्तस्य प्रोतेनाङ्गुलमध्यगम् ।
स्थापयेत् प्रान्तच्छायां शङ्कोर्यत् तदमध्यतः ॥ ८७ ॥
छायाग्रं यत्र भूहत्ते पूर्वाह्णे प्रत्यगेव तत् ।
मध्यात् तथाऽपराह्णेऽर्के दिशि शङ्कुं निधाय च ॥ ८८ ॥
प्राचीं निर्दिश्य भाग्रेण व्यक्तं वाङ्कं प्रभायत. ।
कोटी यथार्हं संप्रसार्य दो कोट्योर्मार्गगां तथा ॥ ८९ ॥
रेखा प्राच्यपरा कुर्याद्भुजज्ञाने फलं यदि ।
ततस्तयायोर्याम्यगेऽर्के वर्धते वाङ्कवत्तरा ॥ ९० ॥
प्राचीति वै जायतेऽर्के ततस्तत उदग्गते ।
भुजस्ततो दक्षिणाग्रप्रभा प्राच्यग्रदिग्गता ॥ ९१ ॥
स्वग्रान्तरं तस्माद्बिन्दोर्यम्मुखोऽर्कस्तदाचरेत् ।

—

तद्दिङ्मुखं प्रसार्य प्राग्विन्दुमुद्दं हि नि क्षिपेत् ॥ ९२ ॥
तत्र पूर्वापरा रेखा तन्माध्याद् दक्षिणोत्तरा ।
सप्तगाङ्ग नमेतस्मात्मारखेन मुनिसत्तम ॥ ९३ ॥
दिग्ग्रहङ्गुलादिको मध्यच्छायाहतद्ब यदि ।
भाग्ज्ञानेन चैवं स्याच्छङ्कुच्छेदुन्नतं किल ॥ ९४ ॥
कालस्तु पञ्चोना नाड्यस्तन्मध्यस्त्वलिप्तिका ।
नाश्येति क्रान्तिरेकाह्ने मध्याह्ना कलयाऽपि वा ॥ ९५ ॥
अतोऽग्राङ्गुलमेकं वा द्व्यङ्गुलं न हि सिद्ध्यति ।
देशाश्च सुस्फुटा एव भवन्ति मुनिसत्तम ॥ ९६ ॥
चतुरस्रं यावदिष्टं तत्कर्णाधेशलाकया ।
कोणं वाऽपि शलाकाभ्यां तान्तीभ्यां दिगन्तत ॥ ९७ ॥
यदा विस्तरसूत्राग्रदिशोर्मध्ये विदिक्ष्वपि ।
निक्षिप्य चतुरस्रं तु वंशे तु स्थापनादिषु ॥ ९८ ॥
सत्यूनतेऽर्धनाड्यूने दुर्दशा स्यात् प्रभा मुने ।
दुर्दशाया यथाछाया विन्यसेत् तद्यादिगमम् ॥ ९९ ॥
चापस्त्वग्रयसाग्रे छायामर्गा मुनीश्वर ।
व्यासज्या चतुर्विंशत्यधिका नतसम्मता ॥ १०० ॥
तद्राधिको क्रमज्या त्रिज्यान्विता हि नतोत्क्रमा ।
चरक्रमज्या सत्रिज्या भवेदन्त्या तत सुत ॥ १०१ ॥
त्रिज्याधिकक्रमधनुरेवमुक्तं समासत (१) ।

(१) त्रिज्याधिकक्रमधनुस्तत् त्रिभेन युतं धनु । इति—पाठ २ पु० ।

कोणच्छायाकृतिघ्नात् पट्वा त्रिज्यया हृतम् ।
कोणात् कर्णहृते क्रान्तिज्यातश्छाया तथा रविः ॥८२॥
क्रान्तिज्येष्टयाङ्गुलाद्वा भाकर्णाभ्यां समाध्वनि ।
भुजाङ्गुलं भुजश्छाया वेशां कोटिस्तलाविधः ॥ ८३ ॥
शङ्कुपूर्वापरा रेखा तथाऽन्या मध्यमत्स्यजा ।
त्र्यद्रिः ममीकृतस्थाने कल्पना द्वादशाङ्गुलम् ॥ ८४ ॥
व्यासार्धोङ्गुलमुत्सेधः षडंशव्यासमेव च ।
छायामध्यशलाकाभ्यां छायाग्रज्ञानदुर्बलः ॥ ८५ ॥
मध्ये वृन्तशिखरं नखाद्रि७२० व्यङ्गुलोचितम् ।
द्वाङ्गुलैनैव सर्वबाधाङ्गुलज्ञानकारणम् ॥ ८६ ॥
सूच्यग्रेणाष्टकृतस्य प्रोतेनाङ्कितमध्यगम् ।
स्थापयेत् प्रान्ततश्छायां शङ्कोर्यत् तदमध्यतः ॥ ८७ ॥
छायाग्रं यत्र भूहस्ते पूर्वाह्णे प्रत्यगेव तत् ।
मध्यात् तथाऽपराह्णेऽर्के दिशि शङ्कुं विधाय च ॥ ८८ ॥
प्राचीं निर्दिश्य भाग्रेण व्यस्तं बाहुं प्रभायतः ।
कोटी यथार्हं संप्रसार्य दोःकोट्योर्मार्गगां तथा ॥ ८९ ॥
रेखां प्राच्यपरां कुर्याद्भुजज्ञाने फलं यदि ।
ततस्तयायोर्याम्यगोऽर्के वर्धते बाहुरुत्तरा ॥ ९० ॥
प्राचीति वै जायतेऽर्के ततस्तत उदग्गते ।
भुजस्ततो दक्षिणग्रभा प्राच्यग्रदिग्गता ॥ ९१ ॥
यद्यान्तरं तमाविस्र्दोर्यमुखोऽर्कस्तदाचरेत् ।

तद्दिग्भुजं प्रसार्य प्राग्बिन्दुभुजं हि निक्षिपेत् ॥ ९२ ॥
तत्र पूर्वापरा रेखा तन्माध्याद् दक्षिणोत्तरा ।
सममण्डनतेस्तात्स्याद्येन मुनिसत्तम ॥ ९३ ॥
छिन्यङ्गुलादिको मध्यच्छायाहच्चेद्ल यदि ।
यद्यान्तानेन चैव स्याच्छङ्कुश्चेदुन्नतं किल ॥ ९४ ॥
कालस्तु पञ्चोना नाडयस्तन्मध्यस्तत्त्वालप्निका ।
नाप्येति क्रान्तिरेकाहे मध्याह्ना कलयाऽपि वा ॥ ९५ ॥
अतोऽप्यङ्गुलमेकं वा द्वयङ्गुलं न हि सिद्धयति ।
देशाद्य सुस्फुटा एव भवन्ति मुनिसत्तम ॥ ९६ ॥
चतुरस्रं यावदिष्टं तत्कर्णाग्रशलाकया ।
कोणं वाऽपि शलाकाभ्यां तान्तीभ्यां दिगन्तत ॥ ९७ ॥
यद्वा विस्तरसूत्राग्रदिशोर्मध्ये विदिक्ष्वपि ।
निक्षिप्य चतुरस्रं तु वंशे तु स्थापनादिषु ॥ ९८ ॥
सत्यूनतोऽर्धनाडयूने दुर्दशा स्यात् प्रभा मुने ।
दुर्दशाया यथाच्छाया विन्यसेत् तद्यथादिशम् ॥ ९९ ॥
चापस्तत्रयस्याग्रे छायामर्गा मुनीश्वर ।
ज्यासख्या चचतुर्विंशत्यधिका नतसम्भवा ॥ १०० ॥
तत्राधिके क्रमज्या त्रिज्यान्विता हि नतोत्क्रमा ।
चरक्रमज्या सत्रिज्या भवेदन्त्या तत सुत ॥ १०१ ॥
त्रिज्याधिकक्रमधनुरेवमुक्तं समासत (१) ।

(१) त्रिज्यधिकक्रमधनुरतत् मिश्रेण युत धन् । इति—पाठ २ पु० ।

र्यन्यत्र तुल्यमज्याभिरधिकादुभयं तथा ॥ १०२ ॥
शङ्कोस्तज्यांशाङ्गुलैस्तु दृष्टे क्रान्त्या यथोदितम् ।
उदयास्तमनस्थानं मध्यं ज्ञात्वा नतांशकैः ॥ १०३ ॥
तच्चापदिननाडंशैर्दिङ्मध्ये न प्रभापदम् ।
विभज्य वा कालबोधः कालखण्डं प्रकल्प्य वा ॥ १०४ ॥
निधाय दृक्के प्राक्पश्चाच्छङ्कोर्मध्याह्नभागगे ।
कोटिज्यांशाङ्गुलोत्सेधं मध्यं शङ्कोरुपर्यपि ॥ १०५ ॥
ब्रह्माण्डमध्यं सूच्यग्रे शङ्क्वग्रं नाडिकांशतः ।
शङ्क्वग्राच्च प्रभामार्गस्पृक्सूत्रैः कालवेदनम् ॥ १०६ ॥
गोलार्धमध्यव्यासार्धयष्ट्या वा कालवेदनम् ।
क्रान्त्या मध्यनतेन प्रथममङ्कनं सुखम् ॥ १०७ ॥
धनुर्वेद्यं विधिः कल्प्यो नतदिक्षुपमस्तकम् ।
धरारन्ध्रे मध्यमानं प्रोतयेत्र च मध्यतः ॥ १०८ ॥
लम्बसूत्रेण चक्रस्य क्रमाङ्कैर्ज्ञायते क्वचित् ।
समाङ्कैः कालविज्ञानं मांसं प्रत्यनुपाततः ॥ १०९ ॥
चेष्टानुमितिनाडीनां पद्मनिश्वासतो यदि ।
कुजो मयूरो वा स्याता किं तत. शाल्मलोद्भवौ ॥ ११० ॥
नरं कपिं मयूरं वा स्थूलवेशाद्रं मुने ।
कर्णादर्भं पूर्णजलं दृष्टच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ १११ ॥
न्यस्तं तोये च तत् काष्ठं संबद्ध्वा वदनाद्बहिः ।
तावत्येवाङ्कनं कालश्चित्रेणानेन गम्यते ॥ ११२ ॥

गोपयेज्जलनिःस्रावं मध्येऽस्त्वं नमनं तथा ।
लम्बसूत्रं प्रचलमानं पश्यन्कुं च समान्तरम् ॥ ११३ ॥
रक्ततन्त्वादिना यावन्नाडीपश्चान्तरेति यत् ।
ततो निरभ्रे घटास्त्वान् पूरयेच्चोपलज्जलैः ॥ ११४ ॥
अमलेऽम्भसि वा कुण्डे पलानां दशभिः शतम् ।
ताम्रपात्रमधश्छिद्रं चतुरङ्गुलमुच्यते ॥ ११५ ॥
हेममाषचतुष्केण ग्राह्याऽऽननविस्तृतौ ।
दद्याद्गुलकासुरवेधे षष्टिसंख्यात्पलनिमम् ॥ ११६ ॥
तत् पात्रं यादृगपि वा यथैवं तत्र गृह्यताम् ।
कपालयन्त्रेणानेन कालो ज्ञेयः स्फुटेन च ॥ ११७ ॥
देवदारुः शिवतरुः खदिरो रक्तचन्दनः ।
शङ्क्वर्थं स्वच्छनिर्बाधा ग्राह्या यज्ञीयभूरुहाः ॥ ११८ ॥
पदं हस्तोच्छ्रितः शङ्कुरधोहस्तनिखातगः ।
तद्वेधचक्षुषा कल्प्यो द्वादशाङ्गुलवानिति ॥ ११९ ॥
यष्टेरग्रे स्थितो योऽयं तदग्रे दर्पणे सुखम् ।
दिवा निरूप्यो भार्कौ निरूप्यौ चक्षुषः सुखम् ॥ १२० ॥
तादृक् शङ्कुद्वयं ग्राह्यं यथादिग्भ्रमणास्थितम् ।
ग्राह्यान्तरवेधमध्यमागमानां विवेचनैः ॥ १२१ ॥
इति ते कथितं विप्र तथाऽन्यत् तत्परः शृणु ॥ १२२ ॥

इति ब्रह्मसिद्धान्ते चतुर्थोऽध्यायः ।

समागमो वा युद्धं वा भौमादीनां परस्परम् ।
नो भावीति मुनिश्रेष्ठ चन्द्रेणैव समागमः ॥ १ ॥
समलिप्तौ यदा स्यातां दृक्कर्मांशौ मुक्त. समौ ।
तदा तदन्तरच्छेपे मानैक्यार्धसमे सति ॥ २ ॥
अन्योन्यस्पर्शमानत्वादुल्लेख युद्धमेव तत् ।
हीने भेदः समुच्येत चापसव्यं तथाऽधिके ॥ ३ ॥
आरादंशार्धसंख्यानां व्याप्निर्हि तु शशीनयोः ।
आब्रह्माण्ड कपालं तत्सच्चांशे तद्ग्रहान्तरे ॥ ४ ॥
रश्मिसंमीलनादर्शाविंशतौ यद्विमांशुमान् ।
समागमश्चेत् प्रख्यातस्ताराविम्बसमागमः ॥ ५ ॥
त्रिज्यांशाङ्गुलपथ्यग्रे तिर्यङ्मध्यांशकाङ्गुलम् ।
शलाकां स्थापयेन्मध्ये दण्डमूलं च पश्यता ॥ ६ ॥
सभेदयोगदृश्यौ तौ द्वौ शलाकाग्रयोः खगौ ।
मन.पूत्ये यष्ट्यां चाथैवं योगं प्रसाधयेत् ॥ ७ ॥
द्वयेऽप्यल्पांशकै यस्य याम्यः चेपोंऽशव द्वयात् ।
भवेदभ्यधिको भिन्द्याद्रोहिण्याशकटं हि सः ॥ ८ ॥
नाणुरेकोऽपसव्ये चेन्नापसव्यं तदिष्यते ।
तथा समागमेऽणुश्चेदेकोऽसात्रसमागमम् ॥ ९ ॥
अस्थूलात्रनणू द्वौ चेदुदक्स्थो दक्षिणस्थितः ।
स्थूलाणुप्रथमप्रष्योऽपीत्येवार्धत्रयं स्मृतम् ॥ १० ॥
साम्येऽपीत्यपिशब्देन सौम्येऽपीह च कीर्तितम् ।

तदुद्दिष्टाविमौ शब्दावुदक्स्थो दक्षिणाश्रितः ॥ ११ ॥
अदोप्तिमान् विवर्णश्च वेपथू रूक्षदर्शनः ।
दुर्बलश्चापि योऽणु. सावस्थूलस्तथमन्यथा ॥ १२ ॥
न पीडितश्च(?) स्थूलोऽणुर्वद्दृष्टान्ववाचिकौ ।
इमौ शब्दौ तथा स्यातामुदक्स्थो दक्षिणाश्रितः ॥ १३ ॥
ताविमावेव याम्यादिस्थूलाख्यत्वं तयोदितम् ।
याम्येऽपि युक्तमेवास्मात् स्थानादिबलमत्र चेत् ॥ १४ ॥
अन्यत्र नैतदित्याज्ञावैकृतात् तत् समीरितम् ।
स्थानादिबलभिन्नाऽत्र व्यर्था नैकाऽपि भा स्मृता ॥१५॥
अप्राप्यवयेऽप्येवमुष्मिन् स्थितौ सूक्ष्मफलं स्मृतम् ।
समागमेऽपि सव्ये वा स्वल्पौ द्वावपि वेपथू ॥ १६ ॥
स्वोत्कटौ विपन्नौ द्वावाशीनौ यदि समागमौ ।
उदक्स्थो दक्षिणस्थो वा भार्गवः प्रायशो जयी ॥ १७॥
जगतः कल्पनैवेयं भावाभावाय केवलम् ।
अन्योन्यमपि दूरस्थाः कथं युद्धं प्रकुर्वते ॥ १८ ॥
छादकोऽध.स्थितश्छाद्य उपरस्थः शशी रवेः ।
छादकाश्छादिका रात्रौ भूछाया मुनिसत्तम ॥ १९ ॥
यथैव प्रतिशलाभत्वं स्वोदृशं प्रत्युपप्लवः ।
सम्भवाद्रवितुल्येन्दोर्भूछायातुल्यशीतगोः ॥ २० ॥

छादकौ राहुकेतू तावन्योन्यस्यार्धचक्रगौ ।
एवं यद्युक्तदोषेऽपि नेति चेत् तद्वदन्मुने ॥ २१ ॥
तदा चेच्छुक्लकृष्णान्तादुपरागस्तदाऽन्यथा ।
न चेद् द्विरिन्दोर्मासं प्रत्यर्कस्य प्रतिवत्सरम् ॥ २२ ॥
यद्येक एव राहुः स्यान्न ग्राह्यस्तस्य भार्धगः ।
एकैकं ग्रहणं मासं प्रतिवर्षं प्रतीति च ॥ २३ ॥
मध्येन वटवल्मीकलक्ष्येऽङ्के वा स्थितः फणी ।
तद्वल्मीकस्थितो नास्ति चल्यो नार्कग्रहोऽस्ति चेत् ॥ २४ ॥
किं न स्याद् ग्रहणं शश्वत् कुतस्तत्र समं सदा ।
ग्रहणान्तरकालानां वैषम्ये किन्तु कारणम् ॥ २५ ॥
बहुप्रलापास्तेनोक्तास्तस्माद्देवविरोधिनः ।
निमित्तकारणं राहुर्द्वयोरेवोपरागयोः ॥ २६ ॥
विक्षिप्त फणिना चन्द्र सूर्यनाच्छादयेदथ ।
भेवः स्वयं वा भूच्छायां प्रविशेद् ग्रहणं भवेत् ॥ २७ ॥
शीघ्रगासौ शशी सूर्यं छायापश्चिमतोऽपि वा ।
प्रागत्यतीत्य तत्पश्चाद् ग्रहणं भास्करस्य च ॥ २८ ॥
प्राच्यांशः शीतगोस्तु प्राग्ग्रहणं प्रत्यगेव हि ।
अर्केन्दुशङ्कविक्षेपवरणानियमाः क्रमात् ॥ २९ ॥
फणीनभगणैक्याद्धि निमित्तग्रहणाधिपाः ।
समलिप्तौ यदाच्छाद्यच्छादकौ तत्र चेद्भुजः ॥ ३० ॥
विक्षेपजनको राहुर्धनः सोमग्रहस्तदा ।

अर्कग्रहोऽष्टांशकतदूर्ध्वंशान्नाधिकः स तु ॥ ३१ ॥
सर्वत्र सोमग्रहणं सोममेव हि दृश्यते ।
उभयोरन्तराभावाद्भूछायावान्तरं शशी ॥ ३२ ॥
योगो यदा तत्समः स्यात् तेनोद्देश्य उपप्लवः ।
पूर्वापरान्तराभावादभावो लम्बनस्य च ॥ ३३ ॥
पर्वप्रतिपदोरेव ग्रासमोक्षौ विधोर्मुने ।
न हि लम्बनहेतुः स्यादेव याम्योत्तरान्तरम् ॥ ३४ ॥
तस्मिन् सति त्रिपादस्थोऽप्युपरागोऽस्ति तद्दिने ।
तावत्कालस्तु याम्योदगन्या तत्त्वात् प्रसिद्ध्यति ॥३५॥
तदन्तरेण नासीतेः सम्भवाद्भास्करग्रहे ।
खेन्दुविपयुतोना दिक् तुल्यभेदे ग्रहान्तरम् ॥ ३६ ॥
साक्षाच्चोदङ्मध्यलग्ने क्रान्त्योः साम्येन सम्भवः ।
पूर्वापरान्तराभावान्मध्याह्ने माऽस्तु लम्बनम् ॥ ३७ ॥
अस्त्यन्यदा तु पूर्वाह्णे ग्रासमोक्षौ तु दर्शगौ ।
प्रतिपद्यपराह्णे तु तयाऽस्तो वा तदा क्वचित् ॥ ३८ ॥
अर्केन्द्वोरतिदूरत्वात् समीपत्वादिदं भवेत् ।
दृक्कर्मणैव तत्सिद्धो मध्यग्रहणसङ्गतौ(१) ॥ ३९ ॥
लम्बनावनती न स्तामपि सत्यन्तरद्वये ।
दृष्टलम्बनमन्यत्र यदोष्टाऽवनतिर्भवेत् ॥ ४० ॥
दृक्कर्म च तथा विप्र प्रत्यक्षं च ततस्तथा ।

---

(१) नमहमहसङ्गतौ—पा० २ पु० ।

दृक्कर्मणा द्वे च कृते व्यर्कं भासति तादृशे ॥ ४१ ॥
वृत्ताद्यवनतेर्भावोऽखण्डत्वाच्च यथा तथा ।
मध्यगा मध्यलग्नस्य नतज्याऽर्द्धेऽर्कवत् ॥ ४२ ॥
चरसंस्कृतलग्नज्या लब्धज्या चेद्भवत्यपि ।
अन्त्यक्रमज्योदयज्या त्रिज्या चेन्मध्यमौर्विका ॥ ४३ ॥
कोटिजीवोदयज्या स्यादिष्टघ्नं कोटिजास्फुटम् ।
मध्यज्याकर्णजा दोर्ज्याऽदृक्क्षेपो दक्षिणोत्तरः ॥ ४४ ॥
अन्यस्य दिग्मध्यजीवाद्युज्याविक्षेपवर्गयोः ।
विश्लेषो दृग्गतिर्मूलं शङ्कुरित्यपि चोच्यते ॥ ४५ ॥
नतांशस्फुटदोःकोटिजीवे दृक्क्षेपदृग्गती ।
छिदः शङ्कुहृते कुज्या हृतिश्छेदसमा यदि ॥ ४६ ॥
मध्यलग्नार्कयोर्दोर्ज्याकोटिलम्बननाडिकाः ।
मध्यात् प्राग्गतेरिन्दुर्ध्याल्लात् प्राक्समोऽमुना ॥४७॥
प्राक्कपालेऽन्यथा पश्चात् तथा स्याद्युतिरच्युत ।
लम्बनं पर्वतः शोध्यं प्राक्कपालेऽन्यथा परे ॥ ४८ ॥
असकृल्लम्बनं यावद्भिः सिद्धं सकलं समम् ।
रवीन्द्वोर्लम्बनं चेति श्रीरिजं चेति भास्करः ॥ ४९ ॥
वारयामास शक्राभ्यामन्ययोगेषु लम्बनम् ।
अग्रस्तोऽर्को विमुक्तो वा दिवा नक्तं च कालयोः ॥५०॥
व्यस्ते यथायथं दृश्यः पापिभिः सक्षमा इव ।
स्थिरीकृतं तद्दृरिजं लम्बनं स्वाष्टमान्वितम् ॥ ५१ ॥

पिटभुक्तिविहीनानामर्वं वा सर्वलम्बनम् ।
स्थिरीकृता दृग्गतिज्या सम्राटाङ्कहृताऽपि वा ॥ ५२ ॥
अथ च्छेदार्थमाच्छेदं खाष्टमेन स्थिरीकृतम् ।
यद्दोर्दृग्ज्याप्रभवो विना बाहुज्यया मुने ॥ ५३ ॥
मेषतुलान्तरक्षेत्रज्यातो वा ज्येकतः परम् ।
वर्गयोरुक्तदृक्क्षेप एष मार्गः सदा न सन् ॥ ५४ ॥
क्वचित् सन्नपि तत्रैतन्न क्वचिद्वाऽपि सन् किल ।
दृक्क्षेपत्रिभजा चेत् स्यान्मध्यभुक्त्यन्तरस्य च ॥ ५५ ॥
अर्कविम्बोः पञ्चदश नतिर्वा त्रिहृतिर्मुने ।
दृक्क्षेपसमुल्यंशो वाऽवनतिर्ग्रहणं ततः ॥ ५६ ॥
नतिरल्पान्तराद्वाल्पभागाभ्यां न हि दोषदा ।
दृश्यते द्वादशांशोऽपि स खच्छाद्ग्रह एव हि ॥ ५७॥
इन्दोर्लिप्तात्रयं वार्कस्योपात्स्वाङ्कतिरत्र न ।
ग्रहणं नामभेदो हि दुर्लक्ष्यमपि पुण्यदम् ॥ ५८ ॥
तैनान्तराल्पकग्रासो ग्राह्यं चेन्न समो यदि ।
सर्वग्रासोऽपि तिग्मांशोः क्वचिद्देशान्तरे सुत ॥ ५९ ॥
अर्केन्द्वन्तरसद्भावात् स्पर्शमात्रोऽपि नास्ति हि ।
पर्वाधिपतिसंख्यास्तु पातालग्रहणं हि तत् ॥ ६० ॥
स्नानादिषु तु न ग्राह्यं शुभेषु ग्रहयुद्धवत् ।
ग्रहणं ग्रहयुद्धं वा तत्तद्देशफलप्रदम् ॥ ६१ ॥
कृत्स्नं ग्रासाधिकं चान्याद्विमर्दग्रहणं च तत् ।

याग्दिम्बैकदेशेन तावद्देव भवेत् तदा ॥ ६२ ॥
विमर्दग्रहणं तावत्कालो वैमर्दिकः स्मृतः ।
चन्द्रबिम्बाधिकं सूर्यबिम्बमध्ये न कर्बुरम् ॥ ६३ ॥
तवैतत् कङ्कणाकारं कङ्कणग्रहणे मुने ।
तत्र कङ्कणकालः स्यादसौ वैमर्दिकस्तु यः ॥ ६४ ॥
स्थितिकालो भवेत् तावान् यावत् तिष्ठत्युपप्लवः ।
कर्णमानैक्यमानान्तरार्धक्षेपो भुजः स्वकः ॥ ६५ ॥
अन्या पूर्वापरा कोटिर्गत्यन्तरसमा यदि ।
स्थित्यर्धं च विमर्दार्धे क्रमात् स्यादष्टनाडिकाः ॥ ६६ ॥
कङ्कणार्धं विमर्दार्धं कङ्कणग्रहणे भवेत् ।
ग्रासो मोक्षो विमर्दार्धे नोमयुक्तः स एव सः ॥ ६७ ॥
निमीलनोन्मीलनाख्यं कङ्कणार्धेन तत् तथा ।
मुहुर्मुहुः कृताः सर्वे स्फुटाः सन्तु तदा मुने ॥ ६८ ॥
असकृल्लम्बनं सूर्यग्रहणेऽन्ये सकृत् तथा ।
मध्यस्पर्शादन्तरं वा स्थित्यर्धादि स्फुटं स्वकम् ॥ ६९ ॥
स्थित्यादौ तु धनं वा स्यात् खमध्यहरिजान्तरम् ।
मध्याधिकोने क्षितिजखमध्यदिग्घ लम्बने ॥ ७० ॥
स्थित्यर्धोदाग्रणं तद्वेदन्यथा हरिजान्तरम् ।
धनं कपालभेदेऽपि लम्बनैक्यं भवेन्मुने ॥ ७१ ॥
इत्थं स्फुटं वा स्थित्यर्धं विमर्दार्धं च नारद ।
स्थित्यर्धं लम्बनं चापि युगपच्चासकृत् स्फुटम् ॥ ७२ ॥

अङ्को गत्यन्तरं कोटिः कुमध्येऽष्टममचनम् ।
तदर्कयष्ट्स मध्यस्थित्यर्धम स्फुटं मुने ॥ ७३ ॥
स्फुटस्थित्यर्धं संभक्तं चेपो वाहुः अवस्ततः ।
ग्रासं तात्कालिकं प्रोज्भ्य मानैक्यार्धात् ततोऽन्यथा॥७४॥
इष्टग्रहणकाल. स्याद्ग्रासे स्पर्शमोक्षयोः ।
तत्र काल. स्फुटो याह्यो ग्रास उन्मीलनं तथा ॥ ७५ ॥
चतौर्थेऽचविधिः कल्पो मध्याह्नात् तत ऊर्ध्वग ।
याम्योत्तरं मुनिश्रेष्ठ लम्बनं तद्ग्रहान्तरम् ॥ ७६ ॥
नतोत्क्रमज्या द्युज्याघ्नी त्रिज्याप्ता क्रमकार्मुकम् ।
वलनं तद्भवेत् प्रत्यक्कपाले दक्षिणं हि तत् ॥ ७७॥
उत्तराभिमुखो याति तस्मिन् प्रतिपदं ग्रहः ।
प्राचीमध्यं ततं स्थानं याम्य प्रत्यङ्मादिशेत् ॥ ७८ ॥
उत्तरं वलनं प्राच्या वेलावलनमेव तत् ।
ग्राह्यं क्रान्तिचतुर्विंशमध्यं वलनमापनम् ॥ ७९ ॥
यद्वेलावलनं प्राच्या उत्तरोत्तरतो ग्रह ।
उदेति मकारादौ तत् प्राक् पश्चात् स्वर्णमत्र तत् ॥८०॥
अन्यत्रोदेति कर्कादावन्यादावत्र तत्र तत् ।
इति निष्पन्नवलनं पारमार्थिकमुच्यते ॥ ८१ ॥
तत् क्रमज्या त्रिभज्या चेद्बोधयोर्वलनाङ्गुलम् ।
समत्या साङ्गुलं वा स्यादल्पं यत् तदन्तरम् ॥ ८२ ॥

नान्यथोत्क्रमणा कार्या नतासोः सन्निभग्रहात् ।
वेदास्तु प्रवदन्त्येवं नतकालापवादतः ॥ ८३ ॥

इति ब्रह्मसिद्धान्ते पञ्चमोऽध्यायः ।

छेद्यकेन विना छेद्याः सुस्फुटा उपरागयोः ।
न ज्ञायन्ते यतस्तस्माच्छेद्यकज्ञानमुच्यते ॥ १ ॥
समभूदिङ्मध्यबिन्दोः सप्तवर्गाङ्गुलेन च ।
मानैक्यार्धेन वृत्तानां ग्राह्यार्धेन त्रयं लिखेत् ॥ २ ॥
तन्मध्यमं समासाख्यं बहिष्कं वलनाश्रयम् ।
ग्राह्यमण्डलमध्यस्थं दिशः प्रागेव साधिताः ॥ ३ ॥
यत्प्राच्या वलनं देयं तद्यथादिशमेव हि ।
पश्चाद्यत् तद्विपर्यस्त वलनं प्राक् प्रसिद्धये ॥ ४ ॥
आद्यन्तमध्यवलनैस्त्रिभिरेवाखिलं भवेत् ।
निमीलनोन्मीलनाभ्यां न किञ्चिदपि नारद ॥ ५ ॥
विक्षेपाग्रे यतश्चन्द्र परस्मादविसृज्य तत् ।
प्राङ्मुखं मध्यवलनं तद्दिक्षेपैकता यदि ॥ ६ ॥
भेदे पश्चान्मुखं देयमिन्दोर्भानोर्विपर्ययात् ।
सव्यापसव्यमार्गाभ्यां तथा तत्रासदर्शनात् ॥ ७ ॥
तिस्रो रेखामध्यबिन्दुं प्रापयेद्वलनत्रयात् ।
तत्प्रमाससमयुक्ताभ्यां विक्षेपौ ग्रासमोक्षिकौ ॥ ८ ॥
वलनाभिमुख बिन्दोः स्वविक्षेपं च मध्यगम् ।

विन्यस्तं विलिखेच्चापं विक्षेपत्रितयाग्रगम् ॥ ९ ॥
दृष्टच्छन्नोनमानैक्यदलसंमितयाऽऽस्यदम् ।
शलाकया मध्यबिन्दोर्नीत्वा चापे ततो लिखेत् ॥ १० ॥
ग्राहकार्धेन तद्विम्बं स्थानं चेत् स्पर्शमोक्षयोः ।
निमीलनोन्मीलनयोर्विन्द्याद्ग्रहणमीप्सितम् ॥ ११ ॥
अध्वान्तत्वाद्विधोः सूर्यग्रहणं छ्न्नमेव तत् ।
ध्वान्तं छादकमिन्दोर्यद्विशेषोऽयं विधोस्ततः ॥ १२ ॥
धूम्रं कृष्णं क्रमात् कृष्णं कृष्णं ताम्रं विनिर्दिशेत् ।
किञ्चिदूनाधिकैः पादैश्चार्धं कपिलमेव तत् ॥ १३ ॥
नदेयं यस्य कस्यापि रहस्यं शास्त्रमुत्तमम् ।
अर्थलुब्धाय मूर्खाय साहङ्काराय पापिने ॥ १४ ॥
गुरुभक्तिविहीनाय पुत्त्रायापि वदेन्न हि ।
एतद्देयं सुशिष्याय मुने वत्सरवासिने ॥ १५ ॥

इति श्रीशाकल्यसंहितायां ब्रह्मनारदसंवादे ब्रह्मसिद्धान्ते
द्वितीये प्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

